STÁDIUM

Stádium Társadalmi és Kulturális Hírlap VIII. évf. 1. szám | 2019.

„Mikor fogunk már összefogni?
Mikor mondunk már egy nagyot,
Mi, elnyomottak, összetörtek,
Magyarok és nem-magyarok?”

(Ady Endre: Magyar jakobinus dala)

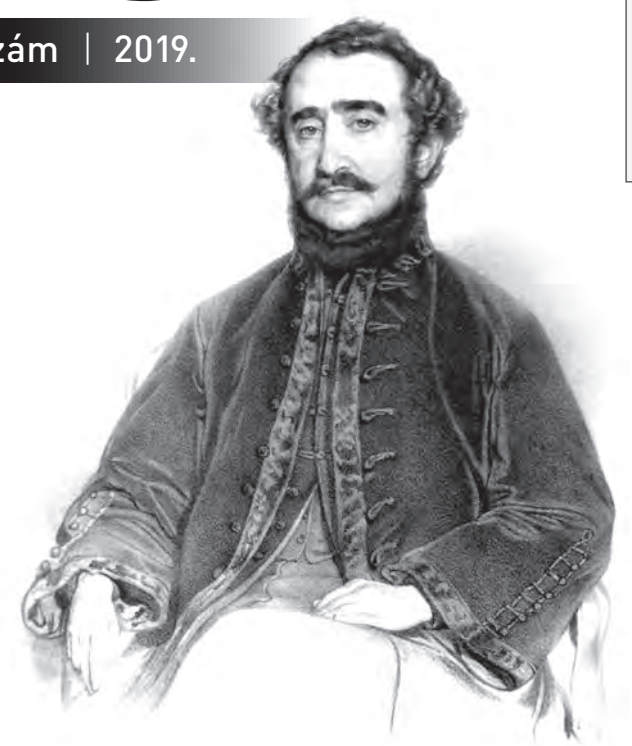

A TARTALOMBÓL

- Ady Endrére emlékezünk
- Arany Lajos tanulmánya Jókai Mórról
- Jevtusenko Debrecenben
- Bagi Iván, Fenyvesi Félix Lajos, Saitos Lajos és Tóth Sándor versei
- Papp Károly grafikái

19001 >
9 772063 530046
Ára: 300 Ft

MAGYAR ÉS ROMÁN

(LEVÉL GOGA OCTAVIÁNHOZ)

Ady Endre

Magyar szól a románhoz, rét az erdőhöz, de patrióta a patriótához, ember az emberhez és poéta a poétához, tisztelt barátom, Goga Octavian. Vörös a Nap e téli nappalokon, s fekete-gyászosak a legemberebb, legégőbb, legbecsületesebb magyar szívek. Most eldobom én is a kobzomat, miként te tetted a te népedért, de nem sírok, hanem hangosan kiabálok jövendöléseket, s mikor megunom, átkokat fú a szám. Ott leszel-e te is a görög hűségű, fényes, nagy áldomásnál, vagy elutazol előle abba a kis erdélyi faluba, ahol földet túró nagyapád vörösebb Napot is látott, mint a mostani? Vagy szívedneklelkednek teljes nyugalmával indultál el vezértársaiddal, hogy gyilkos szövetséget kössetek a te néped és az én népem ellen? Lant és parittya illik költőnek és királynak, szeretem, hisz én is azt csinálom, hogy élsz, dalolsz és harcolsz, de szabad-e nekem azt gondolnom, hogy költő állhat orvgyilkosok közé? Tették és tegyék ezt meg pápák, patriarkák, császárok és kiskirályok, Machiavellik és zsoldos kisgonoszak. Poéta gyilkolhat, ha szeret, de gyilkosokkal nem cimborál, s ha ki poéta s csillogó beteg buborékvárában nem él, még fajának szerelméért sem lesz egy másik nemzetfajtának társaságba szegődött ölője.

Lehetetlen, hogy te, Goga Octavian, arra gondoltál volna: íme, a magyarság veszendő, leromlott, ütlegelt, és nem érez már: most ássunk alá vermet. Lehetetlen, hogy a te népből váltott s előreküldött szíved barbár, vad, fegyveres beduinok erkölcse után igazodjék. Lehetetlen, hogy te sakál ravaszsággal, politikus ravaszok agyafurtságával és vérért-bérért csattogó fogával még néped szerelméért is népet árulj.

Körülnéztél-e, meg-megrémültél-e olykor a Klotild-kávéház szeparéjában, hol világerők s nem szabályozható, eljövendő nemzet-kataklizmák elé kipüffesztett mellel s csak a holnapi holnap nyereségéig érő gondolkozással szavaltak spekuláló, némely kicsi emberek?

Nincs egy leheletnyi mentő magyarázata annak, hogy ti most ugyanazt csináljátok, amivel nagyapáitok már olyan kétségbeejtően pórul jártak. Ti, véres-keserű lázadók alig-föltápászkodott utódjai, összeállotok, persze megint Bécs biztatásával, hogy a küszködő magyar radikalizmusnak, nemzetvédelemnek, demokráciának és szabadságharcnak gáncsot vessetek. Kihagytátok a népet, a népeinket, s úri hidas-magas egyességetekkel elkövetkezik, hogy „marad a városban csak pusztaság, és a kapu pusztaság miatt leromol”. Ti siettetek, s vagy gondoltatok, vagy társaid akaratával nem akartatok gondolni arra, hogy itt immár több mint egy évtized óta népetekért s egész Magyarország népéért forradalmi tusát kezdett egy tábor. Ez a kis tábor megnőtt, és a magyar történelmi nevek legszebbjeit zavarta, sőt bűvölte bele a népszabadítás legnagyszerűbb akarásába.

És nem tudok, és ha lehet, nem is akarok, avval az undorral, kétségbeesett szitkozódással szólni azokról, akikkel ti alkusztok, vagy talán meg is alkudtatok. Gyülevész, utálatos had, vezető fáklyája egy agy, melynek az őrületben rendszere van, egy borzalmas rendszer, amely körül az őrület kóvályog. Egyezkedtek valakivel, aki most éli a német rablólovagvárak s a Németújváriak, Csák Máték életét, a régi, erdélyi urakét, kik úgy vadásztak a román és mindenféle jobbágyra, mint ma a rókára. Egyezkedtek valakivel, akinek idegrendszerbeli minősége és kora ezer év előtti, s összebonyolódván az elkerülhetetlen időkkel, valósággal komikus degenerálódást mutat. És a hada – van néhány szomorú és szomorkodó kivétel –: milyen éhes, milyen siserahad, milyen elszánt, csak a régi kalózhajókon volt ilyen vagy ehhez hasonló. A piszok, a sár még a vörös, hideg téli Nap alatt is naponként bekeni, rájuk olvad, bemázolja őket, de ezeknek csak a falás minden moccantó révedésük.

Nem izgat (téged izgat-e?), hogy Bécstől Kelet felé legalább húsz évre ostromállapotot terveznek, s ezért kell Szent István országában kevesebb szabadság, mint Koreában van. De azt tudom, hogy fájunk, hogy vérzünk, s ez alatt nemcsak a te magyarországi román testvéreid, de a romániaiak is a beleszakadásig nyögnek és lihegnek. Megéri-e egy távoli kiméra, hogy kiszolgáltassátok népeteket és a demokráciát a legalacsonyabb és legbrutálisabb úri uralomnak?

Beszélik, hogy a kitűnő Maniut, kit, sajnos, nem ismerek személyesen, a minap így köszöntötted: – No, pajtás, hát eladjuk a paraszt gúnyáját?
A paraszt, a magyar is, a román is, nem várta be a te társaidnak szép politikáját: elhal, mielőtt megszületne, vagy halálra pislantó, édes, éhes szemmel fölnő és kivándorol. Mindehhez, ami csak rabság, emberhez nem méltó, éhséges, gyötrelmes és halálos, intézményesen segíti hozzá az a kormányzat, mellyel ti most (akármi okból) békültök. Jöjjenek, jöhet már ide akármi, ha csoda nem esik, ha ez az ellenforradalom nem csupán az igazi forradalomnak ördögi, de buta fűtője, jöhetnek segítségükre a magyar kalandor feudalizmusnak a feudalizmus étkétől a történelemben elesett, fölcseperedett, új román urak. Jöjjenek, segítsenek a mai, Bécsnek, de önmagukért szolgáló pribékeknek népet ölni, hiszen így lesz szabadság, jómód és kultúra, főképpen rengeteg katonaság egy kissé rettegő dinasztia számára.

Nem tudom, nem akarom elhinni, tisztelt barátom, Goga Octavian, hogy meg ne értsd az én riongó beszédemet, te, ki tudod, hogy szeretek minden népeket, s utálni csak az aljasságot tudom. Ezt is Ésaiás próféta mondja: „mindenestül megromol a föld, mindenestül megpusztul a föld, mindenestül meghanyatlik a föld”. Te biztosan úgy hajtod le patrióta fejed most, olyan búsan, mint én, Goga Octavian, s szeretnéd, ha a dolgokat nem kellene megoldani, mert ez nem poétának dolga.

Hidd el, hogy szeretlek, szeretem érzelmes, gyönyörű népedet, szeretem úgy, mint a magamét, s még valamit hadd írjak ide. Iancut, ezt a ragyogó, poétás, forró, nemes tribunt, élete vége felé tébolyította meg élete zátonya, szörnyű csalódása. Vigyázzatok: hátha most olyan valakivel köttök kötést, ki soha még nem rajongott, s akinek a pszichopátia törvénye szerint sem lehet már soha módja se csalódni, se vezekelni s pláne megőrülni?

(Világ 1914. január 25.)

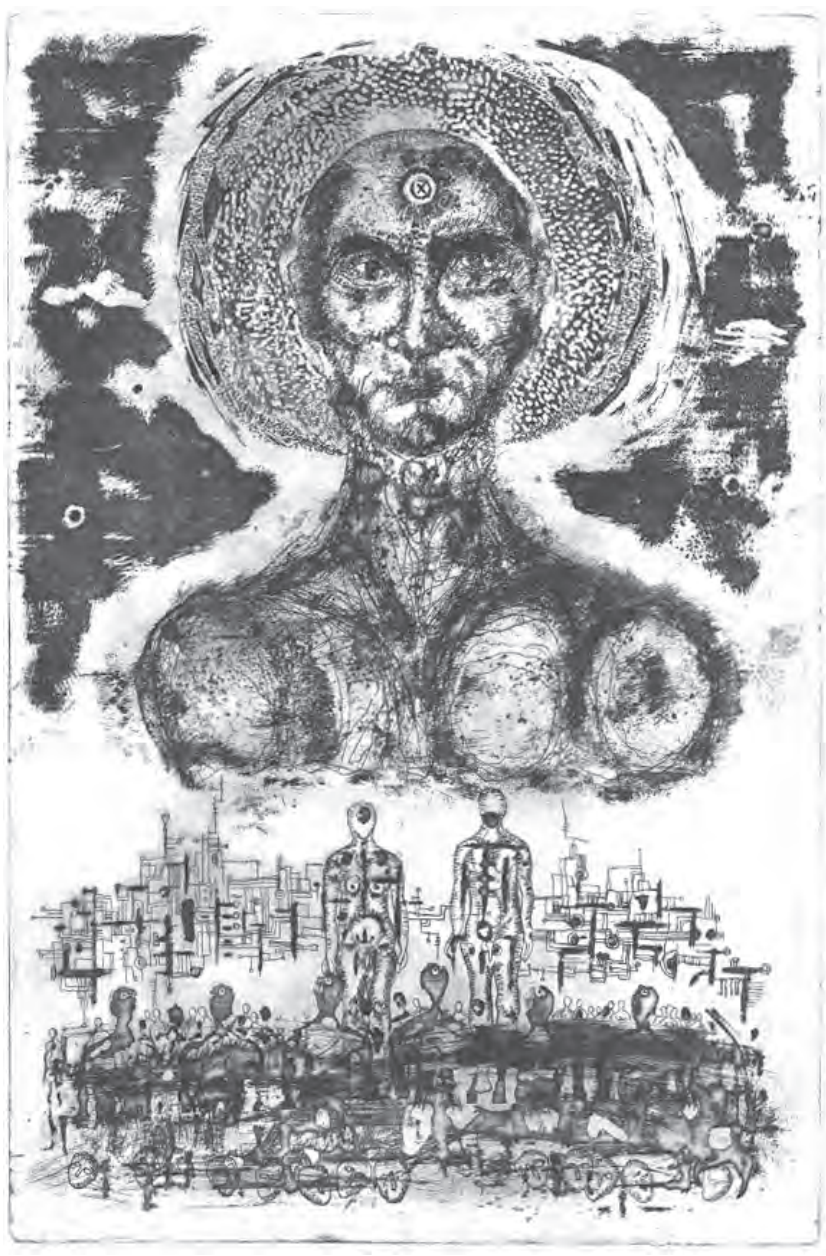

A PILLANAT ELÉRKEZETT

Nemes Dóra

Több százan vettek részt a Stádium-díj alapításának ünnepélyes bejelentésén, február 7-én Százhalombattán, a Barátság Kulturális Központ Színháztermében.

Ünnepi köszöntőt mondott Széchenyi Tímea, Széchenyi István bátyjának egyenesági leszármazottja, a Gróf Széchenyi Család Alapítvány kuratóriumi elnöke. Kiemelte, hogy a család és a százhalombattai alapítású Stádium társadalmi és kulturális hírlappal közösen létrehozott díj „a Kárpát-medence magyar ajkú jövőjének egyik szimbóluma". Málnási-Szász Myrtill, a Százhalombattai Széchenyi István Szakgimnázium és Gimnázium igazgatója elmondta, hogy az intézmény "mindig a Széchenyi által kijelölt úton, szellemiségének, örökségének megfelelően haladt, újult meg folyamatosan az elmúlt harmincegy évben". Így sikerült elérniük, hogy a HVG tavaly év végi különszámában megjelentetett rangsorban a szakgimnáziumok országos listáján a nagyon előkelő kilencedik helyezést érte el a SZISZKI. Az iskola névadója szellemiségéhez hűen nyitott az új pedagógiai módszerekre, elvekre, diákjainak szilárd értékrendet, a közösségi normákon belüli széles cselekvési és tájékozódási lehetőséget teremt. Az idei évre általuk választott mottó, célkitűzés is Széchenyi Istvántól származik: „Mert itt nem az a kérdés, hogy ki vesse el a jó s a hasznos magot, hanem hogy el legyen vetve." Az igazgatónő a Stádium-díj kapcsán hangsúlyozta, hogy „nem csak tudást gyarapít, hanem készségeket és közösséget is fejleszt".

Tisza Attila, a Gróf Széchenyi Család Alapítvány titkára ismertette a Stádium-díj szabályzatát, a fontos időpontokat, stádiumokat a jelöltek keresésétől, ajánlásától, az érvényes ajánlással rendelkezők népszerűsítésén át a szavazás, majd a "várakozás és ünneplés időszakáig", vagyis a győztesek kihirdetéséig. Arra biztatta a megjelent többszáz diákot, hogy „éljenek a lehetőséggel, higgyék el, hogy az ő kezükben van a jövő formálásának a lehetősége!" A Stádium-díj nyerteseivel közös projektek megvalósítását tervezik.

A Lánchíd építésének jogi érdekességeiről, gazdasági-politikai hátteréről, finanszírozásáról tartott rövid, de érdekes előadást Bordás Mária egyetemi tanár, a Stádium hírlap felelős szerkesztője.

Illéssy Mátyás katolikus plébános, az Összefogás a Magyar Családokért Országos Egyesület elnöke a család megtartó erejét emelte ki. „A Lánchídat, a Magyar Tudományos Akadémiát, a Vársiklót is a Széchenyi-család és sok-sok család együttes ereje hozta létre."
A Széchenyi-család legifjabb tagjai közül Széchenyi Lili és Széchenyi Márk külön is köszöntötte és buzdította a diákokat arra, hogy „legyen véleményük, hirdessék a céljaikat és teremtsenek értéket!" Hangsúlyozták, belőlük lesznek a jövő döntéshozói, soha ne tévesszék szem elől, hogy az értékek határozzák meg, merre halad a nemzet.

Széchenyi Tímea a színpadra szólította és a közönségnek röviden bemutatta a család fiatal generációjának több tagját, Beatrixot, Tímeát, Viktóriát, Zsombort és Kristófot.

A program végén Fazekas István Széchenyiről szóló, A pillanat érkezése című monodrámáját is bemutatták Jánosi Dávid előadásában, amelyet vastapssal köszönt meg a közönség. A szerző a legnagyobb magyar töprengését, belső konfliktusát naplójához hűen bemutató darab előtt „a fiatalság döntéshelyzeteinek sorozatáról, az előtte jellemző dilemmázásról és szorongásról is" beszélt, kiemelve, hogy „az élet nagy próbatétel, de szent dolog. A legnagyobb szentség pedig a hűségünk – Istenhez, a hazához, a családhoz, a szabadsághoz, szerelmünkhöz és önmagunkhoz. Az, hogy ki vagyok én, és ki akarok lenni, mindig szívben dől el."

Az alapítók az elismerések odaítélését a középiskolások kezébe adják, mert jelezni szeretnék, hogy bíznak a fiatalság ítélőképességében és döntései melletti kiállásában. Az adományozásra a Kárpát-medence területén működő magyar középiskolák tanulói tehetnek javaslatot, három – közéleti, tudományos és művészeti – kategóriában. Március 15-éig jelölhetik azokat, akiket a díjra méltónak tartanak. Bővebb információ a díjról a www.szechenyicsalad.hu és a www.stadiumdij.hu oldalakon található.

A Stádium-díj fővédnökei: gróf Széchenyi Géza, gróf Széchenyi István dédunokája és Kásler Miklós, az Emberi Erőforrások Minisztériumának vezetője. Védnökök: Aradszki András parlamenti képviselő, Balogh Júlia, a Magyar Érdemrend tiszti keresztjével kitüntetett televíziós szerkesztő, a Fölszállott a páva című műsor főszerkesztője, Bóna Zoltán parlamenti képviselő, Illéssy Mátyás plébános, az Összefogás a Magyar Családokért Országos Egyesület elnöke, Serfőző Simon Kossuth-díjas költő, a Felsőmagyarország Kiadó igazgatója. Az alapítók kiemelt partnere a százhalombattai SZISZKI.

(Forrás: Százhalombattai Hírtükör)

RÉGMÚLT IDŐK KISPADJAIN

Ozsváth Sándor

Ez az ülőalkalmatosság atyánkfia gyermekkorában még szinte minden magyar falut jellemzett. Rendszerint a kapu, pontosabban a kisajtó mellett helyezték el. Lehetett lócaszerűség (általában két földbe vert cölöpre szerelve) vagy kényelmesebb, támlával ellátott pad. Ez utóbbi Székelyföldön gyakran fedelet is kapott, eső ellen védve az alatta üldögélőket – a mívesebbeket szakálszárítónak nevezték.

Pár évtizede szinte mindenütt még a kispad volt a házbéliek meg a szomszédok, barátok társalkodóhelye. Vasár- és ünnepnapokon füzérszerűen tömött volt velük egy-egy utca, máskor csak munka végeztével, vacsora meg a jószágok ellátása után ültek ki kicsit diskurálni időjárásról, mezei munkákról, állat- meg terményfelvásárlásról vagy az aratás rendjéről (kinek, mikor kell menni segíteni, s az mikor adja majd vissza). Az asszonyok csak rövid ideig tartózkodtak kint, többnyire női dolgokról folyt a szó meg a soron lévő pletykákról – a hosszabb ideig kint tanyázókat bizony megszólták (ennek sincs semmi dolga a házban).

Atyánkfia az idős férfiak beszélgetését ügyelte leginkább, szemben kucorogva az árokparton, vagy a kerítéshez támaszkodva. A nagy időt megéltek mindkét világégésben részt vettek, a fiatalabbja csak a másodikban. Pipára vagy cigarettára gyújtva illendőségből először az „ottmaradtakról" emlékeztek meg, hosszan hümmögve egyik vagy másik eseten, aztán csak hallgattak, füstbe burkolódzva, majd valamelyikük újra lendített egyet a történet kerekén: és arra emlékeztek, hogy '17-ben, a Piave mellett (másutt meg Galícia, Doberdóra vagy a Don-kanyarra fordult a szó). Atyánkfia különösen azok történeteit szerette, akik mindkét világháborút megjárták, s végül évek múlva (a szovjet fronton ebből akár évtized is lehetett) életben hazatértek. Hazasegített bennünket az Úr, mondták szinte mindannyiszor.

Annak a két öregnek a történeteire ma is jól emlékszik atyánkfia, akik az első háború orosz frontján már '16-ban fogságba estek. Hosszú-hosszú vonatoztatás után kötöttek ki végül a központi hadifogolytáborban, Tambovban, nem messze, „nye dalikó", mindössze 480 kilométerre Moszkvától. Több mint három évig „élvezték" e tábor vendégszeretetét, közben mindenféle munkára fogták őket. Elhárítván a „veresek" internacionalista invitálását '19 késő őszén végre hazakerültek. Gazdálkodtak, családot alapítottak, házat építettek, gyarapodtak is szépen, míg ki nem tört az újabb világháború. Először a fiatalabb korosztályokat hívták be, majd a középnemzedéket, végül rájuk is sorkerült. Harci cselekményekben már nem vettek részt, jobbára az Árpád-vonal építkezésein dolgoztak meg őrséget adtak, s rendszeresen őrjáratoztak. Kettejükre éppen ilyen alkalommal csapott le egy partizánkülönítmény. A szokásos tortúra – vallatás, fenyegetések s néhány pofon – után egy hadifogoly-transzportba vágták őket, aminek végén újfent Tambovban kötöttek ki. Az első eligazításon aztán, miután oroszul szabályszerűen lejelentkeztek, szépen megkérték az oficert, hogy ne fáradjon velük, mert ők itt már több éves helyismerettel rendelkeznek, s minden tudnak, mit tudni kell. Gyorsan híre is ment felsőbb körökben a két idős hadifogolynak, s a táborparancsnok, „egy taknyos ezredes, vót vagy harmincéves", kihallgatásra rendelte őket. Neki is elmondták, hogy ők már '16-ban is itt voltak, majd részletesen beszámoltak az akkori tábori életről, a későbbi évtizedekről, otthoni dolgaikról, végül újbóli fogságba esésükről. Az ezredes ezen igen jól szórakozott, „úgy röhögött, hogy majd leesett a székről", s megígérte nekik, hogy az első adandó alkalommal hazaküldi őket. Betartotta szavát, s '46-ban már itthon is volt a két hadfi.

Atyánkfia már annyiszor hallotta ezeket a történeteket, hogy idővel apró részletekre is figyelmeztette a szóvivőt, nehogy kihagyjon valamit, mert az is nagyon érdekes volt. Nézzétek mán, ez a gyermek szinte jobban tudja, mint én – szólt elismerőleg a mesélő, s jutalmul jó nagy barackot nyomott a buksijára.

Nagyobbacska korában komolyabb körökhöz pártolt át atyánkfia. A kovácsműhely előtt vagy a malomnál, őrlésre várva, gyakran szomszédos falvakból érkezettek is hozták-vitték a szót. Itt kispad helyett hosszabb rönkre vagy kiérdemesült vályúra telepedve olykor már súlyosabb szavak is estek – persze csak bizalmasabb körben – a közelmúlt történéseiről, téeszszervezésről, az agitátorok gazemberkedéseiről, lefüggönyözött autókról… Egy dologról azért nem mertek még itt sem szólni: '56-ról. Pedig mennyire érdekelte volna atyánkfiát az utóbbi évek legnagyobb eseménye, melyet kisiskolásként már személyesen is átélt!

Időtelve aztán egy távoli nagyvárosba került, leérettségizett, majd továbbtanult, s csak hébe-hóba tért haza felnevelő falujába. Szomorúan látta, hogy egyre csak tünedeznek a kispadok, a régi öregek is kiköltöztek a temetőbe, az utánuk következő nemzedékeket meg elvitte a fekete vonat Pestre s még távolabbi városokba, többnyire segédmunkára. Akkoriban arról kezdtek értekezni a szociológusok, hogy vizsgálataik szerint az a falu marad csak életképes, ahol még vannak kispadok…

Újabban már csupán idős asszonyokat látni a maradék lócákon. Ez a helyi térfigyelő rendszer, s milyen jól működik – mondta derűsen, legutóbb ottjártakor gyermekkori barátja.

CSODÁLAT VAGY SZERETET*

Arany Lajos

Jókai Mór Az arany ember c. regénye romantikus realizmusának, természetközpontú, emberléptékű világának vizuális-képi evokációja, modern konfliktusainak allúziója Gertler Viktor filmadaptációjában

I.

„Látványos képeskönyvek" a hatvanas évek közepe és a hetvenesek dereka között készült népszerű, Várkonyi Zoltán nevéhez fűződő Jókai-filmadaptációk: *A kőszívű ember fiai* regényeposzának feldolgozása (1965), az *Egy magyar nábob* és folytatása, a *Kárpáthy Zoltán* filmes változata (1966), majd a *Fekete gyémántok* (1976) mozija. Ezek ugyanúgy betöltötték populáris-szórakoztató szerepüket, mint ismeretterjesztő, népszerűsítő missziójukat.[1]

A Jókai-epika egyik építőkövéhez, a *tablóhoz* méltó, hatalmas méretű és távlatú, életteli, dinamikus filmes csoportképek születtek: gondolunk *A kőszívű ember fiai*nak csatajeleneteire vagy a *Kárpáthy Zoltán*ban az 1838-as pesti árvíz *óriási szcénájára*.

A mintaszerű rendezői *színészvezetés* nagy *evokatív színészi alakítások*kal társul. Az írónak a mély emberismerete ihlette nagyszabású *jellemzés*eihez – a film műfaji lehetőségeihez mérten – méltó például Sulyok Mária Baradlaynéja: tényleg a haza jelképévé magasodik, sokatmondó tekintetét a szabadságharcos hősök, a nemzeti héroszok édesanyjaként fényképezte Hildebrand István. Major Tamás mintegy átlényegül a szobormód rideg, retrográd, a Földet megállítani akaró Baradlayvá, aki a regényben fátumszerűen kísérti a történéseket. A nyitány „hatvan perc"-ének az adaptációban néhány percre korlátozódó szerepe is elég ahhoz, hogy mindvégig jelen legyen… S a mellékszerepekben is olyan kvalitású művészek teremtenek tőrőlmetszett Jókai-figurákat, mint Tolnay Klári a magyar kultúra pártfogójává nemesülő Theudelinda grófnő alakjában vagy Szemere Vera a diabolikus Plankenhorst Antoinetteként. Illetve Páger Antal a népi figurává lényegülő Pál úr alakítójaként vagy Básti Lajos, aki – „nomen est omen" – kimérten, zárkózott keményszívűségében hiteles Rideghváry.

A tömegjelenetek és csoportképek mellett tehát plasztikus képi *portrék* teszik érzékletessé ezeket az alkotásokat, a színészi megjelenítés, a *gesztusnyelv* és az operatőri *fényképezés* értelmében egyaránt. További példák sorát hozhatjuk *a mimika, a nem nyelvi kifejezőeszközök figurateremtő alkalmazásá*ra, Venczel Vera Szentirmay Katinkájától Pap Éva Mayer Fanniján át Sunyovszky Szilvia Evilájáig; Tordy Géza Jenőjétől, Mécs Károly Richárdjáról, Bitskey Tibor Ödönjétől Kovács István Kárpáthy Zoltánján át Basilides Zoltán Fabula uramjáig.

Az *Egy magyar nábob*, illetve folytatása, a *Kárpáthy Zoltán* alkotáspárját Nemeskürty István találóan „a reformkor színes és mozgalmas freskóképének" mondta. Utalt egyúttal e két film korszerű szemléletére: „a múltat – Jókai távcsövén át – a mából nézi és kutatja". Bessenyei Ferenc nagy beleérző-képességgel azonosul a pazarló és duhaj nábobból igaz útra térő Kárpáthy Jánossal, e „magyar »dúvad«-dal", Darvas Iván pedig humort visz a cinikus, züllött Abellino figurájába[2]. Latinovits Zoltán fejedelmi méltósággal adja – a nemzet szolgálatát zsigeriben hordó Széchenyi alakmásaként – „legnagyobb magyarhoz" méltóan szintén szilárd jellemű – az önmegvalósítóvá váló, megigazuló Szentirmay Rudolf alakját. Ruttkai Éva fejedelmi tartású és nőiségű Szentirmayné (Széchenyiné alteregója). Básti Lajos rendíthetetlen árvízi hajós Wesselényi szerepében; lelki szemeink előtt mindig ő jelenik meg az 1838-as árvízről olvasva. Az ifjú Halász Judit Jókai lapjaihoz méltón légies a törékeny szerelmes Kőcserepy Vilma szerepében. Meggyőző erejű Huszti Péter egyszerre tudós, varázsló és vállalkozó Berend Ivánja: a nemzetközi banktőke ellen küzdő titán, egyszersmind realisztikus elme szételemezhetetlen a filmszereplő lelkivilágában, mint a regényhősében. Koncz Gábor mélyen emberi indulatú, az igazság(á)nak az agresszivitásig menően érvényt szerezni kívánó Szaffránt teremt a vásznon. Szájtátva nézzük Haumann Péter remeklését a huszadik, huszonegyedik századi börzelovagok ősének, a minden hájjal megkent Kaulmann szerepében.

Időben megelőzi Várkonyi munkáit Bán Frigyes *Szegény gazdagok*-ja (1959) és Gertler Viktor *Az arany ember*-e (1962). Előbbi természetesen éppúgy nem versenyezhet például a regény dél-erdélyi tájainak a szó hatalmát, a művészet erejét bámulatosan érvényre juttató *tájképeinek*, illetve *a románság leírásá*val, mint az utóbbi például *a Vaskapu bemutatásá*val, ám amit a kép varázslatos világa mindebből a néző elé tárhat, mindazt megteszi mindkét film. *Romantikus kalandregény* is mindkét mű, amely szinte *a rémromantikát idéző rekvizitumok*kal teli. Mindezek a filmek kelléktárában is szerepelnek: mindkét alkotás *élénk színei*től a *Szegény gazdagok* rablóvezért rejtő és óvó vad természeti világán vagy *Az arany ember*nek a félelmetes folyammal való küzdelmén át az előbbi mű kettős életű, ördögi kegyetlenségű, gátlástalan főszereplőjéig, sejtelmes álarcmotívumáig vagy az utóbbi titkos rejtekajtójáig, késsel gyilkolni akaró női démonjáig és férfiruhába bújt ördögéig, gyilkolni ugyancsak kész világcsalójáig. A *Szegény gazdagok*ban Benkő Gyula bámulatos, próteuszi alakítást nyújt a kalandor báró szerepében, Bara Margit tökéletes átéléssel jeleníti meg az elsöprően szenvedélyes szerelmű, gyémántkeménységű, méltósággal teli, rendíthetetlen erkölcsi tartású Anica alakját. Amikor Krencsey Marianne remekül naiv, balsejtelmét kiválóan megjelenítő, boldogtalanságát jótékonyságába rejtő Henriette-jéről beszélünk, egyúttal már *Az arany ember* szintén általa alakított, nagy empátiájú Athalie-alakítását is előrevetítjük. A kiváló *színészvezetés* nyilván annak is köszönhető, hogy Várkonyi és Gertler egyaránt kitűnő színész is volt… (Várkonyi nemcsak saját rendezéseiben vállalt szerepet, ellenszenves alakok – Maszlaczky, Haynau – bőrébe bújva, játszott Jókai-filmben évtizedekkel korábban is: Vajda László 1938-as *Fekete gyémántok*-rendezésében, amelyben Jávor Pál alakította a főhőst.)

Az *Egy magyar nábob* és a *Kárpáthy Zoltán* Várkonyi-féle adaptációja éppúgy alkalmas arra, hogy a Jókai szemüvegén látott reformkori nemzeti küzdelmek világát a néző lelkébe vésse, amiképp *A kőszívű ember fiai* filmen is az 1848-49-es szabadságharc eposzává tud nőni, mitikussá, mint a szöveg. Németh László találó gondolata a regényre és a filmre is vonatkoztatható, így a szabadságharcos, egyszersmind igazi énjük megtalálásáért – a számukra vállalhatatlan apai hagyomány ellen – küzdő fivérekre: „mondjuk ki akár ma is a szabadságharc szót, nem Baradlay Richárd lovagol-e felénk? Mifélе hatalom ez, ha nem a mítoszé?"[3]

Jelképi értékű, hogy a filmalkotók zömmel olyan műveket adaptáltak, amelyek az író életének valamely dezillúziós korszakában születtek. (Erre később is utalunk.) Az első mély elkeseredés az Arany János lelkét is oly mélyen megsebző önkényuralom kezdetén vett erőt

Jókain. Ekkor írta az *Egy magyar nábob*ot és a *Kárpáthy Zoltán*t (1853, illetve 1854–55).

A másik ilyen korszakát – amelynek terméke többek között *A kőszívű ember fiai* (1869), a *Fekete gyémántok* (1870) és *Az arany ember* (1872) – a kiegyezés örömtelensége, illetve a szerzőnek ezzel összefüggő világnézeti válsága szülte. (A kiegyezés után szűk évtizedig Jókai ellenzékbe vonult, Tisza Kálmánnal együtt; csak később, 1875 után fogadta el a dualizmust.) Ugyanebből az ellenzéki időszakából való a *Szerelem bolondjai* (1869). Ihletésére alaposan átírt, de jellegzetes Jókai-atmoszférát keltő tévéfilmet forgatott Hajdufy Miklós, 1976-ban. Bessenyei „régi Jókai-hős", magáévá éli a meggyőződését cserélő, hóbortos Harter Nándor szerepét is. A fiatal Lukács Sándor hátborzongatóan hiteles alakítást nyújt a velejéig romlott, gonosz titkárként, a jellemével – jellemtelenségével – nevére cáfoló Angyaldyként. Hajdufy jegyzi az *És mégis mozog a föld* (1872) nyomán, Kapás Dezső forgatókönyve alapján készített tévéfilmet is (1973). Azonosul a hajdani kollégiumi diákélet szereplőivel az „álló földet mozdulásra" bírni akaró Jenőy Kálmánt játszó Kozák András, a Biróczyt alakító Dégi István, az otromba humorú Csollán Bertit formázó Szirtes Ádám. A visszatérő „Jókai-hősök": Kálmán anyja szerepében Sulyok Mária éppúgy, mint a Bálvándy alakját magára öltő Latinovits újra tanújelét adták: rendkívül otthonosan mozognak Jókai világában.

Lányi András a Bach-rendszerrel szembeni passzív nemzeti ellenállás regénye, *Az új földesúr* (1862) szabad átiratát készítette el, 1988-ben! Filmdrámájában olyan művészek formálnak figurákat, mint Sinkovits Imre (Ankerschmidt), Für Anikó (Hermin, ill. Eliz), Szarvas József (Garamvölgyi Aladár), Sinkó László (Garamvölgyi Ádám), Hegedűs D. Géza (bujdosó / Hider). A magyar filmgyártás első Jókai-adaptációja pedig a századvégi spleen-t előrevetítő, melankolikus *Mire megvénülünk* (1865) alapján készült, ifj. Uher Ödön rendezte, 1916-ban. Áronffy Lórándot Beregi Oszkár alakította. E műből Horváth Ádám forgatott tévéfilmsorozatot (1978), olyan művészek atmosférateremtésével, mint Komlós Juci, Almási Éva, Raksányi Gellért, Kern András, Márkus László, Zenthe Ferenc, Dózsa László. A fin de siècle-es időnek, Jókai századfordulós illúzióvesztésének is vannak filmjei. Ilyen a Hortobágy „oázisába", a természetbe kivonulás remek adaptációja: a *Sárga rózsa* (1893) alapján Móricz Zsigmond forgatókönyvet, s György István rendezésében (1940), Szörényi Éva, Greguss Zoltán, Kamarás Gyula alakításaival született e balladisztikus kisregényből dokumentáris erejű, természeti képekben gazdag alkotás. A másik a Rákóczi-szabadságharc korát idéző *A lőcsei fehér asszony* c. romantikus kalandregény (1885) tévéadaptációja, Maár Gyula rendezésében (1976); a címszereplő, az árulóból pálfordulással önfeláldozó hősszá növő, szenvedélyes gyermekszeretetétől vezérelt, a magyar szabadság mártírjává magasztosuló Géczy Julianna – a regényhős összetett jellemének megformálásáért Törőcsik Mari az 1976. évi cannes-i filmfesztiválon elnyerte a legjobb női alakítás díját.

A regények *atmoszféráját* hűségesen idéző filmek mindezek, emlékezetes alakításokkal! A sorolt regényeket újraolvasva, el sem tudnánk képzelni másokkal e szerepeket…

Az arany ember olvasható tehát az illúzióvesztés dokumentumaként is, ám Jókai egy levelében utal rá, a politikai vonatkozás itt csak közvetetten érvényesül: „csupa regényesség lesz, minden politika nélkül."[4] A motiváló tényező – csalódása az ellenzékben – azonban éppúgy ott húzódik Timár történetének genezisében, mint az író világnézeti válságával összefüggő, átalakuló világnézete (a természeti vallás megerősödése, morális filozófiával, metafizikai kötöttségű erkölcsi embernézet), továbbá magánéletének vihara.

A regény szubjektív-személyes élményi alapjához tartozik az említett – lényegében a kor szülte – komponensek közül a magánéleti probléma. A könnyen befolyásolható, középkorú, de örökifjú szívű költő belészeretett gyámleányába, a tüdőbajos gyermeklány Lukanics Ottíliába. A főhős életében kulcsszerepet kap a gyermekmotívum e formájának hangsúlyozása. Ottília és az író levelezését a feleség, Laborfalvy Róza kezére játsszák. Róza szeretete éppen olyan terhes, sőt gyilkos – a szeretet is tud ölni – volt az író számára, mint Kemény Zsigmond *A rajongók* c. regénye Kassai Istvánjának mindenáron való ragaszkodása Elemérhez, ami végül is előidézője lett a fiú halálának. E béklyó-szeretet elől igyekezett Jókai valami rendkívüli, más élettörvényű világba menekülni, olyanba, amelyikben nem érezni a szíven a való élet örökös mázsás súlyait, de ahol munkás és egyszerű életet élhet az ember. A rousseau-i kultúrpesszimizmus jellegzetes vonása bukkan fel e regényihlető mozzanatban: kiolthatatlan, heves vágyódás valami magasabbrendű élet után. Jókai e világot a „Senki" szigetében álmodta meg. Mesés álomvilág ez. Tündéri, miképp a Noémi alakját ihlető Ottília törékenysége is magában rejt valami megfejthetetlen tündériséget. Ugyanígy látta ezt Mikszáth Kálmán: „A kisasszony is ábrándos, költői természetű lény volt, valóságos képmása hajban, termetben, arcban *Az arany ember* Noémijának. Amiről nappal beszéltek, amit éreztek, amit elgondoltak, azt este a költő beleöntötte *Az arany ember*be. Így készült a regény, az egyik a világ számára, a másik nagy titokban."[5]

Ott munkálkodhatott másfelől az – Adyhoz hasonlóan – „ifjú hitek örökös urának" megmaradni akaró, az igazi szerelem átélése nélküli elmúlástól félő író lelkében *az utolsó lehetőség képzete* (öregedő felesége nemcsak szeretetével tette tönkre, az életét is berendezte, korlátozta testi-lelki szabadságát). Felismerte a lehetőséget: a férfi még kezdhet valamit, neki kell cselekednie, abban az emancipáció előtti korban, amelyben a nőt képzettsége, esztétikuma inkább a kisebb, intimebb életkörökre predesztinálja, mert ha azon túllép, védtelenül áll a viharban, sőt el is züllhet (egy ilyen módon elzüllött nőt villant fel a regénynek az a fejezete, amelyben Athalie útja a rosszhírű park mellett vezet el). Elindult tehát a férfiban a vágy valami titkos, sejtelmes iránt, ami egy csodálatos álomba torkollik, amely álomszférában egyszerre történik meg az ősmítoszba való visszanyúlás és a lélek mélyére hatolás. A Gertler-féle sziget nemcsak a tündéri, hanem az említett *lehetséges*, *hiteles* világot is megjeleníti! Sőt: nem a meseközeget emeli ki, nem valamiféle lakatlan szigetre menekülést, társadalomból való kivonulást tár nézője elé, hanem *a belső azilumot, a lelki otthont hangsúlyozza, megértve Jókait*.

A *szubjektívek* mellett a *valóságos élmények* sora is ihletforrás. A *lelki tájak*

megjelenítését és a *valós természet élménydokumentálását,* illetve *átesztétizálását*, továbbá a *képzelet és valóság* e *finom egyensúlyát* a filmfeldolgozások is igyekeznek megőrizni. Előrevetítve: az adaptációk is egyesítik a főhős, Timár vívódó, meditatív lényét, mítoszi emelkedettségű tetteit és a komáromi kereskedővilágban a földön járó praktikus embert: a filmekben, mint a regényben, egyszerre *lelki hajós* és *valóságos hajóbiztos* ő.

A regény „csodálatos egységét és sokrétűségét a múlt és a jelen, az emlék és a tapasztalat ritka egybeesése teremti meg".[6] Tehát időutazás is *Az arany ember*t olvasni. Jókai *a reformkorba* helyezi a cselekmény idejét, ám „kora lényegét kívánja megragadni, amikor az üzleti élet, a tőke, a kereskedelem és a spekuláció világába viszi a cselekményt".[7] A regényidő: a reformkor; az elbeszélői idő: a kiegyezés utáni évek; a filmkészítés ideje: az 1960-as évek; a mai olvasó és néző számára *Az arany ember* több korszakról vall. S mond érvényeset az emberről – időtlen üzenetével minden kor emberének. A mítoszi és mesei mellett a maga biblikus üzenetével, *az elveszett Paradicsom visszaszerezhetőségének örök reményével*.

A dolgozat alcímével arra utalunk: a számos Jókai-adaptáció közül a Gertler Viktoré azok közé tartozik, amelyek végeredményben *evokatív erővel álmodják filmre* az egyik legkiválóbb Jókai-regényt. A filmes szakirodalom a regény három adaptációja (1918, 1936, 1962) utóbbit tartja legfontosabb, a szöveghez leginkább ragaszkodó feldolgozásnak; ez adja vissza leginkább hűen a regényjeleneteket: 58 jelenete közül 47 a regény szcénáit dolgozza fel, hatoda a filmes betoldás. Csak olyan jeleneteket hagy el, amelyek híján is kikövetkeztethető, mi történt közben. Így pl. kép nem mutatja a Balatonban Krisztyánt, csak a hang: ám segélykiáltásából következtetni lehet végzetére. Tehát a film „nagymértékben épít a néző figyelmére, következtetőképességére".[8] Okkal. Meggyőződésünk: az adaptációk befogadói aktivitásra apellálása mindig e primér mű olvasására, a mélyebb megértés vágyának felkeltésére sarkall.

Az író elsődleges élményei részben a szülővárosához, Komáromhoz kapcsolódnak. Mikszáth szép szavaival: *Az arany ember* Jókai „legpoétikusabb regénye"; „oly szép, mint egy hajnali álom. Valahányszor Komáromba megy témáért, mindig aranyat hoz. Komárom az ő Clondyke-ja."[9] Igen, Jókai szakértőként írja le a dunai hajózást, amelyben gyermekkora jelenik meg, a hajóséletet, a Vaskapu-jelenetet. Megjeleníti a *kozmikus, metafizikai világot, azzal a metafizikai igénnyel*, amely legjobb műveit át- meg áthatja. S *Az arany ember* e nyitása mintha képeiben összefoglalná a romantika természetélményének számos sajátosságát:[10] *„Egy hegylánc közepén keresztültörve tetejéről talapjáig, négymértföldnyi messzeségben; kétoldalt hatszáz lábtól háromezerig emelkedő magas, egyenes sziklafalak, közepett az óvilág óriás folyama, az Ister: a Duna. / A ránehezülő víztömeg törte-e magának e kaput, vagy a földalatti tűz repeszté kétfelé a hegyláncot? Neptun alkotta-e ezt, vagy Volcán? Vagy ketten együtt? A mű Istené! Ahhoz hasonlót még a mai istenutánzó kor vaskezű emberei sem bírnak alkotni."* A film fényképezése igazodik ehhez a leíráshoz.

Ám a Vaskaput Jókai olyannyira szakértő módjára írja le, hogy a fantáziadús olvasónak is problémát okoz a leírás minden részletének pontos elképzelése. S már a regény nyitó mondataiban megcsillantja *az ősparadicsom álmá*t, nagy távolságból, felülről, mintha Isten szeme tekintene a tájra: „Egyszer-egyszer megszakítja a végtelen, a szédületes kettős falazatot egy benyíló völgykebel, melyen keresztül egy rejtett, emberlakta

talan paradicsomba látni." A regény allúziószerűen már itt jelzi a célt, az út végét is. S az 1962-es film is, a hegyeket, a magaslatokat pásztázó, horizontális kameraállással, majd a *totál plán* után, vertikálisan haladva, az emberi élet színhelyére irányítva az objektívet, az *út-motívum*mal intonál. A hatalmas távlatokat nyitó, a hegyvonulatot jelző panoramatikus *totál plán* után az emberre *közelítő objektív*jével szinte készteti a nézőt arra, kezdje el olvasni ezt a fejezetet… Gertler a társzekerekkel a fövenyen, a *szárazföldön* vonuló emberekkel, s velük párhuzamban *a Timár vezette, az őselem, az éltető víz, a Duna útján haladó Szent Borbálával* hasonló megoldással kezd, mint *Vörös tinta* című Szabó Magda-adaptációjában. (Ez ugyancsak az útmotívummal nyitott: a munkába indulással.) Ez a művészeti vándormotívum *az önmagunk megismerése felé való utat* szimbolizálja. Márai szavával: „mert vándor vagy, minden nap tovább kell menned az úton, mely egyetlen célod, tehát lelked és a lelkedben elrejtett isteni tartalom megismerése felé vezet".[11] Itt az út Timár *önmegismerését, vele boldogságát* vetíti előre. S itt nem az utcán siető emberek, hanem a Duna-parton vonuló lovas parasztok jelzik: *nem titánok* lesznek a filmben, hanem *mindennapi, hétköznapi emberek*. Lényegében Timár is az: hiányzik belőle a nagy emberek, a rendkívüli emberek önzése, keménysége.[12]

Jókai fontos célja a *hitelesség* bizonyítása. Evokatív, pontos festésű az 1870 és 1872 között íródott műben a komáromi közeg. Kiváló *leírás*t kapunk a kereskedőváros mindennapi nyüzsgéséről, a kereskedőházak életéről. Egy hétköznapi síkra terelt aspektusból szemlélve a regényben az író emléket állít a szülővárosának, amely a 19. század elején a Törökország felé irányuló kereskedelem fontos állomása volt. „A környezetrajz elevensége és plaszticitása elsősorban onnan adódik, hogy Jókai a maga gyermekkorának jól ismert világát idézi fel, amikor a Duna partján elterülő jómódú kereskedőváros életét bemutatja. Komárom éppen a regény cselekményének időpontjában élte fénykorát".[13] Írói fogással utal rá, azért szereti ezt a művét, mert „alakjai mind olyan jó ismerőseim nekem: ki korábbrul, ki későbbrül" (*Utóhangok Az arany emberhez*). Komáromban hallotta azokat a történeteket, amelyek alapul szolgáltak a mindennapi, *apróságokból* összeálló reális konfliktusok megjelenítésére. Így például a komáromi kereskedőcsaládok anyagi jólétének kockázatos helyzete, katasztrofális válságai, egyes komáromi telekrészek katonai célokra való kisajátítása mind a kor válsága volt.[14] S valóban rendkívül „élő és meleg tónusú rajz a komáromi kereskedővilágé", s „telt és feledhetetlen a »Senki« szigetének egy-egy munkanapja".[15] Hasonló hangulatos életkép Tímár nyaralójának *leírás*a; ehhez Jókai saját balatonfüredi nyaralójától is kölcsönzött egyes vonásokat. Sőt, mint Mikszáthtól tudjuk: magát a regényt is Füreden írta, „összesen csak nyolc hétig".[16]

A primer mű az ihlet „útját" is bejárja: „a személyes élménykör az apró, empirikus mozzanatoktól (a hajózás mestersége, a kertészkedés, a kukoricapattogtatás stb.) halad a másik pólusig: a szerelmi szenvedély, a gyermekvágy elemi erejű feltöréséig, amely végül megalkotja az ősi, paradicsomi boldogság lenyűgöző színjátékát."[17] A film csak vázlatosan rajzolhatja e folyamatot; természeténél fogva él az *összevonások*kal. A regényben Timár hétszer utazik a „Senki" szigetére, Gertler feldolgozásában négyszer. Stőhr Lóránt megítélése szerint „ha egy ugyanilyen hosszú filmben hétszer menne a szigetre Timár, akkor az egyszerűen unalmas lenne vagy nevetséges. A film befogadásának feltételei és a film ritmusa nem engedi meg, hogy sokszor ismétlődjék

ugyanaz a jelenet".[18] Nem jeleníti meg a film a regény elejének egy feszültségkeltő epizódját, az elszabadult vízimalmot, amely a Szent Borbála felé sodródik, veszélyeztetve azt. A film a konkrét és jelképes utat nem kívánja epikus részletességgel mesélni, beéri a nehézségek *sejtetés*ével, az olvasó emlékezetére és a néző képzeletére építve. Az utolsó fejezetben az író felidézi a szigeti látogatását és az öreg „arany ember"-rel meg Noémival való találkozását, beszámolva arról: boldogságban éltek s élnek. Gertler filmjéből nem értesülünk a szereplők későbbi sorsáról, ám a *képi allúziók sejtetni engedik* ezt. Például a regény végén Tímeát Jókai hozzáadja Kacsukához, de végül a nő boldogtalan lesz; Athalie pedig a börtönben évtizedekkel később is fenyegetőzik Timéa meggyilkolásával, noha Timár hajdani felesége már halott. A film a végén is, a sorsok tekintetében is számít a befogadói aktivitásra: Athalie az elvezetése előtt közli a lánnyal: Tímár életben van, ennek tudatában legyen hát boldog…

Szellemesen érzékletes, aprólékos, életképszerű rajzok, ún. *kisrajzok* sora[19] tarkítja a regényt: szinte botanikai pontosságú *leírás*t kapunk a „Senki" szigetéről; a rózsalevelek összegyűjtésének, a faház, a zsiványpecsenye készítésének leírása – a megannyi átélt vagy látott-halott élményt pontos, realista ecsetvonással munkálja meg a szerző. Lehetetlen volna bármely adaptációtól Jókai *páratlanul érzékletes, plasztikus, pontos leírásai*val versenyre kelni... Mégis igaz: a film is emlékezetes *képi kisrajzokat* jelenít meg: a Szent Borbálán való hajós tevékenységek, a rózsalevelek lefejtése a szárról, olajjá főzése a szigeten. Nem lehet véletlen, hogy Jókainak ez volt a legkedvesebb regénye valamennyi között, elvégre élményanyagait ilyen mértékben nem tárta ki az életmű egyetlen más darabjában sem. Valósággal halmozza, szeretetteljes kedvességgel, örömmel festi az élményeit, bogarait-hajlamait! Például *A kőszívű ember fiai*nak pátosszal teli romantikájával összeférhetetlen, családi vagy rokoni élményből származó kukoricapattogatás vagy a *gugorázás* (tehervontatás gugorával mint csörlővel[20]) leírása mint *hétköznapi jelenetek* – e mű csodás világának szerves tartozékai. A realisztikus atmoszférának frissebb élménye a kertészkedés: tudjuk, hogy Jókai maga is kedvtelve kertészkedett. Mélyebb értelemben: a lélek és szív kertészetéhez is módfelett értett… Ezzel a regény és a film egyaránt utal arra: *a „Senki" szigete felfogható egy hatalmas kertnek*. Mikrokozmosz. A természeti közeg kínálja a munkás boldogság lehetőségét, valóságosan éppúgy, mint metaforikusan, allegorikusan. Mind konkrét, mind elvont értelmében igaz Móricz Zsigmond zseniálisan tömör összefoglalása: „Jókai a magyar levegő."[21] És ezt mintaszerűen hozták az említett filmek, éppúgy, mint érzékelteti Gertler alkotása.

A polgárosodás ábrázolása, a kereskedővilág lélektani elemzése és kritikája mellett – amelyek az említett elsődleges élmények irodalmi-esztétikai formálásával együtt az ún. másodlagos élmények szférájába sorolandók – pontosan, hitelesen, realista regénybe illően ábrázolja tehát a hajósok szerszámait, szokásait (*A Szent Borbála útja* c. fejezet), a munkafolyamatokat, a népszokásokat (a balatoni téli halászat fejezetei). És bár a köznapi jelenetekkel színes cselekmény folyamán romantikus módjára *romantikus nagyjeleneteket* ütköztet: Timár és Krisztyán találkozása, az Athelie és Kacsuka esküvője körüli bonyodalmak, Brazovics öngyilkossága (ez utóbbinak, melyet a tönkremenés indukál, a filmben nem meghívott halál, hanem gutaütés lesz a következménye): Mindezek nehezítik a regény romanticizmusának kibontását. S az is a mű realizmusát erősíti, hogy Krisztyán mellékszerepe mégis kulcsszerep. Romantikus démoniságában egyúttal mindnyájunk lelkéből sarjadt démon ő, Athalie-val együtt maga a rossz lelkiismeret, a modern embernek nyugtot nem hagyó belső feszültség, vélt vagy valós bűneink számon kérője. Közvetetten még segítő erő is, egyszer jó lelkiismeret: Timárral „az ő vádaskodó szavai értetik meg végleg, hogy bűnre épített tisztessége öncsalás".[22] Ám az idill e szörnyeteg alkalmatlankodásai, fenyegetőzései következtében keseredik *veszélyeztetett idillé*. Latinovits Zoltán, a színészkirály zseniálisan alakítja, örökre az emlékezetünkbe vési ezt a különös lidércet. Cipolla-elődöt formál Krisztyán negatív szerepéből,[23] de nemcsak ezt az 1967-es színpadi szerepét, a varázslóét (Thomas Mann: *Mario és a varázsló*) készíti elő ez az alakítás, Örkény *Tőtéki*jának (1969) őrnagyát is. Mégsem – vagy épp ezért? – a szereplőt jegyezzük meg, hanem az érzést. Miképp a film *egyedi atmoszférája* marad meg bennünk, évek múltán is. Köszönhetően Gertler Viktornak, operatőrének meg színészeinek.

Jókai saját romantikáját e regényben a *realizmus felé* közelíti:[24] az árnyalt, *realisztikus* környezetrajz a pátoszos *romantika* képeivel szüntelenül váltakozik a cselekmény során. Várkonyi Nándor telitalálatos megfogalmazása szerint „realitás és misztikum keveredik össze benne képei megszületésének pillanatában, s ez a kulcsa teremtő képzelete munkájának".[25] A dunai, al-dunai, szigeti *romantikus* képekre felelve a művész hiteles, *realista* ecsetvonásaival festi a régi Komáromot, a rác gabonakereskedők házait, az öreg templomokat. A prózai-realisztikus kereskedőváros és a lírai-romantikus egzotikus hely kettőssége a filmen is pontos, kár, hogy *magukra az épületekre a film nem láttat rá,* inkább csak *enteriőrök*re apellál Gertler (Brazovics háza, egy komáromi kocsma, Timár füredi otthona) pedig korabeli házak bemutatására a hatvanas évek eleje alkalmas lehetett volna, a film dokumentumértékűség tekintetében tehát nyilvánvalóan messze mögötte marad a regény *leírás*ainak.

A regénybeli *leírás*okhoz hasonlóan dokumentumértékűek az adaptációk. A Jókai-művet már először, 1918-ban megfilmesítő Korda Sándor is eredeti helyszíneken: Komáromban, az Al-

Dunán, a Vaskapunál forgatott, s több emlékezésből tudjuk: a színes, szélesvásznú változatot – Kordáéhoz hasonlóan – ugyancsak a regényben megjelölt eredeti színhelyeken forgatták. Nem mindennapi, sőt romantikus-kalandos körülmények között; a filmes stáb éppúgy megtapasztalta a Vaskapunál a Jókai által leírt al-dunai szélviharok erejét, mint a regényhősök. „A kettős lelkiségnek megfelelően váltják egymást a különböző hangulati tablók, leírások. *A belső láttatás és a meseszövés romantikája* talán egyetlen Jókai-regényben sem egészíti úgy ki egymást, mint *Az arany ember*ben."[26] A *hangulati tartalmak* is változatosan cserélődnek tehát a zárt logikájú regényben: Az Al-Duna *hősi pátosz*át a sziget *idill*je folytatja, erre a *nyers* komáromi képek következnek. A hétköznapok és álmok, csodás kalandok kettősségét finoman szövi össze az író: a sziget *Paradicsom*a mellett ott áll Komárom, a családi élet kicsinyes *intrikái*val, az üzlet tisztátalan kavargásaival. Az életet és halált osztó balatoni rianás szinte *riasztó*, ám előtte áll a befagyott tavon mulató halásztársaság *meghitt* zsánerképe.

Elismerve a vonzó jókais atmoszféra megteremtését, a kritika a film szemére veti „tempójának helyenkénti vontatottságát".[27] De amint a főhős kettőzött életét és lelkét erősíti a regény szerkezete is, „a színtér kettőssége, valamint a felgyorsuló, olykor drámai feszültségű cselekmény",[28] úgy véljük, nem a vontatottságnak, inkább a *drámai feszültség* és *idilli nyugalom váltakozásának* vagyunk tanúi a filmben: az adaptáció vizuális-képi eszközökkel, például a *fény és sötétség játékával* követi az epikus mű kettősségét. Nevezetesen: azt, amely a főhős szigeten érzett belső békéjének és minden más helyszínen átélt nyugtalanságának szembenállásából következik. Timár szigeti belső békéjét egyedül egy külső betolakodó, Krisztyán zavarja meg – aki persze más helyszíneken (Komárom, Füred) is lelki méreg, s mint a regény és a film egyaránt jelzi, még távoli földrészen is feszültségforrás… *Az arany ember* epikája mellett a filmadaptációt annak révén tölthetik *drámai feszültséggel* a *párbeszéd*ek, hogy a forgatókönyv értő szelekcióval választotta ki, írta filmre ezeket. A filmben is feszült, izgalmas pillanatokat teremt Timár és Brazovics, Athalie és Timéa, Timár és

Krisztyán, Athalie és Timár (több) *dialógus*a. Ezzel szemben, hűen a regényhez, nyugalmat sugároz, idilli, békés Teréza és beszélgetése. S egyszerre érzéki és családias Timár és Noémi *kommunikáció*ja: „az udvarlásnak ez az új, különös módja nem más, mint a természetesség; ezt ajándékozza Jókai a magyar elbeszélő művészetnek, megajándékozza azt a maga hangjával"[29]. Ez a *természetesség* köszön vissza Gertler filmjében is.

Milyen eszméket hordoz ez a gazdag élményanyagon alapuló, egyszerre romantikus és realista regény? Jókai elképzeli a szükségszerű *nemzeti kapitalizmus*t. A romantika és a realizmus egyszerre történő felbukkanásaként kell értékelnünk eme *első eszmei réteg* létét: a mód, ahogyan megálmodja, romantikus vonásokat mutat, de realista az, hogy egyáltalán elképzeli! Nagyvonalú látomás ez arról, hogy a gőzmalmok megőrölte magyar gabonát tengeri hajókon szállítják, illetve, hogy a magyar áruk fölénybe kerülnek az európai piacokon. Ez az eszmei szféra a *romantikus antikapitalizmus*: „Mint számos regényében, itt is két tábor áll egymással szemben. A nagyobbik táborban a pénz megszállottjait találjuk. A hős maga a két tábor határán áll – a másik táborban a sziget lakóit találjuk, akik a pénzt nem ismerik, csak cserekereskedéssel foglalkoznak. Erkölcsi fölényüknek éppen az a titka, hogy megszabadultak az arany megrontó hatásától."[30] Lényegében igaz ez a megállapítás, hiszen Timár boldogsága végső soron attól függ, el tud-e szakadni a világtól. De a citált értelmezés arra engedne következtetni: a hősök sorsa kizárólag azon múlik, a pénz hatalmának alá vannak-e rendelve, vagy nincsenek. Ám a romantikus antikapitalizmus a regény eszmeiségének csak egyik rétege.

Milyen további szférák alkotják a regény eszmeiségét? A *második eszmei réteg* Timár sorsából bontakozik ki. Fátumán átszíneződik a romantikus antikapitalizmussal a vízió: a pénz, a vagyon megrontja a boldog földi létezést, keresztezi még azok törekvéseit is, akik ezt felismerik. Ezt a réteget szövi át – szerves alkotóelemként – a *kincs-téma*. A *vörös félhold* megvilágította lopott és eltitkolt kincs milliomossá teszi ugyan Timárt, de ehhez a kincshez, csakúgy, mint a burgund Niebelungokéhoz, átok tapad. Tehát más vonatkozású itt a kincs témája, mint Dumas-nál, aki a lázadó kispolgár álmait igyekszik hihetővé varázsolni a lopott milliókkal.[31] A félhold, a regény *kulcsmotívum*a kimarad mindhárom filmből, illetve „egyszerű rejtvénnyé degradálódik a jelentése".[32] Az adaptációban csak a török kincses zsákon látható ez a motívum; remek Szabó Ernő néhány percnyi, ám erős hatású, a filmes bonyodalmat elindító Csorbadzsi-alakítása: a romantikus mese varázsát, az onnan előlépett kincstárnokot és a realitást, a lánya életét menteni akaró, aggódó ember esendőségét egyszerre villantja fel.

Benne rejlik a regény kincsmotívumában a *realitás* is; a 19. század eleji kapitalista társadalom, a pénz minden morális értéket összeroppantó világa, a Brazovics és Csanta uram-féle, velejéig romlott spekulánsok közege. Előbbi ijesztően pénzmonomániás figuráját kiválóan formálja meg Greguss Zoltán, aki szintén jeleskedett korábban is Jókai-figuraként (a *Sárga rózsa* gulyásbojtárja mellett az 1938-as *Fekete gyémántok* Szaffrán Péterjét is játszotta).

Bűnnek kell-e minősítenünk vagy sem azt, hogy Timár a talált kincset eltitkolja? E problémát a kincs keleti mesés eredete miatt *mitikus* színezet is árnyalja! Ráadásul e mesés vagyonnal együtt az arany ember egy hideg nőt kap „jutalmul", aki keleties bájú alakja ellenére „alabástromszobor", irodalmi motívum-ellentéte az Ady-féle „aranyszobornak" (vö. *A Léda aranyszobra*). A forgatás idején még főiskolás Béres Ilona Timéája, Timárral való viszonyát érzékeltetve, szinte lelki obeliszket játszik, nagyszerűen. Az *átkos kincs*hez társuló *hideg nő* beleleheli a pénz mindennapiságába a keleti mesék atmoszféráját. Így elegyedik *mítosz* és *valóság*, romantika és realizmus a regényben a kincs témája kapcsán.

*** A 2017-es év Jókai-díjas tanulmánya.** (A dolgozat II. részét következő számunkban közöljük.)

Források, jegyzetek

A részletesebben elemzett regény felhasznált kiadása, a primér idézetek forrása: Jókai Mór: Az arany ember (1872). I–II. Akadémiai Kiadó, Bp. 1964. Sajtó alá rendezte: Oltványi Ambrus.
A részletesebben elemzett film adatai: Az aranyember (bemutató: 1962. december 13.) Színes magyar film. A Hunnia filmstúdió alkotása.
Jókai Mór regényét filmre írta (forgatókönyvíró): ***Gertler Viktor*** *– Zene:* ***Vincze Ottó*** *– Operatőr:* ***Forgács Ottó***
Szereplők: *Timár Mihály:* ***Csorba András*** *– Timéa:* ***Béres Ilona*** *f.h. – Ali Csorbadzsi:* ***Szabó Ernő*** *– Athalie:* ***Krencsey Marianne*** *– Brazovics:* ***Greguss Zoltán*** *– Brazovicsné:* ***Gobbi Hilda*** *– Kacsuka:* ***Bárány Frigyes*** *– Noémi:* ***Pécsi Ildikó*** *– Teréza:* ***Komlós Juci*** *– Krisztyán Tódor:* ***Latinovits Zoltán*** *– Miniszter:* ***Kovács Károly***
Díszlettervező: ***Duba László*** *– Vágó:* ***Morell Mihály*** *– Hangmérnök:* ***Lehmann Mihály*** *– Jelmeztervező:* ***D. Forgó Teréz*** *– Dramaturg:* ***Borhy Anna*** *– Rendező:* ***Gertler Viktor*** (A film első képsorainak kiírási rendjében.)

1 Veress József: *Magyar írók a moziban*. In: Magyar irodalom. „21. századi enciklopédia". Bp., 2002. 424.
2 Nemeskürty István: *Magyar filmkalauz*. Negyven év száz magyar nagyjátékfilmje. Bp., 1985. 256.
3 Németh László: *Kisebbségben*. In: A minőség forradalma – Kisebbségben, II. Bp., 1992. 866.
4 Az író levele Kertbeny Károlyhoz. In: *Jókai Mór Összes Művei. Levelezés* II. (1860–75). Bp., 1975. 390.
5 Mikszáth Kálmán: *Jókai Mór élete és kora* I–II. Bp., 1960. II. 83–84.
6 Sőtér István: *Ideák és nosztalgiák költője: Jókai.* ITK, 1975/ 3. 269.
7 Imre László: *Jókai Mór*. In: Magyar irodalom. „21. századi enciklopédia". Bp., 2002. 185.
8 Stőhr Lóránt: *Cselekmény a filmen és az irodalomban*. In: Filmspirál 17–18. 1999. 155–177. – epa.oszk.hu
9 Mikszáth Kálmán: i. m. II. 82.
10 Eisemann György: *A kozmosztól a szigetig.* Romantizálás és regényforma *Az arany ember*ben. It. 1991/2. 255.
11 Márai Sándor: *Füves könyv*. Bp., 1991. 14.
12 Mezei József: *A magyar regény*. Bp., 1973. 320.
13 Oltványi Ambrus: [Az arany ember] Keletkezése, forrásai. In: Jókai Mór: Az arany ember (1872) Bp., 1964.
14 Zsigmond Ferenc: *Jókai*. Bp., 1924. 217.
15 Németh G. Béla: *Életképforma és regény* (A Jókai-olvasás állomásai). Hosszmetszetek és keresztmetszetek. Bp., 1986. 125.
16 Mikszáth Kálmán: i. m. II. 82.
17 Kovács Kálmán: *Jókai Mór Összes Művei*. ITK 1965/ 6. 723.
18 Stőhr Lóránt: i. m.
19 Németh G. Béla kifejezése. Ld: I. m. 114–126.
20 *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. I. A–Gy. Bp. 1967.
21 Móricz Zsigmond: *Jókai*. Nyugat, 1922. 24. sz.
22 Fábri Anna: *Jókai-Magyarország.* A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben. Bp., 1991. 62.
23 Kelecsényi László: *Az aranyember* (1962) – http://archiv.magyar.film.hu/filmtortenet/filmelemzesek/az-aranyember-1962-filmtortenet-elemzes.html
24 Nagy Miklós: *Az aranyember*. It 1959. 37., Lengyel Dénes: *Jókai Mór*. Bp., 1968. 111., Sőtér István: *Jókai útja*. In: Romantika és realizmus. Bp., 1956. 448, Zsigmond Ferenc: i. m. 213.
25 Várkonyi Nándor: *Az újabb magyar irodalom* (1880–1940). Bp., 1942. 63.
26 Kozma Dezső: *A romantikus regény. Jókai Mór*. In: Magyar irodalom. Bukarest, 1982. 188–189.
27 Zay László filmbírálata: Magyar Nemzet, 1962. dec. 13.
28 Kozma Dezső: i. m. 190.
29 Baránszky-Jób László: *A magyar széppróza története szemelvényekben*. Bp., 1937. 228.
30 Lengyel Dénes: i. m. 116.
31 Nagy Miklós: i. m. 35.

JEVTUSENKO DEBRECENBEN

„Írás közben az jár a fejemben, hogy az utcán most megy az az asszony, akivel az életben találkoznom kell."

Bakó Endre

1971. október végén szerkesztőségünk, az Egyetemi Élet, amelynek felelős szerkesztője voltam, kapta az informális hírt, hogy a Kossuth Lajos Tudományegyetemre látogat a Magyarországon tartózkodó Jevgenyij Jevtusenko, a világhírű orosz költő.

Az apropóról, az előzményekről mit sem tudtunk, s a vendég november 1-én este meg is érkezett az egyetemi kollégiumba. A *Hadú-bihari Napló* kulturális rovatának vezetője, Bényei József megkért, hogy készítsek a neves költővel interjút. Tolmácsnak Nádudvari Imrét, a kollégium igazgatóját kértem meg, aki a Szovjetunióban tanult, a felesége orosz asszony. De Jevtusenko nem vállalta a személyes beszélgetést, mondván, itt az ideje az ankét kezdésének, s ő nem szereti a közönséget megvárakoztatni, utána pedig kötött program várja. Sejtetni engedte, hogy a társaságában lévő ifjú hölgy jobban érdekli, mint hogy interjú jelenjen meg róla egy vidéki lapban. (A fáma szerint a leányzó medika, Budapestről hozta magával) Azt ajánlja, hogy készítsek interjút az ankéton elhangzott kérdések és válaszok alapján. Megfogadtam a tanácsát, gondolván, a kivételes alkalom ne maradjon dokumentáció nélkül. A találkozó után én is beálltam a sorba, s dedikáltattam *Rakéták és szekerek* c. verseskötetét. Ráadásnak kaptam (hogy kitől, már nem tudom) egy orosz nyelvű kötetét, arra is csak annyit írt: Jevtusenko. Mindkettőt őrzöm.

Valamelyik egyetemi orosz-irodalmár vezette be az előadást, Jevtusenko néhány vers kíséretében pályájáról, és az őt leginkább foglalkoztató aktuális gondolatokról tartott szabadelőadást, majd a bő félórányi szózuhatag után leült, s várta a kérdéseket. A felszólítást hosszas csend követte, végre Barta János professzor törte meg jeget, s tette fel az első kérdést. Utána már gördülékenyen folyt a párbeszéd. Szorgalmasan jegyzeteltem, amint azt a frissen előkerült kis jegyzettömb is bizonyítja.

Másnap, hétfőn reggel az első dolgom volt, hogy a szöveget írásba tegyem, s dél körül el is készültem vele. Kora délután bevittem a Napló szerkesztőségébe, hátha már a következő napon hozni akarják. Bényei elfogadta a kéziratot, azzal az ígérettel, hogy egy-két nap múlva közli. Másnap azonban felhívott, hogy ne számítsak az írás megjelenésére, mert a megyei pártbizottságtól (az ideológiai titkártól) azt az utasítást kapta, hogy Jevtusenkoról a továbbiakban egy szó sem jelenhet meg a lapban! Még a kis hétfői információért is „letolták." Az okot nem közölte, bizonyára vele sem közölték. Engem azonban elfelejtettek letiltani, így aztán egy kis jegyzetet írtam az Egyetemi Életbe. Ezért már csak utólag kaptam fejmosást a pártbizottság kulturális osztályának helyettes vezetőjétől (nincs értelme a nevek közlésének, döglött oroszlánba nem rúg az ember), aki annyit mondott, azért orroltak meg a költőre, mert nem volt hajlandó a pártbizottságon tiszteletét tenni.

Az interjút persze eltettem, s a „puha diktatúra"' időszakában közöltem a Naplóban, mert 15 év elteltével is találtam benne érdekes mozzanatokat. Néhány mondat megegyezik a jegyzet szövegével, de nem vettem ki, hogy a gondolatmenet ne zökkenjen.

Nos, ezek után, íme, a dokumentumok:

Jevtusenko Debrecenben

Jevgenyij Jevtusenko, a hazánkban is nagy népszerűségnek örvendő szovjet költő magyarországi látogatása során ellátogatott Debrecenbe. A Kossuth Lajos Tudományegyetem hallgatóival találkozott vasárnap este az Egyetem téri diákotthonban. A találkozón verseiből olvasott fel, majd elbeszélgetett a hallgatókkal. A szovjet költő hétfőn Debrecen nevezetességeivel ismerkedett. (*Hajdú-bihari Napló, 1971. nov. 2., 1.*)

Jevtusenko szemtől szembe

1967 áprilisában Moszkvában jegyem volt rá, mégsem láthattam,mert mint kiderült,meghosszabbította iraki tanulmányútját. Eszembe sem jutott, hogy egykor Debrecenben fogja 'pótolni' az elszalasztott alkalmat.

A világ egyik kedvence, eddig 47 országban járt. Láttam fényképeket, amelyek a mexikói olimpiai stadionban készültek, amint mikrofonnal a kezében tizezreket bűvöl. Ilyen népszerűség napjainkban csak centercsatároknak, beat énekeseknek, jobb esetben filmszínészeknek vagy űrhajósoknak dukál. Vajon hogy csinálja? Kétségtelen, a felé áradó érdeklődés nem csupán a költői teljesítménynek szól. Jevtusenko jelenség, mint ahogy nemcsak író, de jelenség volt például Hemingway is: mítoszok és legendák alakja.

* * *

Fesztelenül lép a terembe. Szálas, kisportolt alakján szolidan elegáns acélkék öltöny. Dinamizmusa magával ragadó! A közönséggel úgy bánik, mint a nagy szónokok vagy előadóművészek. Egy tréfa, egy fintor, és máris megnyeri a hallgatóság jóindulatát. Néhány mondatban elárulja amagyar kultúrában való jártasságát, a hatást meg sem várja, máris munkához lát: verseket mond, pontosabban szaval. Fojtottan, skandálva, aztán sistergő indulattal. Nekünk, az értelmező-elszürkítő versmondáshoz szokottaknak teátrális, de ettől talán még érdekesebb. Egy vers kivételével minden költemény magyar fordítását is felolvassák. A *Szimbirszki vásár* zseniális.

Leül, a sokadik cigarettára gyújt, és várja a 'gyötrő' kérdéseket. A bal csuklóján karkötőt pillantok meg, amit meghökkenve veszek tudomásul.

* * *

A 'gyötrő'kérdések előbb lassan csörgedeznek, aztán felgyorsulnak, s mire a hallgatóság igazán belejött volna, véget kell vetni a beszélgetésnek.

Mondhat-e a költő előszóban önmagáról újat, lényegeset verseihez képest? Talán. De annak különösen nehéz a dolga, akinek nyilatkozatai és vallomásai is kötetekre rúgnak. Ismerjük példaképeit, ismerjük az életről és a költészetről vallott ars poeticáját. Mi hát az érdekes? A puszta jelenléte? Személyes varázsa? Ez is, meg a kifejezés önkéntelen művészi szemléletessége. Nem titkolja, hogy túlságosan szereti az életet, ezért gyorsabban szabadul meg gondolataitól, mint kellene. 'Írás közben mindig az jár a fejemben, hogy az utcán éppen most megy az az asszony, akivel nekem az életben találkoznom kell, vagy hogy barátaim utolsó cseppig megisszák a föld minden jó borát, mire elkészül a vers.' Mond azért újdonságot is. Prózaírásra készülődik, és 1973-ban folyóiratot akar indítani, *Műhely* címmel. Tudja, hogy a próza kegyetlen műfaj, ezért életmódot fog változtatni. A legnehezebb az utazásról való lemondás lesz.

* * *

Kortársakról könnyűszívvel ítélkezik, akárcsak Hemingway. Nem tudni, műveltsége milyen mélységű, tájékozottsága mindenesetre lenyűgöző. Akiket becsül – Fellini, amerikai próza- és drámaírók stb. – elismert nagy művészek, néhány latin-amerikai név kivételével. Műveltsége egyébként erősen átvanitatva a latinamerikai kultúra hatásával. Ameglepő inkább az, hogy néhány világhírű alkotót nem sokra becsül; nem feltétlenül kell vele egyetérteni. Hisz az ifjúságban, de nem idealizálja. 'Ha most körülpillantok a teremben, szép, becsületes szemek néznek rám. Kikből lesznek akkor a bürokraták?' A fiatalság szerinte megőrizhető, ha megtartjuk forradalmi eszményeink puritánságát.

* * *

A költő, ha pódiumra áll, két dolgot érhet el: vagy lerombolja, vagy tovább szövi maga körül a mítoszt. A legműveltebb közönség is hajlamos a bálványozásra, amitől éppen Jevtusenko óvott, más része viszont naivul szembesít emberi gesztusokat, tulajdonságokat. Ők Dante sötét haján a pokol kormát keresnék…

(*Egyetemi Élet, 1971. nov. 9., 5.)*

Jevtusenko válaszol

– Mint költő, hogyan keresi, találja meg a kapcsolatot az élet dolgaival?

– Paszternák mondta, hogy vannak költők, akikúgy járnak a földön, hogy nem néznek a lábuk elé, tekintetüket valamiféle absztrakt horizontra emelik, ott vélikmegtalálni aköltészet gyémántporát. Valamikorén is így tettem, de a földön vágtakorrba, hogy a véremis megeredt, s így vérző orral jutottam el a mindennapokhoz. A köznapok szépségei és rémítő erői a költészet legautentikusabb témái. Nem szeretem a pesszimista szemléletű költészetet, de morálisan gyanús nekem az örökké optimista költő is. Egyik szemléletmóddal sem lehet hitelesen kifejezni a valóságot. Az én példaképem Puskin, akinek költészetét filozófiai mélységek éppúgy jellemzik, mint az életöröm, a könnyedség, a humor. Sokszor úgy tűnik fel nekem, hogy a Puskin-verseket maga az élet írta a költő tollával. Nem arra törekszem, hogy Puskint utánozzam, de életfelfogása és költői alapelvei példát jelentenek számomra. A költészetben legjobban az őszinteséget becsülöm. Jeszenyin például nem volt túlságosan művelt költő, de őszintesége minden mesterségbeli fogyatékosságon keresztül átsüt. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nekem mindig tökéleteset sikerül alkotnom. Sok rossz verset is írtam, különösen abban az időben, amikor újságoknál dolgoztam. Az újságírás mindig sietésre készteti az embert, ezért – ahogy Hemingway mondta – íróembernek idejében abba kell hagynia az újságírást.

– Kiket tart még szellemi elődjeinek az orosz-szovjet irodalomból?

– Puskint és Jeszenyint már említettem, de szinte mindenkitől tanultam. valamit. A legtöbbet Nyekraszovtól, Tutcsevtől, Cvetajevától. A mesterséget Majakovszkijtól és Paszternáktól igyekeztem elsajátítani. Sokat tanultam rossz költőktől is. Mondhatom, rám az orosz-szovjet irodalom egésze hatott.

– Hogyan telnek a napjai?

– Fizikai értelemben nem szeretek írni, utálom a töltőtollat, és mindig megvisel az azállapot, amikor a papír felett görnyedek. Ilyenkor mindig arra gondolok, hogy az utcán éppen most megy az az asszony, akivel nekem az életben találkoznom kell, meg arra, hogy mire befejezem a munkámat, a barátaim a föld minden jó borát megisszák, az utolsó cseppig. Minél hamarabb meg akarok válni gondolataimtól. Tudom, ez hibám. Szeretek hajózni, szeretem a bort, a könyveket, a sportot, a festészet kérdéseiben egy kicsit szakértőnek tekintem magam. Mostanában azzal a tervvel foglalkozom, hogy prózát írok. A próza kegyetlen munka, kedvéért minden bizonnyal eddigi életmódomat meg kell változtatnom. *Műhely* címmel folyóiratot szeretnék alapítani, gondolom, 1973-ban tervem megvalósíthatom.

– Mi a véleménye a műfordításról?

– A világon rengeteg rossz műfordítás forog közkézen, mégis a kisebb mennyiségű művészi értékű műfordítás a mérvadó, vagyis véleményem szerint nem reménytelen vállalkozás. Ha jó költőt jobb költő fordít, akkor két irodalom között vérátömlesztés történik.

– Kiket fordít Ön?

– Elsősorban grúz költőket, jóllehet nem ismerem a grúz nyelvet. De ismerem Grúziát, az embereket, s ez több mint a legjobb nyersfordítás. Elég szabadon fordítok, emiatt már haragosokat is szereztem, többek között a kiváló olasz költő, Quasimodo sem volt elragadtatva a műfordításaimtól.

– Tudjuk, hogy spanyol nyelven is írt verseket, lefordította őket orosz nyelvre?

– Igen, körülbelül tíz verset írtam spanyolul, le is fordítottam őket, de oroszul más költemények lettek. Amikor a spanyol nyelvű verseket írtam, délamerikainak éreztem magam, az orosz változtatok ezért lehetnek csak műfordítások.

– Mi a véleménye a kortárs világművészetről?

– Úgy gondolom, a festészet ma világszerte válságban van, az új festőnemzedékek nem érik el Picasso, Chagall és más nagy mesterek színvonalát. Más a helyzet az irodalommal. A legjelentősebb próza-és drámairodalom jelenleg az Egyesült Államokban virágzik. Legalább húsz nagy író dolgozik egyszerre, ami egy nagy nép irodalmában is ritkaság. Rajtuk kívül a columbiai Gabriel Márquezt, Heinrich Böllt, Graham Greent, Goldingot tartom nagy írónak. A költők közül Pablo Nerudát, J. Prévert-t és egy sor dél-amerikai és szovjet költőt érzem világnagyságnak. A film területén Fellini a legnagyobb alkotóművész, még akkor is, ha újabban zsákutcába került. Szeretem Jancsó Miklós filmjeit, bár újabban egy kissé egyoldalúnak tartom őket. Az utóbbi időben az amerikai filmkultúra is magas művészi rangra emelkedett. A szovjet filmrendezők között – az idősebbekre és a fiatalabbakra egyaránt gondolok – sok az átütő tehetség.

– Mi a véleménye korunk ifjúságáról?

– Hiszek az ifjúságban, de nem idealizálom. Ha most széjjelnézek a teremben, csak tiszta becsületes arcokat látok. Kikből lesznek akkor a bürokraták? Foglalkoztatnak a nyugati egyetemi mozgalmak is, úgy látom azonban, hogy kevés bennük a konstruktív

elem. Bár a szerzés, a halmozás vágya, a kapzsiság a mai fiatalok egy részét már megfertőzte, mégis nagyszerűnek tartom korunk ifjúságát.

– Mi a véleménye a Szolzsenyicin-ügyről?

– Szolzsenyicin körül ideges légkör alakult ki, amit maga Szolzsenyicin táplált. Remélem, hamarosan lehiggad, és előbb-utóbb megtalálja helyét a szovjet irodalomban.

– Miért idegenkednek az Ön által is becsült Chagall művészetétől a Szovjetunióban, hiszen ő vitathatatlanul korunk egyik meghatározó festőművésze volt?

– Az idegenkedésnek politikai és esztétikai okai egyaránt vannak. Chagall, mint tudjuk, orosz származású, a Szovjetunióból emigrált Franciaországba, és bár soha sem volt szovjetellenes, sőt közismerten antifasiszta, ellene szól, hogy emigrált. Másrészt a szovjet festészet esztétikailag egészen más utat járt be, mint ő. Az utóbbi időben hazánkban is oldódni kezdett a vele kapcsolatos előítélet, remélem, nincs messze az az idő, amikor szellemileg is hazatér.

Az idő lejárt, a vendégnek be kellett fejeznie a beszélgetést. Még zúgott a taps, amikor autogramkérők gyűrűje vette körül.
(Hajdú-bihari Napló, 1986. június 9., 5.)

Utószó

Most olvasom Standeiszky Éva könyvében, hogy Jevtusenko informális, pártjóváhagyás nélküli debreceni látogatásának ügye diplomáciai bonyodalmat okozott: a szovjet nagykövetség rosszalását fejezte ki a költő magánútja miatt. Az ügy egészen Kádár Jánosig jutott, Aczél György informálta. Kádár megrovást és figyelmeztetést javasolt. „Az elszenvedett izgalmakért {azonban} valakinek fizetnie kellett… (…) A bűnbak az egyetem rektora lett, akit miniszterhelyettesi figyelmeztetésben részesítettek, az Írószövetség funkcionáriusai sem kerülték el a megrovást.” (Gúzsba kötve, Bp. 2005. 314–315.)

Erről persze mit sem tudtunk! Itt jegyzem meg, hogy az egyetem irattárának szétszórtsága miatt a dokumentumnak lapzártáig nem tudtam utánanézni. (B. E.)

Bagi Iván versei

Talentum

Most test vagyok csak.
Ujjaim begyei csúnyán ráncosodnak, elvesztették rugalmas finomságukat,
olyanok, mint az a korlátolt irodalomtörténész, akit mindig kinevettem.
Tehát lábbal hajtós testem
már csak nehezen tehető szalonképessé.
Seggfej Gyuri bácsi lettem,
a nyomorult kutató.
Lebegni álmomban tudok,
és ha a tehetségem engedi, a verseimben is.
Csak tudjam elejteni a zsákmányt, legalább tízből egyszer.
A legtöbben azért írnak verseket,
mert nem képesek lemondani a fiatalságukról.
Mint a láncdohányos, aki otthonában fogadja az embereket.
Élünk valami hülye álomvilágban,
hogy aztán a valóság eljöjjön hozzánk benyújtani a számlát.

A változó kor tavasza

Fizikailag kezdem elérni az érettség csúcspontját,
amikor az ember sejtjeit a közeledő elmúlás vibráló feszültsége hatja át.
Ez a szervezet öntudatlan, lázas igyekezete,
amikor még éppen nem döbbent rá, hogy már nem fiatal,
és mindig a hanyatlás aktuális állapotát szeretné átmenetileg legyűrni.
Nincs tudatában annak, hogy nem él örökké.
Elhasználódik, ideje lejár.
Most tartok az elvékonyodás legszebb fázisában:
amikor ebben a túlterhelt küzdelemben a lélek a legkifejezőbb módon válik láthatóvá az arcunkon.
Az esti friss levegő még ebben a szörnyű magányban is enyhülést hozhat.
Fellélegzem.
Satnya sejtjeim visszatalálhatnak az öregedéssel való parttalan küzdelem erőteljes
lendületéhez:
termékenységem megtört izzása magába szippantja a világ valamennyi hamvas fuvallatát, eső dúlta frissességét,
az élet velejének láthatatlan csillogását, amely vonzó
elevenséggel tölti meg a kiüresedett gondolatokat.

Az írás lényegéről

Nálam nem a fantázia végzi el a szükséges munkát.
Egyre kevésbé építkezem szavakból.
Jó lenne, de ahhoz már öreg vagyok.

Az élményeimre kell rájárnom,
és azokat kifejezni egyszerű, kócos szavakkal.
Legyenek érinthetetlenek,
fürgék, és passzoljanak.
Ne egymáshoz, hanem egymásnak,
hogy mire odaér a társadalmi beidegződés,
a labdája máris továbbpattanjon.
Ne tudja elkapni senki.
Ne lehessen kiforgatni soha.

Tehát rájöttem, hogy nem szavakat keresek,
hanem emlékeket, a legszebbeket,
amelyeket talán többféleképpen is el lehet mondani.
Én azokat keresem,
amelyeket csak egyféleképpen tudok elmondani.

Az én életem

Csizmám sarka földig elkopott,
ferde hát a lábam.
Buggyos nadrágom éjszakázik folyton,
így kialvatlan és fáradt.
Nincs hol fürdenem: kincstáram kiürült,
a rokonság szürke szamarat
játszik a rideg ködben.
Gázkártyákért könyörgök majd
egy szakadt uzsorásnak,
de arra mindig lesz időm, hogy megköszönjem.

Fogkefém lusta kukák vendége,
és én csatákat vesztek szakállam ellen.
Lesz majd egy pont,
egy fémszínű üres fazékban; a fájdalom,
de arra mindig lesz időm, hogy megköszönjem.

Megnyerő mosolyom mögött egy délután,
kitörik a fogam.

Ember nem fog bízni bennem,
amit el tudok vinni, azt elviszem.
Ági gyorsan kidob.
Nem fogja érteni
lelkem finom pallérozottságát,
ferde lábamat lesi majd folyton,
kiégett koponyámon a tetveket,
kiugró szájpadlásomon
a nagymama elveszett söre pezseg,
amit éjjelente kutat lázasan.
Elveszni látszom, édesem,
de Te csillagbogár szemmel nézel.
Nincs mit tennem,
de arra mindig lesz időm, hogy megköszönjem.

Hatvankettedik bölcselet. Tizenkettes bekezdés:

Fölébredtem egy bágyadt délután,
és ugyanúgy biciklikulccsal nyílt a bojler,
és közönyös nyár forrott az ágyban,
és rothadó tetem szag áradt a szobákban,
és a hűtő is savanyú uborka holttestén táncolt,
és mosóportól szenvedtek a ruhák,
és a por ugyanolyan gyáva volt előttem,
szinte láttam, mily felhők szállnak, ha nem vagyok itt,
és mordult egyet a sok kosz, hogy élni tudjon,
és megfetrengett a lakásban.
És vizet engedtem így gondtalan, hiszen tiszta lettem,
mint rózsaszín papír a máglyarakásban,
és ott álltam császárként ragyogva,
fürtjeim szőkén csillogtak fölénnyel,
mert kiköpött e fülledt förtelem
halhatatlan fiaként első csodának,
és eltűnt minden ráncom,
és ez víg csókokat mart vén szívembe,
és megfiatalodtam.

Hatvankettedik bölcselet. Tizenkettes bekezdés.

ARANY JÁNOS ÉS IPOLYI ARNOLD

(KAPCSOLATUK EDDIG ISMERETLEN LEVELEIK TÜKRÉBEN)

Szulovszky János

A költő hat esztendővel volt idősebb a tudós papnál. Merőben eltérő gyökerekkel rendelkeztek: az egyik egy elszegényedett, nemesi kiváltságaitól is megfosztott, törzsökös bihari magyar református család utolsószülött, tizedik gyermekeként látott napvilágot, a másik egy Hont megyei német eredetű katolikus kisnemesi család legidősebb sarjaként, ám életükben több közös vonást is tetten érhetünk. Mindketten már korán kitűntek kortársaik közül éles eszükkel és csillapíthatatlan tudásszomjukkal. Voltaképpen azonos életkorban, harmincharmincegy esztendősen egy vitathatatlanul jelentős és nagy visszhangot keltő művel – Arany a Toldival, Ipolyi a Magyar Mythologiával – gyakorlatilag egy csapásra váltak ismertté és elismertté. Mindketten fontosnak tartották a paraszti kultúra értékeinek az átmentését. Aranynál ez az irodalmi népiességben öltött testet, Ipolyinál pedig a folklóralkotások, illetve a népművészeti tárgyak gyűjtésében és tudományos megszólaltatásában nyilvánult meg. Jóllehet, a történelmi események folyományaként alakult így, mégis, akár szimbolikusnak is tekinthető, hogy gyakorlatilag egyszerre kapták meg a Marczibányi-díjat[1] – történetesen egyaránt 1854-ben napvilágot látott művükért –, s egy időben, 1858 december 15-én lettek mindketten a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai.[2] Azzal a különbséggel, hogy Arany Jánost – máig egyedülálló módon – fél óra múltán egyhangú szavazattal már rendes tagnak is megválasztották. Ugyanis ha módjukban állt volna, a legnagyobb magyar balladaköltőnket már korábban is beiktatták volna a tudós testület tagjai közé, ám a szabadságharc leverése után csaknem tíz esztendeig nem került sor tagfelvételre. Így amint erre újra lehetőség adódott, régi adósságot törlesztve soraikba választották az 1847, vagyis a Toldi megírásáért a Kisfaludy Társaság pályadíjával való megkoszorúzása óta a legjelesebbek között számon tartott költőt. Az sem okozott meglepetést, hogy az 1854-ben a Magyar Mythologia közreadásával az egyik pillanatról a másikra a magyar szellemi élet elitjébe került fiatal pap is akadémikus lett, hiszen nem véletlenül fogalmazott úgy egyik kortárs méltatója, miszerint „oly munkával kezdette irodalmi pályáját, minővel mások azt végezni szokták", s hogy e műve „egy egész emberkor szorgalmának is becsületére válnék".[3]

Mértékadó körökbeli jóakaróiknak köszönhetően kis idő múltán mindketten vidékről a fővárosba kerültek. Arany 1860-ban a nagykőrösi tanárkodást hagyta maga mögött a Kisfaludy Társaság igazgatói teendőiért. Ugyanebben az esztendőben Ipolyi a kis Pozsony megyei falu, Zohor plébániájáról Bartakovics Béla egri érsek jóvoltából előbb – a főváros felé jó vasúti kapcsolattal bíró – Törökszentmiklós plébánosa lett, majd három év múltán, 1863-ban kiváló anyagi körülményeket biztosító egri kanonoki stallumot kapott a főpásztorától. A tudós pap 1869-ben került Budapestre, miután kinevezték a Központi Szeminárium rektorának. Aranytól eltérően ő csak néhány évig maradt fővárosi lakos, mivel püspöki kinevezése újfent vidékre szólította: így 1872-ben besztercebányai, majd pedig 1886-ban nagyváradi illetőségű lett.
A 19. század magyar szellemi életének e két kiemelkedő személyisége ugyanahhoz a nemzedékhez tartozott, személyesen is ismerték egymást. Szikár életrajzi adataik alapján[4] okkal tételezhető kapcsolat közöttük. Az 1858-as akadémikussá választásuktól, különösen pedig 1865 januárjától, Arany János akadémiai hivatalviselésétől kezdve elvileg bőven volt lehetőségük egymással érintkezniük. A józan ész legalábbis ezt diktálja. Nyilván, ezért is vetette papírra Scheiber Sándor ezeket a sorokat: „Aranynak több kapcsolata volt Ipolyi Arnolddal (…) Szerkesztői munkája idején számos alkalommal foglalkozott személyével. Mint akadémiai titkár is sokszor érintkezett vele".[5] Ezt azonban nem igazán támasztják alá az írásos adatok.

Mindketten kiterjedt levelezést folytattak. Az Arany János levélváltásait feldolgozó kritikai kiadás kötetei mintegy 2600 levelet tartanak számon.[6] Ezek között csupán egyetlen Arany által Ipolyihoz írt levél található. Az az egy, amelyet az esztergomi Prímási Levéltár Ipolyi Gyűjteménye őriz.[7] Az Arany akadémiai éveinek hivatalos iratait feldolgozó kiadvány mindössze öt Ipolyinak címzett levelet ismer, s ezek közül csupán egyet közöl,[8] négyet pedig az „Arany akadémiai iratainak teljes magyarázatos jegyzéke" között megemlít.[9]
Egészen mostanáig egyetlen Ipolyi Arnoldtól Arany Jánoshoz intézett levelet sem ismertünk.

E cikkhez nemcsak az *Arany János Összes Művei* levelezést feldolgozó köteteit tanulmányoztam át, hanem a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában végigböngésztem Arany hivatali éveiből az összes titoknoki/főtitkár iktatókönyvet,[10] valamint az 1825 és 1889 közötti főtitkári iratok mutatókönyvét is.[11] Ennek során több olyan levelet találtam, amelyeket a kritikai kiadás vonatkozó kötete nem ismer, noha azt az Arany akadémiai ténykedését legbehatóbban ismerő Gergely Pál gondozta.[12] Az újonnan feltárt dokumentumok, illetve az eddigi ismeretek alapján a következő kép körvonalazódik.

Miután 1864 nyarán elhunyt Szalay László (1813–1864), a jeles történész, aki 1861-től ellátta a Magyar Tudományos Akadémia titkári teendőit,[13] a tudós testület túlnyomó többségének egyetértésével 1865. január 26-án – Eötvös József másodelnök és Csengery Antal jegyző javaslatára – Arany Jánost választották meg utódjául, aki már másnap átvette hivatalát. Bár a költő eredetileg legfeljebb csak egy-két évig, átmeneti jelleggel vállalta el ezt az állást, amíg „alkalmasb egyént" nem találnak helyette, végül csaknem másfél évtizeden át végezte – fölöttébb lelkiismeretesen – ezt a sok időt és energiát igénylő adminisztratív munkát. [14] Az Akadémia választott főtisztviselőjeként az ő feladata volt az ülések összehívása, a különféle ülések idejének összehangolása, felolvasókról gondoskodás, az igazgatósági és nagygyűlési jegyzőkönyveke vezetése, a postabontás és iktatás, válaszlevelek megfogalmazása, a fogalmazványok írnokokkal való letisztáztatása, a kiadványok korrigálásának s nyomdaszámláinak végső ellenőrzése, utalványozása, valamint az osztály-költségvetések kereteinek szigorú megtartása, a könyvtár, gondnokság, akadémiai ügyész valamennyi pénzutalványozásának aláírása, ellenőrzése – és még nem is soroltam fel minden fontosabb teendőjét.[15] Az Akadémia zökkenőmentes ügymenetének biztosítása mellett nem ritkán olyan csip-csup ügyekkel is foglalkoznia kellett, mint például egy könyvkötő panaszával, hogy vele mostanában nem dolgoztat az MTA, vagy azzal, hogy segítsen abban, hogy az egyik akadémikus újonnan vásárolt, s véletlenül valaki által elvitt esernyője visszakerüljön az eredeti tulajdonosához.

Alig néhány hónapja töltötte be a titoknoki állást, amikor 1865 áprilisában Ipolyi a segítségét kérte. A „Tekintetes Arany János Titkár Úrnak" címzett, ez idáig ismeretlen és publikálatlan keltezetlen levelében ez áll

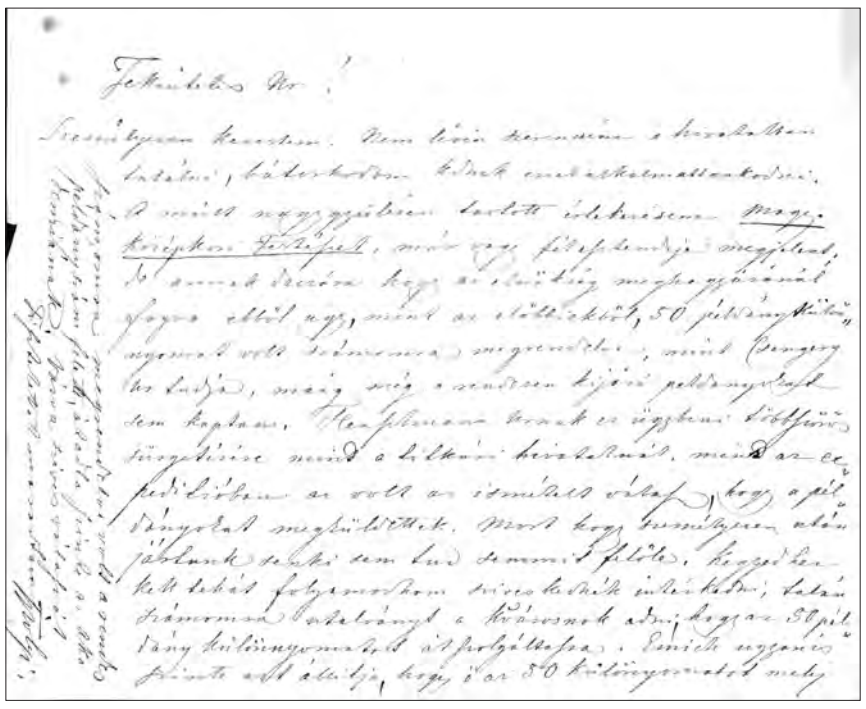

Ipolyi Arnold kéri Arany János közreműködését, hogy a középkori festészetről írt műve ígért példányait megkapja. (MTA Könyvtár és Informatikai Központ Kézirattár, RAL 946/1865)

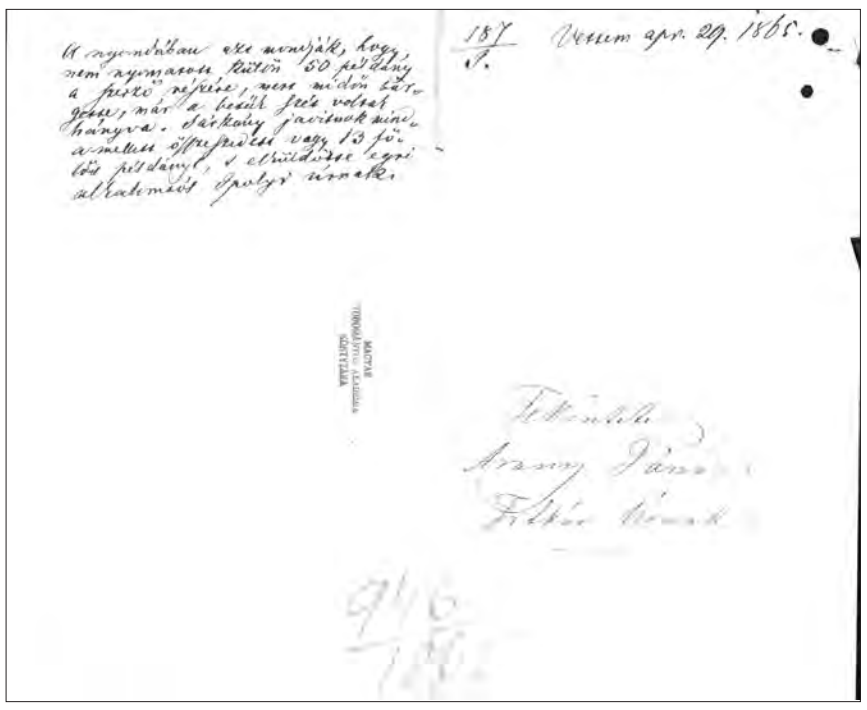

Arany János megjegyzése Ipoly Arnold levelének hátoldalán (MTA Könyvtár és Informatikai Központ Kézirattár, RAL 946/1865)

„Tekintetes Úr!

Személyesen kerestem. Nem lévén szerencsém a hivatalban találni, bátorkodom kdnek[16] ez ut alkalmatlankodni.
A múlt nagy gyűlésen[17] tartott értekezésem Magyar középkori festészet,[18] már vagy fél esztendeje megjelent, de annak daczára, hogy az elnökség meghagyásánál fogva ebből ugy, mint az előbbiekből, 50 példány különnyomat volt számomra megrendelve, mint Csengery[19] Úr tudja, maig még a rendesen kijáró peldanyokat sem kaptam. Henszlmann[20] Urnak ez ügybeni többszörös sürgetésére mind a titkári hivatalnál, mind az expeditióban az volt az ismételt válasz, hogy a példányokat megküldettek. Most hogy személyesen után jártunk senki sem tud semmit felőle. Kegyedhez kell tehát folyamodnom sziveskednék intézkedni, talán számomra utalványt a kvtárosnak[21] adni, hogy az 50 példány különnyomatot átszolgáltassa. Emich[22] ugyanis szinte azt állítja, hogy ő az 50 különnyomatot, mely számomra megrendelve volt, a rendes példányszám felett, átadta szinte az akademiának. Várva szíves válaszát.

Tisztelettel maradtam

Ipolyi"

A levél hátoldalán ez olvasható: „Vettem ápr. 29. 1865.", alatta Arany János ehhez fűzött saját kezű megjegyzése: „A nyomdában azt mondják, hogy nem nyomatott külön 50 példány a szerző részére, mert midőn sürgette, már a betűk szét voltak hányva. Sárkány javítnok[23] mindamellett összeszedett vagy 13 fölös példányt, s elküldötte egri alkalomtól Ipolyi úrnak".[24]

Nincs arra vonatkozóan adat, hogy az intézkedésen túl Arany tájékoztatta-e néhány sorban a fejleményekről a tudós papot, vagy sem. A különnyomatok sorsának mostoha alakulásában minden bizonnyal közrejátszott az, hogy Szalay halála után több mint fél évig betöltetlen volt a titoknoki állás, s épp ez időre eshetett Ipolyi januári előadásának a megjelenése, így nem volt, aki figyelemmel kísérte volna ezt az ügyet.
A fentebb közölt az első általam ismert, kifejezetten Arany Jánosnak küldött, Ipolyi által írt levél. A későbbiek során Ipolyi több ízben nem személyesen a költő-tisztviselőnek, hanem az általa vezetett hivatalnak címezte leveleit. Bő két évvel később, 1867. július 23-án a következő sorokat küldte Egerből:

„Tekintetes Akademiai Titoknoki Hivatal!

Megtisztelve az Akademia törvénytudományi osztályának azon felhívása által, hogy boldog emlékű Lonovics József kalocsai érsek és m.t.a. tag felett tartandó emlékbeszédre vállalkozzam; ezennel van szerencsém válaszolnom, hogy kész vagyok ugyan az emlékbeszéd tartását magamra vállalni, de épen hosszabb külföldi útra kelve így eleve annak megtartása ideje iránt határozottan nem nyilatkozhatom. Igyekezni fogok azonban amint utamról visszatértem, azirán az illetőkkel értekezni.
Teljes tisztelettel lévén
Eger VII. 23. '867.

alázatos szolgája
Ipolyi Arnold"[25]

A levél hátoldalán ez áll: „Érk. jul 26. 1867." Az emlékbeszéd végül 1868. május 18-án hangzott el, s még abban az évben megjelent a Tudományos Akadémia gondozásában.[26]

Jóllehet, rendszerint a titoknok/főtitkár gondoskodott az emlékbeszédekre való felkérésekről, ám a levél megfogalmazása azt sejteti, hogy a Lonovics-emlékbeszéd megtartására a törvénytudományi osztály vezetőitől ment a felkérés, nem pedig Arany Jánostól. Ezt a feltételezést támasztja alá az a körülmény, hogy a titoknoki hivatal iktatókönyvében nincs erre utaló bejegyzés. A felkérés elfogadásáról magától értetődően értesíteni kellett az Akadémia titkári hivatalát, mivel annak vezetőjére hárult rendszeres ülések biztosítása, illetve az előadások ütemezése.

Jelen ismereteim szerint akadémiai főtisztviselőként 1868 februárjában íródott Aranynak az Ipolyinak küldött első hivatalos levele, amelyben a „Nagyságos és főtisztelendő Ipolyi Árnold kanonok és akadémiai rendes tag" urat arról értesíti, hogy az MTA 1868. február 17-i ülésén hozott döntés értelmében[27] felkérik – Henszlmann Imrével és Rómer Flórissal egyetemben – annak a bizottságnak a tagjává, mely „a Pulszky-műrégiségtár megbecsülése s annak a magyar nemzeti múzeum számára mi módon lehető megszerzése iránti véleményadás végett alakíttatik". A levél fogalmazványa arról tanúskodik, hogy nem volt Arany és Ipolyi között rendszeres a kapcsolat, ugyanis a költő-hivatalnok címzés gyanánt először azt kezdte írni, hogy „Méltóság", majd mielőtt a szót befejezte volna, a pontos titulus-használtra mindig ügyelő[28] Arany áthúzta, s kijavította a megszólítást „Nagyságos"-ra.[29]
Az ezt követő három évben nincs adat kettejük levélváltására.

1871. február 2-án elhunyt az akadémia elnöke, báró Eötvös József. A tudós testület elnöksége az első évfordulón emlékünnepséggel, valamint egy gyászistentisztelettel kívánt megemlékezni egykori érdemdús elnökéről. Ahogy az az Arany hivatali iratait feldolgozó kötetben közreadott levélben is olvasható, Ipolyit 1871. október 17-én főtitkárként arra kérte fel, hogy „méltóztassék gondoskodni az iránt, hogy a requiem teljes műzenével, ha lehet, a színházi kar igénybe vételével is, s méltó dísszel megtartható legyen; az illető lépéseket az egyháznál az Akad. nevében megtenni, szóval az egésznek rendezését magára vállalni".[30] Ipolyi válaszlevele ugyan nem ismeretes, ám az tény, hogy az esemény lezajlott. 1872. február 6-án kelt az a fogalmazvány, amelyet Arany az Akadémia akkori elnöke nevében írt, s amelyben megköszönte az Eötvös-gyászmise megtartását.[31] A két levél között fontos esemény történt, amelyet a különböző megszólítás tükröz: az első

még „Nagyságos és Főtisztelendő Ipoly Árnold akad. rendes tag és kanonok úrnak, mint az egyetemi hittani szak igazgatójának s a papnövelde kir. kormányzójának", míg a második már „Méltóságos és Főtisztelendő Ipolyi Arnold beszterczei m. püspök stb. és akadémiai rendes tag úrnak" szólt.
Két év levélszünet.
Nincs nyoma az akadémia főtitkári hivatala iktatókönyveiben Arany János azon levelének, melyben a besztercebányai püspököt arra kéri, tartson előadást az 1874. májusi nagygyűlésen. A Régi Akadémiai Levéltár azonban szerencsére megőrizte Ipolyi válaszát, amelynek megszólítása két szempontból is figyelemre méltó: 1.) nem a Főtitkári Hivatalnak, hanem a főtitkárnak címezte, 2.) itt már nem „tekintetes"-nek, hanem „nagyságos"-nak titulálta Aranyt:

„Nagyságos Főtitkár Úr,

Megtisztelő felhívására, hogy az Akademia nagy gyűlésén tartandó egyik előadás elvállalása iránt nyilatkozzam: kénytelen vagyok jelenleg e megtiszteltetést megköszönve kijelenteni, hogy arra nem vállalkozhatom.
A tárgy bővebb könyv- és levéltári nyomozást igényel, miben május végéig hivatali teendőim által gátolva vagyok. Adós maradok vele, ha szükség lesz a jövő nagygyűlésig.

Egyébiránt e tárgyban tartott első tanácskozmányban bátor voltam már az iránt véleményemet nyilvánítani, hogy három előadás az elnöki megnyitó beszéd és szives titkári jelentés mellett a tapasztalás szerint hosszadalmasra teszi az ülést, kifárasztja a hallgatóságot s végre üres teremnek szól. És már ennél fogva sem ohajtanék vállalkozva erre alkalmat adni.
Bars Sz. Kereszt IV. 21. [1874]

kiváló tisztelettel
alázatos híve
Ipolyi"[32]

A szóban forgó, 1874. májusa végén megtartott nagygyűlés azonban így is emlékezetes maradt Ipolyi számára: ezen megválasztották az Akadémia igazgató tanácsa tagjává. Ekkor került be e rangos testületbe Trefort Ágoston is. Ha az Ipolyi megválasztását hírül adó levél nem is került még elő, ám ennek az Arany által írt fogalmazványa megmaradt a főtitkári hivatal iratai között.

„Trefort
Ipolyi

Czím!
A Magyar Tudományos Akadémia folyó évi május 28-án tartott nagygyűlésén (Czímedet) Igazgató tanács tagjául megválasztotta.
Midőn e választás feletti örömemet kifejezni szerencsém van: fölkérem egyszersmind (Czímedet), hogy az Igazgató Tanács üléseit (melyekre mindig külön meghívó küldetik szét) látogatni s annak határozatait bölcs tanácsaival támogatni méltóztassék.

Maradván teljes tisztelettel
Budapesten 1874 junius 1.

(Czímnek)

alázatos
elnök"[33]

Újabb három év levélváltás nélkül.
Arany már túl van az 1876-os hivataláról való első lemondáson, kapott maga mellé segéderőt, s így viszi tovább az Akadémia adminisztratív ügyeit. Régi és szép szokás, hogy az MTA elhunyt tagjairól a munkásságukat megidéző-értékelő előadással emlékeznek meg tudóstársaik. 1877. február 26-án Ipolyi Arnoldra hárult a feladat, hogy a bencés történész, levéltáros Czinár Mór (1787–1875) – akivel egyébként egyszerre lett 1858-ban az Akadémia levelező tagja – tudományos pályáját felidézze.[34] Mivel a szó elszáll, az írás viszont megmarad, ezek az emlékbeszédek nyomtatásban is megjelentek. A szerzőket tiszteletdíj illette, amelynek utalványozásához szükséges volt főtitkárként Arany aláírása is. Annak rendje-módja szerint Ipolyi is kapott a Czínár-emlékbeszédért honóriumot. Ő azonban a 90 Ft tiszteletdíjat visszaajándékozta az MTA-nak. 1877. március 31-én kelt az a levél, amelyben Arany köszönetet mondott a tudós püspöknek ezért a gesztusáért.[35]
Így, a főtitkári pályafutása érdemi végéhez közeledve, nem sokkal ezután, hivatali kötelességből újfent Ipolyihoz fordult. Történt ugyanis, hogy a francia régész, Charles de Linas (1812–1887) 1877. március 24-én Arras-ból új könyvét[36] megküldvén levélben fordult a Tudományos Akadémia akkori elnökéhez, gróf Lónyai Menyhérthez. A küldemény 1877. március 28-án érkezett meg az MTA főtitkári hivatalához.[37] A szerző azzal folyamodott a tudós testület vezetőjéhez, hogy – amint az 1877. április 30-i összes ülés tárgysorozata fogalmaz – beküldött műve „netaláni vétségeit a magyarországi tárgyakat illetőleg vele tudatni kéri". Arany a következő összes ülés naprendjére vette a szóban forgó, *„Origines de l'orfévrerie cloisonnée"* című könyv ügyét. Az ülésen akként döntöttek, megkérik Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre rendes tag urakat, hogy „észrevételeiket a szerzővel közölni szíveskedjenek".[38]

Arany ez irányú felkérő levele nem került elő. Az Akadémia Kézirattára őrzi viszont Ipolyi válaszlevelét:

„Tekintetes Akademiai Főtitkári Hivatal!

A M. Tud. Akadémia 1877 april 30-diki összes ülésének velem közlött azon jegyzőkönyvi határozatára, hogy De Linas Károly urnak Les Origines de l'Orfévrerie cloisonné (sic!) czimű munkájának Magyarországot illető részleteire a szerző kívánságára megjegyzéseimet közöljem:
Van szerencsém válaszolnom, hogy csak köszönettel tartozunk a Szerzőnek műve azon részleteiért, melyekben a Magyarországban található e nemű emlékeket tárgyalja. De miutan ezeknek csak legkisebb része volt előtte ismeretes, s a munka második részében lesznek ugy látszik tárgyalandók a további e nemű középkori emlékek, bátorkodom számára ide csatolni megküldésül a Magyar ötvös és zománczműről írt kis füzetet.

Igen sajnálom, hogy nem vagyok képes azt számára franczia nyelvre lefordítani. De ha figyelmére akarja méltatni e nehézségen Parisban könnyen segíthet magán, hol többen, de nevezetesen Sayous Ede[39] a magyar Akademia tagja s a lyceum Charlemagne tanárja, mint a magyar történelem írója is,[40] s a magyar nyelvet bírván képes lesz vele megértetni.

Tisztelettel lévén
Budapest, 877 maj. 14.
Kész szolgája
Ipolyi Arnold
Magyar Ak. tagja".[41]

Az ugyancsak véleménynyilvánításra felkért Henszlmann Imre válasza nem ismeretes, valószínűleg nem is vetett ilyet papírra. Ugyanis Arany 1877. június 8-án a válaszlevél előbb magyarul írt, majd általa franciára fordított fogalmazványában csupán csak Ipolyira hivatkozik: „A M. T. Akadémia nem késett közölni az Ön »Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée« cz. művét, kívánságához képest, egyik illetékes tagjával Ipolyi Arnold úrral, a ki minden további felvilágosítás helyett az ide csatolt kis munkáját (Traité de l' l'orfèvrerie et émaillure hongroises) nyujtotta át. Ipolyi úr sajnálja hogy nem képes e munkáját franczia nyelvre lefordítani, reményli azonban hogy Sayous Ede úr, Akadémiánk tagja, s Párizsban a Charlemagne lyceum tanára Önnek e szolgálatot szívesen meg fogja tenni".[42]

Jelenleg mindössze ennyi dokumentumot ismerünk az Arany János és Ipolyi Arnold közötti levélváltásokból. Minden bizonnyal több volt ennél, hiszen nem egyszer csak az egyik fél válasza maradt fenn. Például Arany hivatali időszakából három Ipolyi által írt szakvéleményről tudunk,[43] ám nincs meg sem a bírálatra felkérő levél – ez a titoknok/főtitkár teendője volt –, sem az esetleges azokat kísérő néhány sor. Összességében azonban nem tételezek lényegesen gyakoribb írásos kommunikációt közöttük. Noha az akadémiai üléseken nyilvánvalóan többször is módjukban állt találkozni és beszélgetésbe bocsátkozni, nem valószínű, hogy sűrűn éltek ezzel a lehetőséggel.
Voinovich Géza nevezetes Arany életrajza óta ismeretes, hogy a Buda halála c. eposz megírása során a költő sokat merített Ipolyi Arnold Magyar Mythologiájából.[44] E mű, amelyet a néprajzi szakirodalom a magyar folklór első összegzése gyanánt méltat, 1854 augusztusában látott napvilágot. Arany jó barátja, Gyulai Pál szinte azon frissiben, szeptember 6-án kelt levelében felhívta rá a költő figyelmét: *„Hallottál-e valamit a »Magyar mythologia«-ról. Én láttam, de nem olvastam. Kik olvastak azt mondják róla, hogy tementelen adat van benne, roppant szorgalom gyümölcse. Ugy hiszem epószod [!] dolgozásánál te is használhatnád. (…) Én talán szerezhetnék néked egyet olvasás végett"*.[45] Aranyt komolyan érdekelte e mű, megvette és hamar tanulmányozni is kezdte. 1854. szeptember 27-én már arról írt Tompa Mihálynak, hogy a tervezett hun eposzához most Ipolyi könyvét olvassa, amelyet jó munkának tart.[46] A saját példányába – amelyet a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára őriz – több szakaszhoz széljegyzetet írt és kiemeléseket tett. (Ipolyi Magyar Mythologiája hatását, ihlető mivoltát Arany hun trilógiájára Szörényi László egy alapos tanulmányban összegezte.[47]) A tudós pap könyve tehát nem pusztán jó alapul, hanem egyenesen kiváló ajánlólevél gyanánt szolgálhatott volna egy jövőbeni szorosabb emberi kapcsolathoz Arany és Ipolyi között. E feltételezést támasztja alá az a körülmény is, hogy az 1860-as évek elején Arany az általa szerkesztett Szépirodalmi Figyelő hasábjain figyelemmel kísérte Ipolyi munkásságát. Nemcsak arról számolt be, ha előadást tartott az Akadémián,[48] hanem arról is hírt adott, amikor Ipolyit a koppenhágai régészeti társaság a tagjává választotta.[49] Mi több, a költő kezdeményezően lépett föl, 1862-ben levélben fordult tudós paphoz. Szerkesztőként szerette volna rendszeresen közölni az írásait a Koszorú c. folyóiratában: „Tisztelt Hazafi"-ként megszólítva kérte fel a lap munkatársának.[50] Nem ismeretes Ipolyi válasza, mindenesetre nincs nyoma annak, hogy bármilyen munka megjelent volna tőle e lap hasábjain.[51]

Ipolyi Arnold levelezése három legnagyobb őrzőhelyének – a Primási Levéltár, az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára – a katalógusai összesen 6180 hozzá írt és 1157 tőle származó levelet tartanak számon. Míg az Arany-filológia jóvoltából a költő munkásságának szinte valamennyi területe már jól feltárt, addig ezt Ipolyi életművéről már kevésbé lehet elmondani. Kiterjedt levelezése alapvetően feltáratlan.[52] Az Arany kritikai kiadás tárgymutatói révén könnyen rákereshet bárki, hogy mikor milyen szövegösszefüggésben említi Ipolyit Arany, ám azt továbbra is homály fedi, hogy a temérdek publikálatlan autográf Ipolyi-levélben esik-e egyáltalán szó a költőről? Arany sehol sem minősíti Ipolyit, mindig tárgyszerűen fogalmaz vele kapcsolatban. Feltehetően hasonlóan viszonyulhatott Aranyhoz Ipolyi is, az azonban biztosnak tekinthető, hogy tisztelte a költőt. Ugyanis amikor gyűjtés indult azért, hogy szobrot állítsanak neki, ezt az ügyet 50 forinttal támogatta.[53]

Vajon miért nem alakult ki Arany János és Ipolyi Arnold között szorosabb emberi kapcsolat? Az utókornak mindig sokkal nehezebb valaminek a hiánya miértjét kiderítenie, mint egy pozitív adatra magyarázatot adnia. A válaszhoz nem elég, ha csak e két kimagasló személyiségre fókuszálunk, feltétlenül fontos az őket övező kapcsolati hálóra kiterjeszteni a figyelmet.[54] Fölöttébb tanulságos lenne a 19. század szellemi életét a Barabási Albert-László és munkatársi által kidolgozott hálózatelemzés módszerével megvizsgálni. Ahhoz, hogy ez kellő mélységű és igazán megalapozott legyen, szükség volna a levelezések minél teljesebb korpuszára. Ám addig is, míg ennek a komolyabb anyagi és szellemi erőforrásokat igénylő kutatásnak realitása lenne, a teljesség igényéről egyelőre lemondva, egyszerű eszközökkel is elérhető némi eredmény.
Esetünkben a következő.

Egy személynév: *Csengery Antal*.
A korszakot ismerők számára ez sok mindent megmagyaráz.

A szabadságharc leverését követő negyedszázad szürke eminenciása volt. Már előtte is jó kapcsolatokkal rendelkezett: fiatal jurátusként bekerült a centralista Szalay László és Eötvös József köreibe, tehetsége és szervezőképessége révén 23 évesen már a Pesti Naplót szerkesztette, 25 évesen, 1847-ben már a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett – noha sem akkor, sem később nem alkotott újat vagy kimagaslót a tudomány egyetlen területén sem. Kitűnő diplomáciai érzékkel rendelkező, távlatokban gondolkodó, hálózatépítő stratéga volt. Az abszolutizmus éveiben felismerte, hogy olyankor, amikor nincs lehetőség a direkt politizálásra, az irodalom az a terep, ahol a „nemzeti közszellem"-ért tenni lehet. Bár ő maga híjában volt a szépírói vagy költői vénának, ám rendelkezett széles olvasottsággal és kiváló szervezőkészséggel, így maga körül kiépített egy literátus, a „szellem embereiből" álló, lazán szervezett és nem könnyen körülhatárolható csoportosulást, amelynek tagjai ugyan sok tekintetben eltérő módon gondolkodtak, de hittek a békés kiegyezés lehetőségében; s miközben úgy vélték, törekedni kell az újabb forradalom mindenáron való elkerülésére, egyúttal ragaszkodtak az 1848-ban elért eredményekhez. Deák Ferenc tág szellemi köre volt ez. Csengery tudatosan törekedett minél több hozzájuk hasonlóan gondolkodó embert megnyerni, s olyan tehetséges vidéki irodalmároknak – mint amilyen Arany János és Gyulai Pál volt – a fővárosban helyet csinálni. Társaságuk 1855 tájától vált egyre markánsabbá és az idő múlásával mind nagyobb befolyásra tett szert. „Kezükben tartották az ország legnagyobb napilapját, a *Pesti Napló*-t, 1858-ban irányításuk alá került – a Dessewffy Emil vezette konzervatívokkal együttműködve – az Akadémia, ami egyet jelentett az újonnan beválasztandó tagok meghatározásával, színvonalas folyóiratot jelenttettek meg, a *Budapesti Szemlé*-t, melynek alapítója, tulajdonosa és szerkesztője Csengery volt, s ott voltak az 1857-ben újjáéledő Országos Magyar Gazdasági Egylet soraiban is" – sorolja a Csengery asztaltársáról írt cikkében Samu Nagy Dániel, majd így folytatja: „1860-ban a Kisfaludy Társaság is újra működhetett, s Csengeryék elérték, hogy a tagok »első dolga volt« »őket 15-öket« beválasztani, aztán a további szervezést rájuk is bízták. Abban a sajátságos helyzetben voltak (s ebben Deák tekintélyének nagy szerepe volt), hogy a hatalom mindvégig engedte őket tevékenykedni, ám a magyar közvélemény döntő többsége mégsem vetette meg őket".[55] Csengery és Deák asztaltársaságát a kortársak közül sokan csak a „nagy mogulok páholyaként" emlegették. Ahogy azt már Keresztury Dezső is leszögezte, e kör „tekintélyének s hitelének biztosítására természetszerűen nagy szükség volt az országos tekintélyű, népi származású s a népi-forradalmi hagyományokhoz hű, de már az udvar szemében is elfogadható költőre", Arany Jánosra.[56] Ez nem utólagos belemagyarázás: bizalmi emberének, Rónay Jácintnak Eötvös József ezt nyíltan megmondta: „odatűztük boglárul a kalpagra, most már ott kell ragyognia".[57] Ezért volt lehetséges az, hogy 1858. december 15-én a költőt ugyanazon a napon előbb levelező, majd kis idő múltán máris rendes taggá választotta az Akadémia, ahogy az sem véletlen, hogy 1865-ben Eötvös és Csengery javaslatára lett az MTA főtisztviselője.

Már a kortársaknak is feltűnt, hogy az 1850-es évek derekától a Csengery Antal köréhez tartozó kritikusok kórusa mennyire tömjénezi és szinte olimposzi magaslatokba emeli Arany Jánost és költészetét. Milbacher Róbert előbb egy figyelemre méltó esszében, majd egy monográfiában ezt akként értelmezi, hogy Aranyt annak a szimbolikus helynek a betöltésére szemelték ki, amelyet 1855-ben a „nemzet költőjeként" elhunyt Vörösmarty Mihály hagyott maga után. Idézi Csengery 1856. május 20-án Gyulai Pálhoz intézett levelének ezt a sokat mondó passzusát: „Megjelentek Arany versei. Agitálnunk kell!" Milbacher hangsúlyozza, hogy az agitáció kifejezés „leplezetlenül kinyilatkoztatja Arany kisajátításának és kanonizálásának a szándékát, és egyben sejtetni engedi e kanonizáció módját. Az Aranyról kialakítandó tudás, amelynek középpontjában Arany és a nemzet azonosítása áll majd, szerves részévé válik annak az irodalompolitikai harcnak, amely az 1850-es években több fronton is zajlott: egyrészt nyilván kifelé, a nemzet kulturális és politikai életképességének reprezentációjáért, másrészt ezzel összefüggésben az irodalmi-kulturális intézmények fölötti hegemóniáért, harmadrészt pedig az irodalom (esztétika) nyelvének meghatározásáért és uralásáért. (…) az 1856-os »agitáció«-tól Arany Pestre költöztetéséig tudatosan tervezett folyamat megy végbe, amiben Arany nyilvánvalóan olyan szimbolikus szerepet játszhat csupán, pontosabban olyan szimbolikus funkció betöltésére van kiszemelve, amelynek alakítása egyáltalán nem tőle függ".[58] A továbbiakban Milbacher rámutat, „aki uralja a nemzeti egységről szóló diskurzust, egyben maga mögött tudhatja a nemzet politikai értelmű legitimációs bázisát is. A kor politikatörténetéből jól ismert, hogy a Kiegyezést végül tető alá hozó Deáknak (és elvbarátainak) sikerült a versengő politikai irányokból a legerősebbként kiemelkednie, amelyet nem kis részben a nemzeti diskurzus uralásának is köszönhetett. Nagyon úgy tűnik, hogy Arany kanonizációjának, nemzeti költővé emelésének ebben a hatalmi diskurzusban betöltött szerepe miatt volt nagy jelentősége a korban, még minden esztétikai irodalmi megfontolás előtt"[59]

Jómagam úgy vélem, ez a történet nem 1855 novemberében, Vörösmarty Mihály halálával, vagy 1856-ban, az agitációs propagandagépezet beindításával kezdődött, hanem korábban. A világosi fegyverletétellel Vörösmartyban valami eltört. Akkor, vagyis évekkel a halála előtt kezdődött „testi és lelki hanyatlása". Ily módon végső távozása nem volt váratlan esemény. Csengeryben talán már 1853-ban megfogant a gondolat, hogy a Vörösmarty bármikor bekövetkezhető elhunytával támadó űrt Arannyal lehetne betöltetni. A hősköltményről általában című tanulmányában Homérosz

kapcsán azt a kívánalmat fogalmazta meg, hogy az epikus költő „nép szellemétől legyen át meg áthatva", s e cikkét így fejezte be: „Ez úton indult nálunk Arany".[60] Mindenesetre több mint feltűnő, hogy 1854-ben milyen intenzíven kezdi el keresni Arany társaságát. Szinte lerohanja: az 1854. március 30-án kelt, a kapcsolatfelvételt kezdeményező levelében Csengery a nála öt évvel idősebb költőt – a korban fölöttébb szokatlan módon – rögtön letegezi: „Tisztelt Barátom! Bocsásson meg…vagy ha nincs ellenére, bocsáss meg, hogy két vállalatunkban (…) annyira számítottunk közremunkálásodra".[61] E bizalmas megszólítást Sáfrán Györgyi akként magyarázza, „Csengery Gyulai révén érezhette magát ily közel Aranyhoz".[62] Jómagam ezt inkább a „becserkészés" eszközének látom. Ezt követően Csengery személyesen is többször meglátogatja a Nagykőrösön tanító költőt, s gyakorivá válnak a levélváltások. Megtalálja a kulcsot a zárkózott Aranyhoz, s baráti viszony alakul ki közöttük, olybá tűnik, a leveleik végén szereplő „igaz barátod", „igaz híved", „legszivesb üdvözléssel" fordulatok többek puszta formaságoknál. Amikor Csengerynek 1856-ban megszületett Lóránt nevű gyermeke, az Arany házaspárt kérték fel keresztszülőnek, így még szorosabbá vált a kapcsolatuk, miután „keresztkomák" lettek. 1863-ban, amikor Arany Júlia férjhez ment, a szülőkön kívül csak Csengeryék és Gyulai vettek részt a szertartáson, amely Aranyéknál, a nappaliban zajlott le. Csengery hétéves fia, Lóránt volt a vőfély, ő vitte Julcsa mennyasszonyi csokrát. A feltálalt ételeket Csengeryné rendelte meg.[63]

Arany Pestre költözése után a Kisfaludy Társaságban is munkakapcsolatban voltak, még inkább 1865-től, az akadémiai hivatalviselés éveiben. Ugyanis Csengery sokféle kötelezettségei (országgyűlési képviselőség, lapszerkesztés, Magyar Földhitelintézet, Fővárosi Közmunkák Tanácsa) mellett 1858-tól, a rendes taggá választásától kezdve az MTA jegyzőjeként, majd 1870-tól az igazgatóság tagjaként, illetve 1871 májusától 1880-ban bekövetkezett haláláig az Akadémia másodelnökeként is tevékenykedett, tehát valóban napi kapcsolatban álltak.

A rendszeres érintkezés, e szoros emberi, munkaköri kapcsolat megléte miatt lehetetlen, hogy Csengery ne tudta, ne látta volna pontosan, hogy a barátjaként emlegetett költőnek mennyire leköti az idejét-erejét az Akadémia ügymenetének zavartalan biztosítása, s az ő és „kommunikációs csapata" által a „nemzet költőjeként" piedesztálra emelt és kanonizált Arany János művészetének a rovására megy a tengernyi hivatali „rabszolgamunka", akibe ezért „beléfagynak" a művei, megíratlanok maradnak a sokak által várva várt versei. Épp emiatt nem lehet megkerülni annak kimondását, miszerint e körülmények arra utalnak, hogy Csengeryék számára Arany János és művészete inkább elsősorban ürügy, hivatkozási alap és eszköz volt a nemzeti diskurzus uralására. Az, hogy a költészetünket gazdagabbá tegye, ehhez képest alárendelt szerepet, legfeljebb csak másodlagos értéket jelentett a számukra. Fontosabb volt az, hogy a nemzeti intézmény, illetve azt reprezentáló társaságuk „kalpagján" boglárként ott ragyogjon Arany János, mint hogy ő maga további ékköveket tegyen le irodalmunk asztalára.[64] Mindez, persze, az utókornak az egyes adatok közötti összefüggéseket kereső konstrukciója, az események láncolatának egyik lehetséges értelmezése.

A kortársak alapvetően mást, a felszínt észlelték: a költő nem ritkán túltömjénezett „megbecsülését" látták, s azt, hogy egyszerű származású, tálentumos emberként milyen sokra vitte:[65] lám, a Deák Ferenc, Csengery Antal, Gyulai Pál, Kemény Zsigmond, Eötvös József nevével fémjelzett illusztris társaságban foglal helyet.

Már az 1850-es évek derekától is tudható volt, Pestre költözésétől és elhelyezkedésétől fogva pedig teljesen egyértelművé vált, hogy Arany János kiknek a köréhez tartozik.[66] Arany autonóm személyiségét mutatja Ipolyi Arnold felé tanúsított nyitottsága. Dacára Csengery híres-hírhedt Magyar Mythlogia-bírálatának,[67] mivel ő maga változatlanul nagyra becsülte a tudós pap munkásságát, figyelemmel kísérte tevékenységét, és szerette volna megnyerni a Koszorú munkatársának.[68]

A tudománytörténet már rég bebizonyította, hogy pusztán csak légből kapott legenda az a még olykor napjainkban is elismételt vélelem, miszerint Ipolyi Csengery bírálata miatt összeszedette könyve példányait és elégette azokat.[69] Ezt már csak azért sem tette volna meg, mert az adott témában nem is tartotta őt igazán vitaképesnek.[70] Az azonban érthető, hogy Csengery nem tartozott azok közé, akikkel Ipolyi a szükségesnél jobban kereste volna a kapcsolatot. Talán nem tévedek, amikor azt tételezem, mindez kihatott a Csengery belső köréhez tartozó Arany Jánoshoz való viszonyulására is. Ezt azonban határozottan csak akkor lehetne kijelenteni, ha Ipolyi levelezése feltárásra kerülne és megerősítené e feltételezést.

Lábjegyzet

[1] A Marczibányi-díjat a Tudományos Akadémia hat osztálya 1846-tól „vetésforgóban" adta ki, az adott osztály előterjesztése alapján az elmúlt időszak legkimagaslóbb teljesítményért. Mivel 1848-tól a díjak odaítélése szünetelt, az MTA 1858. december 15-i, első ülésén az első napirendi pont az elmaradt akadémiai jutalmak ügye volt. Marczibányi-díjat az 1849-től 1854-ig megjelent nyelvtudományi és szépirodalmi művek közül Arany János: Toldi estvéje, az 1850-től 1855-ig megjelent történelmiek közöl pedig Ipolyi Arnold: Magyar Mythologia munkája nyerte el. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1858. 18. évf. X. sz. 629.

[2] *Magyar Akadémiai Értesítő*, 1858. 18. évf. X. sz. 631.

[3] Vasárnap Újság, 1859. 48. szám (november 27.) 565. old.

[4] Ld. pl. Riedl Frigyes: *Arany János*. 2., bőv. kiadás, Budapest, 1893., Voinovich Géza: *Arany János életrajza*. I-III. köt. Budapest, MTA Könyvkiadó Vállalata, 1929-1938., Barta János: *Arany János*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1953., Keresztury Dezső: *Arany János.* (A Múlt Magyar Tudósai.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971., Uő.: *Mindvégig. Arany János (1817-1882)* Budapest, Szépirodalmi, 1990., illetve Hoppál Mihály: *Ipolyi Arnold.* (A Múlt Magyar Tudósai.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980., Hála József: Ipolyi Arnold és Hont vármegye. *Ethnographia* CVI. 1995. 196-198., Hoppál Mihály 1987. Ipolyi Arnold élete és műve. In Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia. A hasonmás kiadás függelékei.* Budapest: Európa Kiadó, 5-46., Cséfalvay Pál – Ugrin Emese (szerk.) *Ipolyi Arnold emlékkönyv*. Budapest, Szent István Társulat, 1989.

5 Scheiber Sándor i.m. 194.

[6] *Arany János levelezése (1828–1851).* Szerk.: Keresztury Dezső, s. a. r. Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István. (Arany János Összes Művei (a továbbiakban: AJÖM) XV.) Budapest, Akadémiai, 1975, 949. p., *Arany János levelezése (1852–1856),* Szerk.: Keresztury Dezső, s. a. r. Sáfrán Györgyi, Bisztray Gyula, Sándor István. (AJÖM XVI.) Budapest, Akadémiai, 1982, 1263. p., *Arany János levelezése (1857–1861),* s. a. r. Korompay H János, Bódyné Márkus Rozália, Jankovits László. (AJÖM XVII.) Budapest, Universitas, 2004, 1181 p., *Arany János levelezése (1862–1865).* Szerk.: Új Imre Attila, (AJÖM XVIII.) Budapest, Universitas, 2004., *Arany János levelezése (1866–1882).* Szerk. Korompay H. János. (AJÖM XIX.) Budapest, Universitas, 2015. 1045.

[7] Prímási Levéltár (Esztergom) Ipolyi Gyűjtemény, A. 42. – Vö. Prokopp Gyula: A Prímási Levéltár Ipolyi-gyűjteménye. *Levéltári Szemle*, XXIX, 1979. 3. sz. – E levél első közlése: Scheiber Sándor: Arany János két levele. *Magyar Tudomány,* XIII. 1968 3. sz. 194.

[8] *Hivatali iratok 2. Akadémiai évek (1859–77)* (AJÖM XIV.) Összeállította és a jegyzeteket készítette Gergely Pál. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964. 428-429.

[9] AJÖM XIV. 692, 724, 725, 754.

[10] MTA KIK Kézirattár K. 1790 MTA titoknoki hivatala iratainak iktatókönyve 1825–1859, K 1791 MTA titoknoki (főtitkári) hivatala iratainak iktatókönyve 1860–1879, K. 1793 MTA főtitkári hivatala iratainak iktatókönyve 1870. márc. 1. – 1872. dec. 31., K. 1794 A MTA főtitkári hivatala iratainak iktatókönyve 1873 jan. 1. – 1876. febr. 25., K. 1795 MTA főtitkári hivatala iratainak iktatókönyve 1876. márc. 19. – 1879. jul. 12.

[11] MTAK KIK Kézirattár K. 1821. Ez gyakorlatilag cédulákon található a Kézirattár olvasóterme tepsikatalógusában.

[12] AJÖM XIV.

[13] Soós István: Szalay László, a Magyar Tudós Társaság titkára. *Történelmi Szemle,* LVII. 2015. 3. sz. 411-440.

[14] Szily Kálmán: Arany János mint főtitkár. *Akadémiai Értesítő*, 1893. 6. szám pp. 330–337., Heinrich Gusztáv: Arany János és az Akadémia. *Akadémiai Értesítő*, 1917. pp. 432–438, 554–579., Balogh Jenő: Arany János mint főtitkár. *Akadémiai Értesítő*, 1932. pp. 237–243., Voinovich Géza: Arany János mint akadémiai főtitkár. *MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 1953. pp. 221–228., Gergely Pál: *Arany János és az Akadémia*. Bp., 1957. 144 p. (Irodalomtörténeti füzetek 11.), Gergely Pál: Arany János akadémiai titoknoki és főtitkári működése. *Magyar Tudomány*, 1957. pp. 31–52.

[15] A sokféle teendőjéről bővebben: AJÖM XIV. 602-604.

[16] kegyednek

[17] A Magyar Tudományos Akadémia XXII. ünnepélyes ülésén, 1864. január 23-án.

[18] Pontos címe: „A középkori magyar festészet emlékeiből. A szepesváraljai XIV századi történeti falfestvény". Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei XI. kötete 3. darabjaként Pesten, 1864-ben (interneten elérhető: http://real-j.mtak.hu/4720/1/Magyar Tudomanyos Akademia Evkonyvei_011_1864–1869.pdf). Kisebb változtatással napvilágot látott *Ipolyi Arnold Kisebb munkái* első kötetében (Budapest, 1873.). Az utóbbi újabb kiadása: Ipolyi Arnold: *Tanulmányok a középkori magyar művészetről*. Szerkesztette: Verő Mária. Budapest, Holnap Kiadó, 1997. 161–186, Prokopp Mária jegyzeteivel (187–191. old).

[19] Csengery Antal (1822–1880) politikus, publicista, 1847-től a Tudományos Akadémia levelező tagja, 1858. december 15-én az Akadémia rendes tagjává és jegyzőjévé választotta, 1870-ben az MTA igazgatója, majd 1871-től haláláig a másodelnöke lett.

[20] Henszlmann Imre (1813–1888) művészettörténész, régész, kritikus, író, orvos, országgyűlési képviselő, egyetemi tanár, 1841-től az MTA levelező, 1873-tól a rendes tagja. Munkássága modern értékeléséről ld. az *Ars Hungarica* XVIII. (1990) kötetét, benne különösen Marosi Ernő, Tímár Árpád és Horler Miklós tanulmányait.

[21] Könyvtárosnak.

[22] Emich Gusztáv (1814–1869) könyvkereskedő, kiadó, nyomdász. Az MTA 1860. április 18-i ülésén a „Magyar Tudományos Akadémia nyomdásza" címmel ruházták fel. A kiegyezés után megalapította az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaságot.

[23] Korrektor.

[24] MTA Könyvtár Kézirattára RAL 946/1868.

[25] MTA KIK Kézirattár RAL 503.a/1867.

[26] Ipolyi Arnold: *Lonovics József emlékezete.* (Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei, 11. kötet 11. darab) Budapest, 1868.

[27] Vö. *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője* 1868. II. évf. 4. sz. 57.

[28] Jellemző, hogy a hozzá intézett leveleken a neki címzett magasabb titulusokat rendszerint áthúzta, s kijavította a neki járó „tekintetes"-re. A 19. századi megszólítások társadalomtörténetéről ld. Kövér György: Ranglétra és középosztályosodás a reformkortól az első világháborúig. *Századvég*, 14. (4. évf.) 1999. pp. 3–19.

[29] MTA KIK Kézirattár RAL 1400/130/1868. – A levelet megemlíti: AJÖM XIV. 692. p.

[30] AJÖM XIV. 428-429. Az irat lelőhelye: MTA KIK Kézirattár RAL 949/1871. – Az AJÖM XIV. 724. p. említ az Eötvös-requiem tárgyában egy 1872. január 12-én kelt újabb levelet is, amelynek az iktatókönyvben nincs nyoma, ahogy az arra adott esetleges válasznak sem.

[31] MTA KIK Kézirattár RAL 105/1872. – Említi ezt: AJÖM XIV. 725.

[32] MTA KIK Kézirattár RAL 1281/1874. Rendhagyó módon a levél nincs érkeztetve, nem vezették rá a kézbesítés dátumát. A dokumentumot nem említi az AJÖM XIV.

[33] MTA KIK Kézirattár RAL 471/1874. – Az AJÖM XIV. nem tud erről a fogalmazványról, viszont ugyanezen jelzet alatt ezt a tárgyat adja meg: „Elnök és másodelnök értesítése, újabb 3 évi megválasztásukról". AJÖM XIV. 737. p.

[34] Ipolyi Arnold: *Emlékbeszéd Czinár Mór M. Akad. lev. tag felett.* (Értekezések a történelmi tudományok köréből VI. kötet VIII. sz.) Budapest, 1876.

[35] MTA KIK Kézirattár RAL 294/1877. Említi: AJÖM XIV. 754. p.

[36] Linas, Charles de: *Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée recherches sur les divers genres d'incrustation, la joaillerie et l'art des métaux précieux*. Paris: E. Didron, 1877. Műve második kötete 1878-ban, a harmadik pedig 1887-ben jelent meg.

[37] MTA KIK Kézirattár 415/1877.

[38] *A Magyar Tudományos Akadémia Értesítője*, XI. 1877. 8. szám 115. p.

[34] Édouard Sayous (1842–1898) svájci születésű francia történész, teológus.

[40] Az 1872-ben megjelent a *Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790–1815* c. könyvéért a Kisfaludy Társaság a tagjai közé választotta. 1875-ben az MTA külső tagnak választotta. 1877-ben adta közre a *Histoire générale des Hongrois* című, kétkötetes munkáját, amely 1884-ben – Molnár Antal fordításában – magyarul is napvilágot látott.

[41] MTA KIK Kézirattár 484/1877.

[42] MTA KIK Kézirattár RAL ad415/1877. – Gyakorlatilag ugyanez a szöveg szerepel a francia fordításban, csupán annyi az eltérés, hogy az elején a Monsieur megszólítás, s a végén egy udvariassági formula áll, illetve az említett magyarul tudó francia történész neve „Edouard Sayous" formában szerepel.

[43] Ld.: MTA KIK Kézirattár RAL 1453/1871, 1454/1871 és 1414/1876.

[44] Voinovich Géza*: Arany János életrajza 1860–1882*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1938. 113.

[45] Somogyi Sándor: *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. Bp. 1961. 194–195., illetve AJÖM XVI. 474–475.

[46] AJÖM XVI. 485–487.

[47] Szörényi László: Arany János Csaba-trilógiája és Ipolyi Arnold Magyar Mythologiája. In: Korompay H. János (szerk.): *A két Arany. Összehasonlító tanulmányok*. Budapest, Universitas, 2002. 69-79.

[48] *Szépirodalmi Figyelő* 1861-62. II. évf. I. félév 1. sz., *Szépirodalmi Figyelő* 1862. II. évf. II. félév 23. sz. Vö.: AJÖM XII. 493, 509.

[49] Szépirodalmi Figyelő 1861-62. II. évf. I. félév 24. sz. Ld.: AJÖM XII. 502.

[50] Scheiber 1968. 194. AJÖM XIV. 428.

[51] Scheiber 1968. 194. AJÖM XIV. 429.

[52] A művészettörténész Kerny Teréziával (1952–2015) és a folklorista Domokos Mariann-nal több ízben is OTKA-pályázatot nyújtottunk be a több tudományág történetét is érintő, s a 19. század szellemi életének a jobb megértését lehetővé tévő kiterjedt Ipolyi-levelezés feldolgozására és internetes közreadására, azonban a pozitív szakvélemények dacára a humán tudományok zsűrije végül nem tartotta támogatásra érdemesnek ezt a projektet.

[53] MTA KIK Kézirattár RAL 709/1882.

[54] Ld.: Barabási Albert-László: *Behálózva. A hálózatok új tudománya.* Budapest, Magyar Könyvklub, 2003., Uő.: *A hálózatok tudománya.* Budapest, Libri, 2016.

[55] Samu Nagy Dániel: Csengery Antal társaságai. *Budapesti Negyed*, 12. évf. 2004. 4. (46.) sz. 289-312.

[56] Keresztury: Arany János i.m. 189.

[57] Idézi: Keresztury: Arany János i.m. 190.

[58] Milbacher Róbert: „e mostani Arany-láz". Arany János 1856-os kanonizálásának történetéből. *Alföld*, 2002. 53. évf. 5. sz. pp. 66-67.., Uő.: *Arany János és az emlékezet balzsama. Az Arany-hagyomány a magyar kulturális emlékezetben*. Budapest: Ráció Kiadó, 2009. 376 p. (Ligatura könyvek.)

[59] Milbacher: „e mostani Arany-láz" i. m. 67.

[60] Budapesti Szemle, 1853. Idézi Milbacher: „e mostani Arany-láz" i. m. 77.

[61] AJÖM XVI. 404.

[62] AJÖM XVI. 969.

[63] Samu Nagy: Csengery Antal társaságai. i.m.

[64] Azt, hogy a főtitkári hivataláról csak a harmadik lemondását fogadta el az Akadémia vezetése, éppen a fentebbiek miatt, nem feltétlenül csak pozitív üzenetként lehet értékelni.

[65] Erről: Szilágyi Márton: Arany János társadalmi státuszának változásai. In: Biró Annamária – Boka László (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások 2*. Nagyvárad – Budapest, Partium Kiadó – Reciti, 2016. 109–124.

[66] Az Arany Jánosnak írt levelekben az ismerősei gyakran kérték, hogy továbbítsa Csengeryéknek az üdvözletüket. Ismeretes volt kettejük szoros emberi kapcsolata. Ahogy Kazinczy Gábor 1862. június végi levelében írta, „Te, azt hiszem, gyakran találkozol Csengeryvel". AJÖM XVIII. 65. old.

[67] Csengery Antal: Ipolyi Arnold magyar mythologiájáról. *Budapesti Hírlap*, 1855. 758. sz. 4204. p., 759. sz. 4208–4209, 762. sz. 4222, 763. sz. 4226–4227, 764. sz. 4232–4233, 765. sz. 4238–4239, 767. sz. 4246–4247, 768. sz. 4252–4253, 769. sz. 4256–4257.

[68] Egyébként Csengery 1860-ban már nagy elismeréssel szólt a Pesti Napló hasábjain (1860. márc. 16.) Ipolyiról. Ez akár azt is jelezhetné, hogy megbánta korábbi éles kritikáját, azonban összegyűjtött írásai 1880-ban megjelent kötetébe változatlanul felvette nevezetes bírálatát, ami viszont arra utal, hogy továbbra is magáénak érezte annak megállapításait.

[69] Ld. pl. Szulovszky János: Egy téves adat terjedése. A Magyar Mythologia köteteit elégető Ipolyi Arnold legendájának forrásai. *Valóság*, XLV. (2002) 8. 32–51.

[70] Ahogy azt papírra vetette barátjának, a református lelkész Révész Imrének 1855-ben írt egyik levelében: Cs. felolvasása nem az, ami az én könyvem criticája lehetne, mire már magában Csengery képtelen, miként ezt criticája minden sora mutatja. (…) Vajon azonban én valaha, akár az Akadémiában, akár azon kívül fel fogok-e lépni Cs. ellen, az igen kétes kérdés és csak Cs.-től függ, valjon a továbbiban becsületes tanulmány által fogja-e magát valaha képesíteni könyvem valódi bírálójául, mit bár könnyű volna is neki már könyvem nyomán tenni, kötve hiszek. Azonban így is nehéz dolog; buta rágalmakat, nevetségessé tevést, mint az eddigi, egyszerűen megvetek és válaszra érdemesnek nem tartok; ha pedig valami igazat mondana, mit eddig minden erőlködésem s legyőzésem daczára bírálatában nem tudok feltalálni, bármi jól hangzik is sok, általánosságban elmondva, úgy akkor igaza lévén, egyszerűen szívesen fogadnám el. Egyébkint ha az ég időt s erőt ád, majd meglátandjuk, hányadán leszünk egy második átdolgozással, melynek ez úgy is csupán első megkísérlése volt amarra előkészületül." Révész Kálmán: Ipolyi Magyar Mythologiájáról. *Irodalomtörténeti Közlemények* II. 1892. 482.

ÖSSZEÜTKÖZÉS

Ballai László

Az élet üzlet, utazás és összeütközés. A vész, mint előérzet lebeg a másodpercek függönyén. A hőtől remegő aszfalton hajtottam, a júniusi napsütés beleszikrázott az épületekbe. „Gyere ki hozzánk cseresznyeéréskor." A mi diósdi kertünkben is áll két hatalmas germersdorfi fa (égig érő, a legfelsőbb ágáról át lehet sétálni a túlvilágba, vagy akár a magyar népmesékbe), de ha három évente kegyeskedik valami csekély – igaz, reteknagyságú és ropogósságában is azzal vetekedő – gyümölcsöt hozni, akkor már boldogok vagyunk. Bezzeg ott Csömörön, a nem ilyen elegáns, nevesincs korérő minden évben bőséggel ontja gyümölcseit, ezért hívtak engem is, szedjem, vigyem kosárszám, nekik annál kevesebbre lesz gondjuk (nem hogy enni, befőzni, cefrézni is alig győzik). De meg valami üzlet is kínálkozik. Importáljunk Izraelből Makabi sört. Otthagyhatod az utazási irodát, csinálunk egy Kft.-t, miénk lesz a világ. (A rendszerváltás elején vagyunk, amikor kolléganőim kávézás közben magyarázzák egymásnak: „nagyon jól megy neki, káeftéje van.") Mégis ki akar itt Makabi világost inni? Már megszokták az emberek a Kőbányait. Reklám kérdése minden. És persze a már-már földöntúlin ragyogó napsütésé. Ebben a fényözönben minden lehetséges, nyílegyenesen, délibábosan fut előttem a Csömöri út. Még hogy csak a Hortobágyon állna tótágast a világ, repítené égbe a nyárfasort itt, előttem egy-két kilométerrel is önmagát tükrözi az aszfalt. Csak éppen az erdősávok helyett lakótelep-sávok szegélyezik a horizontot. (Érdekes, a panelházak nem állnak fejre.) Távolban remegő illúzió ide vagy oda, remek látási és útviszonyok kínálkoznak. Oda is taposok Trabant 601-es (Limuzin) típusú automobilom gázpedáljára. Erre persze a huszonhat lóerős motor nem gyorsulással, hanem éktelen bőgéssel reagál. Nem is baj ez. A hőségben letekertem a két első ablakot, a jobbról-balról süvítő menetszél majd kirepített az ülésből. A sebesség valamiféle illúziója. Ekkor tűnik fel a balra indexelő zöld Skoda. Már látom a vezetője résnyire húzott szemét. A kanyarodósávban áll, de nem nyomja a féket, a jármű lassan csurog előre. Észrevett engem a sofőr? Ez bekanyarodik! Féktávolságon belül van. Ha megpróbálok jobbra kitérni előle, akkor belém hajt. Ha fékezek, összetöri a kocsi elejét. Ha nem fékezek és manőverezek, szétroncsolja a bal lábamat és a csípőmet, amint a Skoda vaslökhárítóján ripityára törik a műanyag ajtólemez. A vész pillanatában tízszeresére gyorsul a gondolkodás. (Mai tapasztalatommal balra kerülném ki, áttérve az ő oldalára – csak hát az szabálytalan. Mi a szabály, ha áthágásával megúszhatjuk a bajt, de senkit nem veszélyeztetünk?)

Midőn az első decemberi hóban keringőzni kezdtem az autópályán egy hátsókerék meghajtásos Ford Scorpióval. A walesi hercegnő is ilyen automobilon közlekedik. Persze a hathengeres változattal, amely ezer köbcentivel nagyobb motort és négykerék-meghajtást jelent. Mert ez hiányzik ott a Vértesben, Győr felé rohantomban. Persze hol van már a Makabi? Nincs rá széles kereslet, a kóser hálózatok beszállítóival nem lehet versenyezni. Az ingatlanban van az üzlet. Olcsón felvásárolni a mezőgazdasági területeket, és ipari vagy kereskedelmi célra eladni. Ügynöki cégem van („káeftém"). Kezdek megállapodni, megengedhettem magamnak egy drága nászutat Algírba (all inclusive ellátás ötcsillagos hotelben; mi is a neve?). Sietnem kellett, nem törődtem azzal, hogy a tél fehérbe hintette a fákat, a dombokat és az utat. A szikrázó júniusi ragyogást idéző fehérség elkápráztat, összehúzom a szemem. Óbarok előtt az autópálya korcsolyapályává bűvölődik. Próbálom lassítani a tempót, nem fékezek, jégen nem lehet, és a jármű lassan, méltóságteljesen el kezd megfordulni a tengelye körül. Ez már nem a karambol előérzete, hanem a halálé. Egy mély völgy felett sodródom. Elszámolok az életemmel, amely itt véget ér. Várom a hátulról belém csapódó járműveket. A közelemben nincs senki. A több száz méterrel mögöttem haladók pedig, látva, hogy bajban vagyok, időben lassítanak. Arra a tárgyalásra bizony csúfos késéssel fogok megérkezni. Húsz perccel később az Útinform bemondja, hogy Óbaroknál a Bécs felé vezető oldalon tíz autó egymásba rohant, több sérültet helikopterrel kellett elszállítani.

Amikor az Alvinczy úton megpillantottam a sötétkék Citroënt, a jól ismert érzés futott végig az ereimen, és jéggé dermedt a kezem. A következő pillanatban Dr. Váradi Éva felveszi a mobiltelefont. Jobb kézzel. Ugyanazt a mozdulatot a Citroën volánján tartott balkezével is megteszi. Szinkronizált mozgás. (Csakhogy a vezetés során megszerzett kognitív tudás arra irányul, hogy a végtagok magas szinten működjenek aszikronban, hiszen egyszerre legalább húszféle dologra kell figyelni – és ezek között nem szerepel a mobiltelefonálás. A rádiókapcsolat a repülés alapfeltétele, ám a pilóta egyidejűleg vagy száz tényezőre figyel, a legéberebben arra, nem jön-e vele szemben ugyanazon a légifolyosón egy másik repülőgép.) A karosszéria semmihez nem fogható tompa csattanása. Az ügyvédnő kivédhetetlen, negyvenöt fokos manőverével lerombolta Toyota Avensis gépjárművem bal elejét. A volánba épített légzsák csak lefittyedt, mint egy kipukkasztott rágógumi, én pedig – a newtoni elvek alapján kiszámított – száz kilométeres sebességgel belerepültem a szélvédőbe. Merthogy városban minek is kösse be magát az ember? Majd beletört a nyakam. Igen, gondoltam át azonnal, ez most fájni fog egy-két napig (alvás közben valóban kínszenvedést jelentett a megfordulás), de vajon mi történt volna azzal, akinek nincs ilyen bikanyaka? „Jól van? – pattant ki a kocsijából az ügyvédnő. – Mindent vállalok." (Jutott is eszembe, a minap egy ügyvéddel utaztam a horvát határra. Most az európai uniós pályázat a biznisz. Közös érdekeltségben voltunk, de az én kocsimmal mentünk. „Ma mindent én fizetek!" – szállt be a jog tudora. Latolgattuk, hogy hazafelé jövet melyik csárdában lesz érdemes megállnunk egy bőségtálra, vagy egy kiadós steakre. A tárgyalás végeztére kiderült, hogy a lánya valami táborból jön meg, és nagyon kell sietnie. Végül is egy kávét fizetett.) Dr. Váradi Éva készséggel segített a kárbejelentő lap kitöltésében. Én éppen decemberben lízingeltem az autómat, a baleset pedig januárban történt. Pénzügyi szempontból egy évet öregedett a Toyota. Négyszázezer forintot veszítettem az ügyön. Felhívtam az ügyvédnőt, hogy legyen kedves megtéríteni a káromat. Mire kifejezett felháborodással közölte, ő rendesen fizeti a biztosítását, és ne merjem még egyszer ezzel az üggyel zaklatni. A jog mellette állt.

Nyolc évente karambolozom. Legutóbb az autópályán, Óbaroknál – csak éppen a Pest felé menő oldalon – szenvedtem balesetet. Most Kínában van az üzlet. A monokultúrássá vált hazai fémfeldolgozó ipar a német autógyártók alkatrész-beszállítója. A kínai szerszámok, alapanyagok a legolcsóbbak. És a dél-koreai autók, amelyek közül egy alattam zakatol. Bár január elejére járt, nem fagyott, még a Vértesben sem, ám az aszfalt gyanúsan csillogott. Visszavettem a sebességet. Százzal is alig mentem, amikor kifutott alólam a talaj. De hát plusz három fok van. Automobilom ide-oda dobálja a farát, mint egy vergődő hal. A kocsi kormányozhatatlan, a motorfék semmit sem használ. Nincs rosszabb a tehetetlen sodródásnál. Összefolyik előttem az út, mint amikor a moziban elszakad a film és különféle alakú fehér foltok száguldoznak a vásznon, mielőtt teljes sötétség lesz. A becsapódáskor mintha felrobbant volna a járművem hátulja. Nekivágódom a sávelválasztó korlátnak, úgy állok meg. Süket csend. Azután a jégen felsíró, csúszkáló gumikkal elhajt mellettem egy autó. Élek. Hamarosan emberek rohannak hozzám abból a terepjáróból, amely nekem jött. Nincs szükségem segítségre, a biztonsági öv megmentett. (Ha, mint az Alvinczy úton, nem lettem volna bekötve, alighanem kirepülök a szélvédőn.) Pillanatokon belül előkerül egy autómentő. Szimpatikus ember, katasztrófamentő volt korábban, Délkelet-Ázsiában is járt ama végzetes szökőárpusztítást követően. Meglepődik, hogy teljesen nyugodtan és hideg fejjel intézkedem. Hiszen csak anyagkár esett. De mások sokkal kisebb zűr esetén is… Itt nem segít a pánik, csak egy palackba zárt szellem, vagy a mobiltelefon. Felhívom a feleségemet, hogy késni fogok, de nincs baj. Kapcsolatba lépek az autószerelőmmel, aki azt tanácsolja, egy karosszériás ismerőséhez szállítsuk azt, ami az autómból maradt. Mindenki rendkívül segítőkész. A befutott rendőr is, szabadkozik, amiért még várnom kell a helyszínelőre. Este tíz lett, mire a ronccsal beérkeztünk a telepre. A karosszérialakatos – aki miattam nyitott ki vasárnap – elemlámpával szemügyre vette gépjárművem maradványait, megcsóválta a fejét, majd közölte, hogy újjászülettem.

Utazás és karambol. Nem szoktam visszaidézni, pláne nem latolgatni az összetközéseket. Ám az a szikrázó júniusi nap gyakran jut eszembe, amelyben a hőtől remegő homokban hajtott egymással szemben egy Peugeot és egy Renault, Algírban. Csavarogni indultunk a feleségemmel – otthagyva egy kicsit a luxust, a roskadásig megrakott büféasztalokat, az „allinkluzivitást", a baksisra nyitott tenyereket –, járni igazi szűk utcácskákban, látni egymásnak tapadó régi épületeket, szagolni a háznál készült piláf illatát, talán be is kapni valami kifőzésben egy szénparázson sült húsos lepényt, olívás juhsajtot vagy petrezselymes báránykebabot. Az enyhén ívelt tengerparti sétányon haladtunk és bevágtunk egyik másik girbegurba utcácskába. Mintha megállt volna az idő. Mindenhol homok, a fehér falakon lőrésnyi ablakok, amelyeket napszítta kék vagy zöld ablaktáblák fedtek. Itt bizony nem várták a sétálókat. A hőségben alig láttunk csak egy-egy tovatűnő árnyat. Macskák, kutyák viszont csapatostul kóboroltak a magas köteleken szárított halak felé szimatolva. Egy szűk sikátorban, ahol az ember nem várna egyéb közlekedési alkalmatosságot, mint rövidszőrű szamarat, hirtelen két autó tűnt fel, egymással szemben haladva. Valamelyiküknek ki kell térnie, mert nem férnek el. A karambol, mint előérzet lebeg a sós zamattal, halszaggal meglebbenő szellőben. A sikátor házsorát nem tagolják beugrók, ahová félre lehetne húzódni, be kell tehát kanyarodni egy keresztutcába, például abba, amelyen mi is ideértünk. Megtorpanunk, a falhoz húzódunk, hogy helyet engedjünk. Az automobilok lassan, méltóságteljesen gördülnek egymás felé. Már látjuk vezetőik résnyire húzott szemét, keskenyre zárt ajakát. Egyikük sem áll meg, egyikük sem tér ki – a másiktól várja, hogy ezt tegye. Másodperceken belül összeütköznek. A karosszéria semmihez nem fogható tompa csattanása. A két autó fékezés nélkül, frontálisan egymásba csapódik. A sofőrök kiszállnak. Most kés villan majd és vér fog folyni. Szó sincs róla. A két férfi elismerően bólint egymás felé, futó pillantást vetnek a roncsokra, majd együtt elindulnak egy telefonfülke felé, hogy autómentőt hívjanak, miközben a múlt századi sikátorok eltűntek a délibábban, hogy átadják a helyüket annak, ami itt mindig is volt: a sivatagnak.

A pályát már kimérték. Függőlegesen letűzött nyelű dárdák mellett várakoznak rúgkapáló lovuk nyergében a küzdők. A távolból méregetik egymást, közönyös pillantásokkal igyekeznek álcázni a bennük dúló feszültséget. Lándzsájuk hosszát és hegyét, tevebőr pajzsuk rétegzését, drágaköves markolatú szablyáikat most vizsgálják a versenybírák. Egyikük sem juthat előnyhöz, amely csorbíthatná a viadal tisztaságát. Így kívánja a vitézi becsület. És persze a téteket tevőkkel szembeni üzleti tisztesség. A katonákból és a városból ide sereglett kereskedőkből és kézművesekből összecsődült tömeg izgatottan sürgölődik. Árusok frissen sütött pittakenyeret, illatozó gyümölcsöt és hűsítőt kínálnak. Ki-ki keresi a helyét, ahonnan jobban láthat, néhányan nyergekből, zsámolyokból alkalmi emelvényeket tákolnak. Mások dárdákra feszített köpenyekkel védekeznek a hőségben. A szikrázó homok és a tenger, mint tükörlap megsokszorozza a ragyogást. Maga a sejk fogad utoljára. Ő még a szultánnál is hatalmasabb, hiszen ameddig a szem ellát, minden felett ő az úr: lovasai vigyázzák a homokdűnék között kanyargó karavánokat, kalózai pedig lecsapnak a kék hullámok távolában feltűnő keresztény gályákra. Siskaforgóját teszi fel tétül, amely aranyba foglalt, szőlőszem nagyságú smaragdban végződik. Álmélkodó morajlás hullámzik végig a népeken. Kire fogadhatott a törzsfő? Ezen vívódnak a küzdők is, miközben visszakapják fegyvereiket. A sejk jelt ad. A két vitéz méltóságteljesen meghajol egymás felé, majd lándzsát szegezve egymásnak rontanak, fegyverük napban szikrázó hegye alatt dühödten lobognak a színes zászlócskák. Résnyire húzott szemükkel a döfés helyét keresik. Különben fegyvertársak, a sejk kíséretéhez tartoznak, az ellenséggel vívott csatában életüket nem kímélve sietnének egymás segítségére. Ám itt most csak a virtus számít. Egymásnak zúdítják telivéreiket, amelyek az egy helyben toporgás és a tömeg izgés-mozgása, hangoskodása kiváltotta idegességre már nem is emlékezve repülnek. A patáik alól felporló homokszemcsék riadtan kavarognak a földöntúlin ragyogó napsütésben, amely mindent kilobbant, amikor hatalmas robajjal bekövetkezik az összeütközés.

Fenyvesi Félix Lajos

A közelítő tavasz

Bessenyei Ferenc századik évében

Hát elmúlt a te zengő hangod is,
s végleg elnémult a sok színház-szerelmes,
kik úgy mentek hozzád, mint fénylő templomba.
Az áradó időben ellobbantak az évek,
Széchenyi, Bánk, Kossuth és Görgei meghalt.
Az utolsó kép itt van bennem örökké:
kedves lovaddal a dombról visszanézel,
búcsút int kezed, s mondod halkan:
„Ennyit tehettem. Isten veletek!"
Lemerülsz a völgybe, a szülőváros,
Vásárhely felé az ősz-arany csöndbe!

Eltűnik minden. Madárszárnyakon
elszáll küszködő életünk, hangtalan.
Késes gyilkosok éjszakája jön,
s menekülők az óceáni viharokban.

Támadj föl, Színészkirály!

A temetőföldet rázd le a ruhádról. Segíts.
Milyen árvák vagyunk, sovány és fáradt arcunk,
hatalmas nevetéseddel deríts jókedvre minket.
Merre bolyongtál, hol porrá őröl mindent a szél.
Feltűnnek a régi emlékek: gyerekkori, hű
pajtásoddal mosóteknőben evezel, s szíved
váratlanul nehéz lesz, mint a kő.
Hol vagytok pára-lányok, köd-fiúk?
Hol vagytok, véget nem érő színházi esték?
Most, hogy művedet bearanyozta az idő,
s nagyobb lettél mindőnknél, Ferenc,
február hóillatú reggelén kiáltom utánad:
hitedből, a reményből mindig adj nekünk!
fiatal,
és mindig a hanyatlás aktuális állapotát szeretné
átmenetileg legyűrni.
Nincs tudatában annak, hogy nem él örökké.
Elhasználódik, ideje lejár.
Most tartok az elvékonyodás legszebb fázisában:
amikor ebben a túlterhelt küzdelemben a
lélek a legkifejezőbb módon válik láthatóvá az
arcunkon.
Az esti friss levegő még ebben a szörnyű
magányban is enyhülést hozhat. Fellélegzem.
Satnya sejtjeim visszatalálhatnak az öregedéssel
való parttalan küzdelem erőteljes lendületéhez:
termékenységem megtört izzása magába
szippantja a világ valamennyi hamvas
fuvallatát, eső dúlta frissességét, az élet velejének
láthatatlan csillogását, amely vonzó elevenséggel
tölti meg a kiüresedett gondolatokat.

...ÉS ISTENEK HELYETT AZ ISTEN!

FAZEKAS ISTVÁN DRÁMÁJA OLASZ–MAGYAR KIADÁSBAN

Lukáts János

A világfordító *napokhoz* feszültségben és izgalomban talán csak egy fogható: a napokat megelőző, kísérő és követő éjszakák. A világfordító események többnyire a nappalokon esnek, de a lélekcserék, a morális döntések ideje az éjszakai óra. Az „érlelő sötétségben" megszenvedett, megfogalmazott döntések azután nappal működésbe lépnek.

Pilátus a világtörténelem egyik legfontosabb és legismertebb mellékszereplője. Ha nincs *az a nappal* (és előtte *az az éjszaka*), neve után valahol a római annalesek provinciális köteteiben böngészhetnénk (főként a Júdea Provincia fejezetben). Személye, tevékenysége azonban ismertté vált, jelképpé, hasonlatok és közmondások tárgyává lett. Sem bátrabb, sem gyávább nem volt az átlagnál, értelem és politikai érzék sem hiányzott belőle, amit-ahogy tett, a reálpolitika és a hatalom őrlőkövei között tette. Nevét nem annyira a történelem, mint inkább a teológia, a Biblia, a zsidó és a keresztény hagyomány őrizte meg.

Kockázatos, ám néha hálás dolog egy történelmi személyiség magánemberségét meglesni, értelmezni és megírni. A hálószoba titkait, amely nemcsak a hitvesi harmóniáról, de a levethetetlen morális töprengésről is szólnak, a hatalmi hűség, az adott szó és a kötelesség eltorzulásáról, a visszafordíthatatlan lépés vállalásáról és kényszeréről. Fazekas István ezt teszi Pilátussal.

Amicus caesaris című, előző könyvében Fazekas betekintést kínál a római és a zsidó jog és szokásjog, a vallási hitértelmezés azonosságába, árnyalataiba és helyenkénti szöges ellentétébe. *A császár barátja* könyvcím egyúttal Pilátus hivatalosan megkapott címe is (még ha nem is magától Tiberius császártól), erre a címre azonban inkább ellenfelei szeretnek hivatkozni, mintsem ő maga.

Az ominózus estén vendégségbe, majd színházba készül a helytartói pár, Jézus (vagy Jeshua) neve kivizsgálandó napi incidensként hangzik el. Claudia asszony rutinosan hisz Herkulesben, Minervában, hol kéri, hol szidja őket, Pilátus a törvények morális erejében hisz, és a törvényt végrehajtók korrupcióját kárhoztatja. A helytartó kifakad a per szándékolt eltorzítása miatt: A Jézus ellen valló „tanúk hamisak, hamis ellene minden vád, megértettem, hogy politikailag fontos mindez Kajafáséknak". Csak így, többes számban, de az ő kezükben van a bíróság, a testőrség, az adóbehajtás, tehát mindaz, ami a hatalom bírásához szükséges (volt akkor, de mintha Pilátus a jövőbe látna némiképp).

A császár barátja fél a jeruzsálemi hatalmasságok zsarolásától, a beárulástól, zavarba ejti Jézus sajátos logikája és érvelése, amely mögött hol megszállottságot, hol politikai fenyegetést érez(nek). Claudia felszínesen-praktikus nagyember-feleség: kezdetben lelkesedik az újdonságot hirdető Jézusért, aztán aggódni kezd férje sorsa miatt, és már ő is a kivégzésre akarja Pilátust rábeszélni. Az éjszakai töprengés mellékmondatai: „Claudia: …holnap földrengés lehet. A hangyák mozgása jelzi ezt. Pilátus: Akkor nevezetes nap lesz a holnapi. A csillagjósok napfogyatkozást mondanak".

Pilátus azért érzi, hogy Jézus pere és sorsa több a szokásos lázadásnál vagy összeesküvésnél, több egy vándorpróféta jövendölésénél, bár a lényegével és horderejével nincs tisztában. Inkább azt érzi, hogy a jeruzsálemi hatalmi klán (ő maga használja ezt a szót!) veszedelmesnek érzi Jézus személyét, tanait, de leginkább azt a morális tartást, amely árad belőle, és amely átterjedhet másokra is, sokakra, az egész Jeruzsálemre, az egész provinciára. Ez számukra megengedhetetlen, s hogy a megsemmisítésében ne őket terhelje a felelősség, ehhez kell Pilátus (a császár barátja) személye, ítélete és felelőssége.

Hogy két név szerepeljen a megkegyelmezendők listáján (Jézus mellett Barabás), ezt Fazekas az aggódó feleséggel mondatja ki. De ő küld levelet a bírói székbe ülő Pilátus után is: „Ne avatkozz ennek az igaz embernek a dolgába, mert sokat szenvedtem ma álmomban miatta!", és így zárja az asszony monológját, a drámát: „Mi közünk nekünk ehhez a szörnyűséghez?"

Mintha mai párbeszédet hallanánk, mai (vagy ma is érvényes) gondolatmenettel, szóhasználattal. De még inkább a jól tájékozott férfi és a családért aggódó feleség néhol egymás mellett elbeszélő mondatait, jogosan indulatos, megbocsátóan incselkedő évődését. Az alapszituáció évezredes, az emancipált nő alakja napjainkat is idézheti (bár Claudia Kr. u. 33-ban is helytartófeleség volt, ékszerrel és véleménnyel ellátva).

Két szereplőt állítani a színpadra mindig kockázatos vállalkozás. Különösen, amikor kevés a tevőleges cselekmény közöttük, amikor a szavak morális töltetűek, az események egy része már korábban lezajlott, más része pedig pillanatnyilag fenyegetően mozdulatlan. Amikor a véleményeket, a tetteket olyan távoli személyek (Babits szavával élve: ninivei hatalmak) irányítják, mint a római császár és mérgezett sorsú családi köre, az éteri magasban trónoló Heródes király, a hamis lelkű Kajafásék (rókalelkűnek is mondja őket Pilátus). És Jézus, akit maga a helytartó is egyetlen napja ismer, akit eddig csak vallatott, megkorbácsoltatott és halálra szánt. És mégis… Hogy miként hat ez az egynapos ismeretség Pilátus tudatában, lelkében, hatalmi tevékenységében (mert mindezeknek birtokában van!), ez ott bontakozik a szemünk láttára, a jeruzsálemi helytartói palota sötét éjszakájában. Feszültség és töprengés, ki nem mondott szavak, és végig nem gondolt gondolatok között, félreértések és rádöbbenések között. Pilátusnak végig kell gondolnia, el kell döntenie, mi lesz holnap, mi lesz a – nyilván döntő – lépés, amit meg kell hoznia. Amelynek meg kell felelnie a római császárnak, a zsidó királynak, a jeruzsálemi klánnak – és valamennyire bizonyosan – a saját lelkiismeretének. És talán felötlött benne a mondat, amelyet – beszélik – Jézus mondott a bűnben elmarasztalt asszonyról: „Aki bűntelen közületek, az vesse rá az első követ".

(Fazekas István Pilátus éjszakája, Történelmi dráma egy felvonásban, olasz-magyar bilingvis kiadás, Budapest, 2018, Hungarovox Kiadó, 75 oldal. A kötet a dráma olasz nyelvű fordítását is tartalmazza. A színdarabot 2018 őszén, az Európai Kultúra Napján Rómában is bemutatták,, Jánosi Dávid és Gregor Bernadett előadásában.*)*

Tóth Sándor versei

Januárvégi hold

kölcsönfénnyel évszak-vándor
est szérűjén áll
acél-ég fehér fodorral
bádogos király

palást alól csillag percen
ezüstös diadém
amott ékkőbrosson
világ lelke a fény

körben az égaljon
karcol még a tél

amikor világol
évszak szent hava
utak leskelőin
készül az éjszaka
kilépni rejtekéből
holddal ülni nászt

királynői díszben
búcsúzik január

Egyre kevesebb

egyre kevesebb a búcsúzásig
idő mezsgyéjén rövidül a pálya
java-tárgya kihullt már a zsákból
egy-két kacat bár nincs már párja

amit vesztettél visszabólint
sarki házaknál séta közben
arcok nevetés könnyek sorban
ismétlődnek baráti körben

mindig ugyanaz mint az élet
sodrásában a napok szállta
pillanatnyi csönd nyugat falánál
oltalmat kér a megtört vágta

aztán lassulva mint a hattyúk
fodorként öveznek partfalat
megtapadsz hullámjátékán az estnek
vársz jelzett hívásra s hogy az alkony
vadludai egyszer visszatérnek

FÉLNÜNK KELLENE?

Bognár Nándor

Az ősz hajú hölggyel, aki a szomszéd házban lakik, reggelenként szoktam találkozni, ha ügyeket intézni megyek, vagy a boltba, ő meg a kutyáját sétáltatja. Néha meg-megállunk egy-két mondat erejéig, szót ejteni szűkebb-tágabb közéletünk, lakó környezetünk figyelemreméltó eseményeiről, a kertvárosi kerület közlekedésének változásaitól a szelektív hulladékgyűjtésig. Így történt ez legutóbb is, ám ezúttal a párizsi Notre-Dame-székesegyház felgyújtása volt a téma. Ilyenre nem is emlékszem, mondta, hasonlóról sem hallottam soha, hogy egy legendás egyházi létesítmény csak úgy, felgyulladjon.

Mert láttunk képeket az égésről, és láttunk az azt követő helyzetről. A Notre-Dame oldalában húzódó rendőrkordonból és az épület mellett toronyként álló darukból még utólag is egyértelműen látszott, ami korábban hihetetlennek tűnt: április 15-én az elmúlt évek egyik legszörnyűbb tüze lobbant fel a világhírű párizsi székesegyház tetőzete alatt, és minden jel szerint nem magától, nem véletlenül. A körülbelül tizenöt órán át tartó lángolás nemcsak az ikonikus létesítmény tornyát pusztította el teljesen, hanem a faszerkezetű fémtetőzetnek is csak nagyjából a harmada maradt meg.

Aztán soroltuk a hölggyel, immár ketten: olyan már volt, többször is, hogy valakit megöltek a pénzéért, arra is volt már sokszor példa a történelemben, hogy meggyilkoltak embereket a bőrszínük, a vallásuk, esetleg a politikai nézeteik miatt, de felgyújtani egy legendás, és abszolut békés létesítményt pusztán azért, hogy félelmet keltsenek, ilyesmiről még nem nagyon hallottunk. Mi lesz itt, mi lesz így velünk, ettől kezdve már mindig félnünk kell? – tette fel beszélgetőtársam azokat a kérdéseket, amelyeket sokan mások is feltesznek mostanában. Gyanakodva figyeljük az embereket, hátha valamelyikük fel akarja gyújtani házunkat, középületeink valamelyikét, vagy akár templomunkat? Aztán még néhány mondat elhangzott arról, hogy ő már látott, sőt, átélt háborút, és ezért is aggódik, meg persze valamennyire fél is; nehogy most is valami hasonló történjen, nehogy esetleg most is háború legyen.

Száz százalékig biztos válaszokat az aggodalommal teli kérdésekre aligha tudna mostanában bárki is adni, hangozzanak el akár idehaza, akár a terrorcselekményekkel közvetlenül érintett területeken. Ami biztosnak tekinthető, az az, hogy a jelenlegi információink alapján itt, Közép-Európában nem várható terrorcselekmény. Nincs jele annak, hogy Magyarország is a robbantások, felgyújtások célpontjai közé tartozna. Sok oka lehet ennek - például az a magatartás, amely a biztonságunkon őrködő szervezetek munkatársainak sajátja, akik kellő erővel, ugyanakkor türelemmel és szakmai hozzáértéssel kezelik ezt a mindennapinak semmiképp nem nevezhető helyzetet. Ide sorolhatók azok a kormányintézkedések is, amelyek – fenntartva a valóban rászoruló menedékkérők befogadásának lehetőségét – gátat állítottak a „zöld határon" áthömpölyögni kívánók elé. Érdemes és fontos azonban azt a reagálást is megemlíteni, amely általánosságban kialakult a magyarországi emberekben a menekülőkkel és a bevándorlókkal kapcsolatban, és ami nemcsak a jótékonysági szervezetek segítő közreműködését jelenti, hanem azt is: nálunk eddig, és remélhetően ezután sincsenek migránsellenes szélsőséges cselekmények. Ellentétben francia, német és egyéb gyakori nyugati példákkal: nálunk nincsenek bántalmazások és szállás-felgyújtások sem.

Visszatérve az esetleges várható események miatt aggódó, szomszéd házban lakó hölgyhöz: elmondtam neki, hogy túlzásnak, indokolatlannak tartom, hogy mostantól mindenkire gyanakodva nézzünk, akit nem ismerünk, és azt se javasoltam neki, hogy az élelmiszer áruház pénztáránál sorban álláskor ezentúl nézze meg alaposan, ki áll mögötte. Vagy, hogy az utcán ettől kezdve vizsgálja meg minden szembejövő bőrszínét, szakáll-viseletét, ruházatát, a nála lévő csomagot, hátha… Ettől még kinyilváníthatjuk szolidaritásunkat a különböző terrorcselekmények áldozataival, együtt érezhetünk az áldozatok hozzátartozóival, sőt, el is hihetjük, hogy a rengeteg beérkező migráns között terrorcselekményekre vállalkozók is akadnak – úgy általánosságban félnünk mégsem kellene. Vagyis - jelenlegi információinkra alapozva - mehetünk bátran az utcán, és vásárolhatunk továbbra is nyugodtan az élelmiszer áruházban.

PATAKI TAMÁS KÓPÉREGÉNYE

Fazekas István

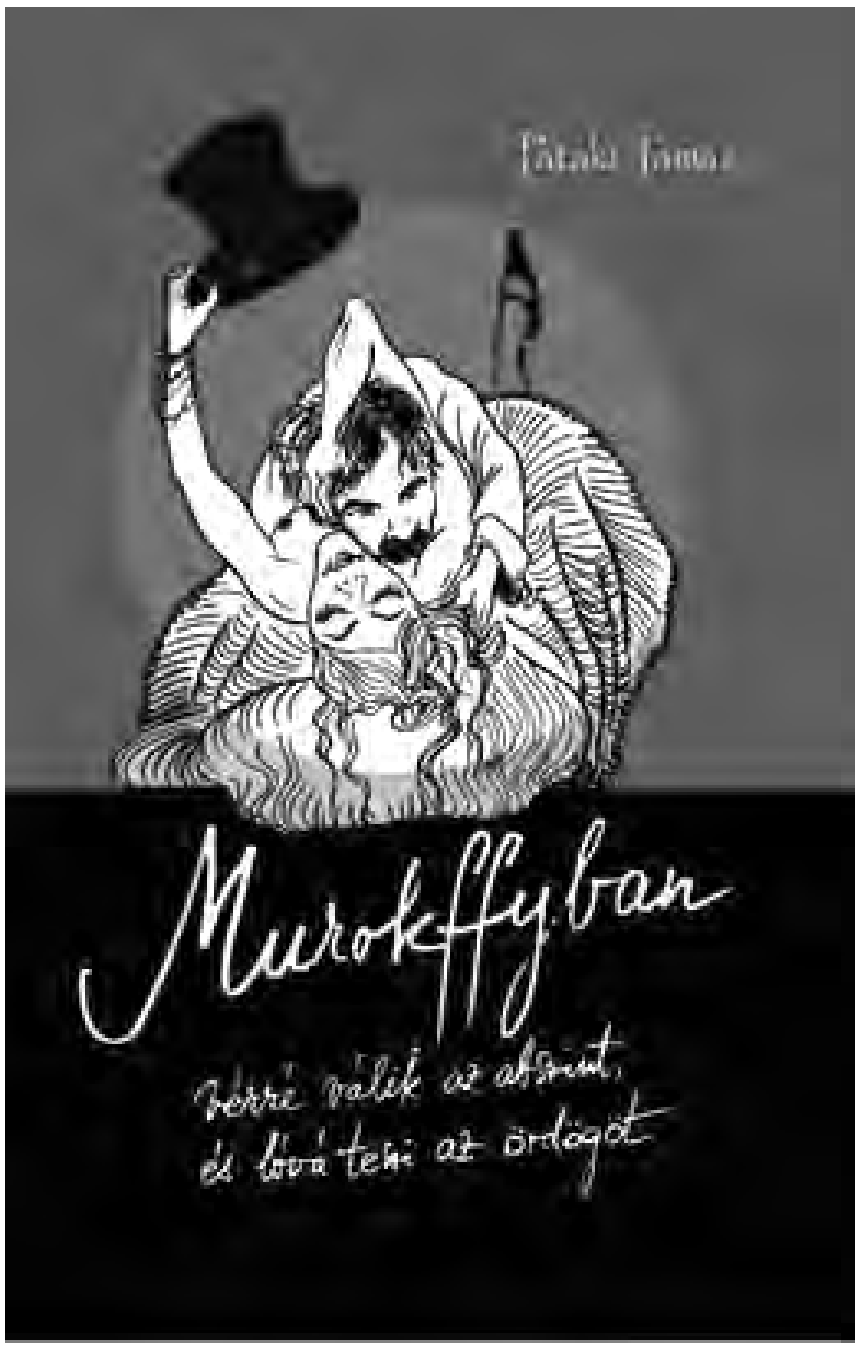

Sokan úgy érzékelik, manapság nincs valami rendben a *regény* körül. Egyes kritikusok véleménye szerint a modern regényirodalom jelentős mértékben eltávolodott a magasabb rendű lelki eszményektől, sőt magától a lelki kultúrától is, mások pedig amellett kardoskodnak, hogy a legújabb kor regénye már képtelen rendszert alkotni, éppen ezért esztétikai struktúráinak legfőbb jellegzetessége a *rendezetlenség*. Mindezektől függetlenül azért még mindig igaz az, hogy a valóságot, mint a jelenségek permanens alakulását, amelyeket módosulásaikban érzékelhetünk leginkább, a maga teljességében mégiscsak a regény képes feldolgozni. Elfogadva Umberto Eco gondolatait az entrópiáról, azt hiszem, nyugodtan kijelenthetjük: a modern regénnyel kapcsolatos filológiai okfejtések között túl sok a tudományosság látszatát keltő értelmiségi szövegelés, az irodalmiaskodó póz, az álokoskodás. A hamis érvek hátterében sokszor a dilettánsok direkt vagy látens érdekszövetsége lappang, s akinek van füle a hallásra, a fals eszmefuttatásokból kihallja, miként is *„rikolt penésztorkával az arany középszer”*.

Pataki Tamás kópéregénye szinte észrevétlenül, ám mégis elementáris erővel takarít irodalmunkból minden csinálmányt, minden nyakatekertséget. Nyelvezetében a székely humor káprázatos tűzijátékai ugyanis elsőként a mai létértelmezés torz állapotait világítják meg, s az olvasót felvértezik az emberi kiteljesedést visszafogó kényszerek és a rossz közérzet elleni küzdelemre. Noha regénye olyan, mintha egy mesterien egybekomponált anekdotafüzér lenne, mégis lényegesen több annál, mert a szerző nem a témakeresésben, hanem a valóság megragadásának erőmozdulataiban újszerű. Főhősének történetei nem egy magányos szellem útkereső vallomásai, hanem közvetlen rezonanciák a pesszimizmusba és olcsó elhülyülésbe bágyadó korunkra. Erre tekintettel minden túlzás nélkül kijelenthetjük: Pataki Tamás az egész emberiségért, s természetesen elsőként is minden magyarért felelős írói szenvedéllyel ír. Murokffyja főként is ezért lesz könnyen szerethető, s csak másodsorban azért, mert alakjának megformálása remekbe szabott.

Az igazi pikareszk mindig ahistorikus: a kalandor hős örök konfliktusban áll a konvenciókkal és az őt körülölelő világgal, s annak érdekében, hogy diadalt arathasson, esetenként hol groteszk, hol abszurd szerepeket ölt magára, olykor bizony a történelem menetét is kificamítva. Helyesen állapítja meg Labádi Gergely: *„A pikaró kalandjaiban hangsúlyosan jelenik meg a létezés materialitása, ami egyúttal az értékekre való reflexió egyik eszköze is.”* A pikareszkben mindent az elbeszélő hős szemszögéből látunk, ezért merészen kimondott kritikáival is könnyebben tudunk azonosulni.

Pataki Tamás Murokffy-ja olyan pikaró, mely túltesz minden eddigi pikareszk hősön. Miben is? Döntően nem is a tódításaiban, hanem a lehetetlent sem ismerő patriotizmusában. S ezt a tulajdonságát elsősorban nem a tettei, hanem az azokat elbeszélő nyelv mámoros és önfeledt kanyargásai érzékeltetik az olvasóval, aki pillanatok alatt azon kapja magát, hogy boldog attól, hogy ez az ötletekkel és csodákkal teli információs közeg nem más, mint az általa is használt anyanyelv. Pataki humorának spiritusza nyelvezetének belső lényegében van, s ha valaki nem érti ezt a humort, az ellen bizony nincs medikámentum.

Murokffy megalkotója fiatalságát meghazudtoló tapasztalással van birtokában annak, hogy az emberi élet fantasztikus szellemi és fizikai kaland, így nem csoda, hogy képes megteremteni az ördög emberi gyarlóságoktól nem mentes szellemi és testi ellenfelét. Aki a könyv fülszövege szerint olyan *„akár Szindbád, Kakuk Marci, Münchausen báró vagy Garay obsitosa – csak éppenséggel más. Murokffy Tódor Ede igazi pikareszk hős, a monarchiabéli Magyarország kalandor-gyöngyszeme”.*

Meggyőződésem, hogy egy nagy író indult el most ezzel a regénnyel, akinek sokat kell még gyalogolnia a rögös utakon, de nem fog megállni a csillagokig, ha az irigység vagy a barbarizmus meg nem akasztja.

(Pataki Tamás: Murokffyban vérré válik az abszint. Előretolt Helyőrség Íróakadémia, 2018)

A KATEDRÁLIS

Koncz Attila

Van-e a magyarságnak olyan nemzeti temploma, mint amilyen a franciáknak a Saint Denis, az angoloknak a Westminster vagy egy közelebbi példával élve a Stephansdom az osztrákoknak? Ha a jelenlegi országhatárokon belül tekintünk szét, két lehetőség adódik, ám valójában egyik sem töltheti be ezt a szerepet: a székesfehérvári királyi bazilika ma inkább megszentelt föld, mintsem épület, a budavári Nagyboldogasszony templom pedig – bár voltak rá törekvések – sosem volt uralkodói temetkezőhely. Ha viszont valamelyest tágítunk a horizonton, hamar megtaláljuk azt a helyet, ami joggal tölthetné be a nemzeti szentély tisztét, illetve feladatkörét: a gyulafehérvári székesegyház és előzményei méltó módon reprezentálják a magyarság évezredes jelenlétét a Kárpát-medence területén.

Amilyen monumentális maga a katedrális, olyan gazdag a benne és körülötte elvégzett régészeti munka dokumentációja. Talán nem tévedünk, ha kijelentjük: egyetlen másik püspöki székhely esetében sem áll rendelkezésre hasonló színvonalú és terjedelmű szakirodalom. Ennek, a rendszerváltás után érthetően új erőre kapott érdeklődésnek a gesztora a budapesti Teleki László Alapítvány volt, amelynek jóvoltából három nagyszabású kötet látott napvilágot a témában 2008 és 2012 között.

Gondolhatnánk, hogy az ilyen témájú és igényű kiadványok finoman szólva unalmasak a nem szakértő közönség számára – de ez óriási tévedés volna a részünkről: sokkal inkább történelmi nyomozásként olvashatjuk őket, amelyek miközben rekonstruálják az épület történetét, betekintést engednek a régészeti nyomkeresés izgalmaiba is.

A székesegyház és a mellette fekvő püspöki palota területén végzett utolsó nagy feltárás 2000 és 2002 között történt. Ennek összefoglalását és leletkatalógusát Daniela Marcu Istrate adta közre. Bár a vaskos és rendkívül igényes küllemű kötet főleg a friss eredményekre koncentrál, valójában korrekt összefoglalása a korábbi időszak megállapításainak és persze tudományos vitáinak is. A katedrális teljes építéstörténete kiolvasható tehát belőle, beleértve azokat a legrégebbi állapotokat, amelyek ma már nem láthatók az egymást követő bontások-átalakítások következtében. A kötet nagyobbik felét kitevő fotó- és ábraanyag a laikus szem számára is élvezhetően illusztrálja a templom és persze a körülötte élő-lélegző város életét, történetét. És még egy dolog, amit a munka erősségeként kell kiemelnünk: igencsak üdvözlendő az a nyelvi, megfogalmazásbeli kiegyensúlyozottság, ami a kényes történeti téma kapcsán ezúttal teljes mértékben érvényesül, holott Gyulafehérvár köztudomásúan két nép történeti mitológiájának is kitüntetett pontja.

Bár 2010-ben látott napvilágot, jóval korábbi kutatások eredményeit összegzi Sarkadi Márton kötete. Hiába, a régészeknek is szüksége van szerencsére, ahogy az rögtön az előszóból kiderül: a templomot körülölelő állványzat lebontása előtti utolsó pillanatokban sikerült elkészítenie a szerzőnek azt a dokumentációt, ami azután a tanulmányok egyik alapforrását jelentette. A könyvben szereplő írások két, korábban meglehetősen elhanyagolt témát vettek elő: a katedrális nyugati részének, illetve a püspöki palota északi homlokzatának építéstörténetét. Az illusztrációs anyag ezúttal is a megszokott módon magas színvonalú, de közülük is kiemelkednek azok az archív fotók, amelyek a templom 20. század eleji állapotát mutatják be rendkívüli részletgazdagsággal. A palota kutatásával kapcsolatban pedig arra az általánosan érvényes tételre hívja fel a szerző a figyelmet: az épületrészek tudományos értékelése sokszor egyáltalán nem esik egybe napjaink használati szempontok által diktált megbecsülésével.

A gyulafehérvári „trilógia” harmadik kötete ugyancsak egy résztémát állít középpontba, mégpedig a székesegyház főszentélyének története körüli kérdéseket. Ahogyan az egyház életének centruma a liturgia, úgy a mindenkori templom fókuszpontja az a hely, ahol az áldozatbemutatás történik. A falkutatások eredményei mellett újdonságot jelent az a gazdagon illusztrált és a lehetséges párhuzamokat is bemutató tanulmány, ami az 1200 körüli időszakra datálható újjáépítéshez köthető szobrászati alkotások részletes stílusvizsgálatát végzi el. Takács Imre kutatásai nyomán egy olyan kőfaragóműhely képe rajzolódik ki, aminek a szerepe közép-európai szinten is jelentős, ám eddig alig ismert. Ugyancsak fontos és érdekes adalékokkal szolgál a székesegyház történetéhez a szerkesztő Papp Szilárd tanulmánya, aki a gótikus szentély 18. századi bontásának és visszaépítésének körülményeit vizsgálja. Hogy mi történt ekkor valójában, a bőségesen rendelkezésre álló írott források és a legutóbbi felújítás során szinte mindenhol hozzáférhetővé vált épületrész részletes vizsgálatával derítette ki a szerző, meggyőző kapcsolatot teremtve az építéstörténeti adatok és a korszak erdélyi katolikus önreflexiójának sajátosságai között.

A tudományos adatok azt bizonyítják, a gyulafehérvári székesegyház históriája elválaszthatatlan a nemzet egészének történetétől, annak emelkedő és süllyedő szakaszaiban egyaránt. Hogy az évezredes múltú katedrális lesz-e valaha nemzeti szentély a magyarság tudatában, nem tudhatjuk, de hogy méltó lenne rá, az immár vitán felül áll.

Daniela Marcu Istrate: A gyulafehérvári római katolikus székesegyház és püspöki palota régészeti kutatása (2000–2002). Teleki László Alapítvány, Budapest, 2008.

Sarkadi Márton: „s folytatva magát a régi művet.” Tanulmányok a gyulafehérvári székesegyház és püspöki palota történetéről. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2010.

A gyulafehérvári székesegyház főszentélye. Szerk. *Papp Szilárd.* Teleki László Alapítvány, Budapest, 2012.

KALAP ALATT A NAP

BESZÉLGETÉS SZENTGYÖRGYI ROZIVAL, A KUCKÓ MŰVÉSZTANYA ALAPÍTÓJÁVAL

*Dalmi Sándor**

Terpeszkedő többszintes, magát modernnek valló épület tövében bújik meg szerényen az a kicsike cserép fedte ház, amelynek mohaszagú, borostyánnal körbefuttatott keskeny udvarán, Szentgyörgyi Rozival, a két évtizede alakult Kuckó Művésztanya Kulturális Egyesület és Utcaszínház alapítójával beszélgettem.

Dialógusunkat azok a – napfényben hempergőző – házi kedvencek hallgatták, akik egerészés helyett akár statiszták is lehetnének egyik-másik jelenetben…

– Debrecennek e gyér forgalmú része nagyon illik hozzám, falusias, csendes. A harmóniát csak egy-két új építésű ház bontja meg kissé. Errefelé sok a növény, a kutya és macska, de szarkákat is láttam már az utcán. Nyárestéken – a próbák után – éppúgy kiülünk a lócára beszélgetni, mint egykor vidéken. A ház attól érdekes, hogy külsején a cívis építészet stílusjelei fedezhetők fel, belül a hagyományos parasztházé. Az egyik szobámnak a mennyezete gerendás. „Nekem ilyen szobám van" – mutatom meg az erre kíváncsiaknak büszkén. A próbák a nagyszobában folynak, abba úgy „varázsoltunk" egy próbaszínpadot, kelléktárat és egy kicsike nézőteret, hogy megszüntetve a konyhát, kiütöttünk egy falat. Ez a bázisunk, a fellépések előtt innen rajzunk szét a négy égtáj irányába. Évente hetven-nyolcvan napot töltünk távol, előadásaink száma a százhúszat is meghaladja.

– Kezdjük elején a történetet…

– Életem nagy álma volt, hogy Dérynéként járjam az országot, hogy színjátsszak. Mindig az a kép volt előttem, hogy egy istállóban énekelek, a vállamra nagy pelyhekben hull a hó. Ezt a jelenetet gyerekkoromban egy filmben láttam, és sikerült is megvalósítanom, igaz nyáron, de a hangulata így is megvolt…

Még '96-ban szedtem össze azokat a barátaimat, ismerőseimet, akikről tudtam, hogy „bolondok", a szabadidejüket nem fusizással töltik, hanem kulturális eseményekre járnak, időnként itt-ott verset mondanak. Hat felnőttel indult a társulat, de mert volt, amikor kézilabdaedzőként dolgoztam, hamar ráéreztem az utánpótlás jelentőségére, elindítottam a Kuckó Művésztanya Gyermekszínházát. A köztudatba kerülésünket a média sokban segítette. Nagyon komolyan vett bennünket Nagy Imre rádiós újságíró is, aki akkor még a Magyar Rádió Debreceni Stúdiójában dolgozott. „Új színház alakult Debrecenben" – adta hírül imígyen egy kulturális műsorban. Jólesett, hogy nem kicsinylett le bennünket. Ezt hallva erősödött meg bennem, hogy nekünk széles körben kell ismertté válnunk.

– Milyen feladatok elé állította a jelentkezőket? Verselniük, énekelniük, táncolniuk kellett?

– Semmi ilyen nem volt. Meggyőződésem, hogy valahol mindenki tehetséges, csak azok a fránya gátlások ivódnak belénk. A félelem, a megfelelési kényszer, az ezt nem így szokták csinálni attitűd. A próbák is a felszabadításról szóltak. Gyerekkorunkban még jól bele tudjuk élni magunkat egy-egy szerepbe, csak ez a képesség „valamiért" idővel eltűnik belőlünk, egyszer csak elkezdünk félni, megfelelni. Azok az emberek maradtak meg nálunk, akik egy bizonyos idő után önfeledté tudtak válni. Rájuk mondtam magamban, hogy belőlük jó játszótársak lesznek, mert mi nem színésznek – inkább komédiásnak –, tartjuk magunkat. Sok szülő és gyermek fordult meg nálunk, aki engem megismert, pontosan tudja, hogy ritkaság számba menő egyszerű ember vagyok e flancos világban. Minden porcikám tiltakozik az ellen, hogy megjátsszam magam, hogy másképpen viselkedjek, mint amilyen vagyok.

– Látva a szerény körülményeket, sok olyan szülő húzhatta el a száját, aki a gyermeke „világhírt" jelentő színészi karrierjének első állomását nem a Kuckó Művésztanya társulatában vélte megtalálni.

– Adottságaink, a lehetőségeink többeknek nem tetszett, ők a színészképzést, a stúdiót, a csillogást keresték, nem a puritán próbáinkat, és az örömteli kirándulást is jelentő fellépéseink élményét a gyermekeik számára. Sokan gondolták úgy, ha a gyermekük el tud énekelni egy dalt, vagy el tud mondani egy verset, rögvest a Csokonai Nemzeti Színház deszkáin, reflektorfényben kell állnia.

– Időközben önök is fejlődtek, hangszereket, lámpákat, jelmezeket vásároltak, hogy az elvárásoknak mind maradéktalanabbul tudjanak megfelelni. Hogy emlékszik vissza az első vidéki fellépésekre?

– Én korábban, mint egyéni előadóművész sokat tekeregtem az országban, és ahol megfordultam, jó szívvel emlékeztek rám. A nevem garancia volt, így hát ahol megemlítettem, hogy van egy kis csapatom két-három magyar népmesével, azt mondták: „gyertek". A fellépéseink leginkább falunapokhoz, fesztiválokhoz, vagy más jeles eseményekhez, például közösségi házak nyitórendezvényeihez kötődtek. Ami az előadásaink műfaji besorolását illeti nem könnyű kérdés, az egyéni hangvételünk okán, sokszor sok helyen neveztek bennünket stílusteremtőknek. A plakátokon az előadásaink címe alatt – a műfaji megjelölésnél –, sokszor az állt zárójelben: „amúgy kuckósan". Ennek azért örültünk nagyon, mert innen az érdeklődők pontosan tudhatták, nem egy betűről betűre betanított, didaktikus, nyögve nyelős, alsó tagozatos produkciót fognak látni, hanem egy improvizációkra lehetőséget kínáló, felszabadult, leginkább vásári komédiára emlékeztető játékot.

– Több alkalommal láttam-hallottam Önöket az utcán is zenélni…

– A lányom zenetagozatra járt, hozta a jó hangú barátnőit. Örültek, hogy pörgős szoknyában, a fejükön kalappal táncolhatnak, énekelhetnek a járókelőkből verbuválódott nagyérdemű közönség szórakoztatására, Debrecen legforgalmasabb részein, a belvárosban. Az utcazenélés és sajtó sokat segített az ismertségünkben.

– Ön a darabok rendezője, dramaturgja, főszereplője egy személyben.

– Mostanság már ritkábban vagyok főszereplő, vénasszonyt, boszorkányt játszok. Húsz év alatt felnőtt mellettem egy helyét bárhol, bármikor megálló, nyelvünket szépen beszélő csapat. Ha valaki rossz helyre teszi a hangsúlyt, rögtön megállítom a próbát.

– Szerintem bátran állítható, hogy immár nem játszótársai, hanem színészei vannak, akiknek jóformán „csak" ki kell osztani a szerepeket.

– Akik megmaradtak, nagyon tehetséges emberek. Hírünk az internetnek köszönhetően gyorsan terjedt. A naptárunk tele van meghívásokkal. Díszletünkkel – amely jobbára ágy, szék és asztal, meg néhány deszka – pillanatok alatt berendezzük a színpadot, megteremtjük az időutazáshoz szükséges miliőt. A repertoárunk nagyon gazdag, közel húsz darabunk van műsoron, évenként két-három újat tanulunk hozzá.

– Mitől függ, hogy hol és mit adnak elő?

– Attól, hogy hol mit látnának tőlünk szívesen, és persze mikor, mert e többtényezős egyeztetésben figyelemmel kell lennem a társulat tagjainak a rendes munkaidejére is. Hiszen ők dolgoznak, vagy iskolába járnak.

– Mondana néhány előadáscímet?

– Összefoglaló címet említenék inkább: *Középkori vásári komédiák*. Ezek egyenként tizenöt-húszperces egyfelvonásos darabok. A nagy összművészeti fesztiválok közönsége, amely azzal a céllal látogat ki a rendezvényre, hogy ebbe is, abba is belekóstoljon egy kicsit, akár állva, egy szusszanásnyi levegővétellel is meg tud nézni bennünket. Az országban rajtunk kívül ezt, ebben a minőségben nem csinálja senki – vallja a szakma.

– Hogyan fogadják a társulatot a településeken?

– Figyelnek, felügyelnek, segítenek, amiben csak tudnak. Régebben voltak kisebb-nagyobb problémák, mert egy-egy falu közössége többfelé húzott. Voltak, akik hivatkozva a „népakaratra", tévésztárokat akartak élőben látni, mások a maradandóbb élménnyel kecsegtető, ám olcsóbb produkciókra vágytak. Mára ráébredtek a magyar hagyományokat is felelevenítő és szórakoztató társulatok hiánypótló szerepére. A komédiák könnyfakasztó, ám tanulságos történeteire, a hahotázás gyógyító hatására. Ismerve a két évtizeddel ezelőtti, és a mai vidék általános helyzetét, kulturális igényét, azt kell mondjam: kimásztak a gödörből, erős közösségekké váltak, öntudatra ébredtek, tudnak büszkék lenni a sajátosságaikra. Örülök a változásnak. Csakúgy, mint annak, hogy az egykor hozzánk járt felnőttek és gyermekek ízlése is megváltozott. Bizonyságául annak, hogy tudtunk igazi értékeket felmutatni, más szemmel figyelik a dolgokat, mára más lett a számukra fontos. Ezért is emlékeznek szívesen vissza a kuckós időszakra azok is, akiket az élet másfelé sodort.

– Hány főből áll most a társulat?

– Tizenketten vagyunk, a megalakulásunktól kezdve legalább ötvenen fordultak meg nálunk. Többen mentek a fővárosba tanulni, de a nyári szünetben visszajönnek, és jönnek velünk turnézni. Hasonlóképpen, mint a külföldön dolgozók, amikor hazatérnek nyári szabadságra.

– „Mentek a fővárosba tanulni" – említette…

– Például a fiam – Szabó Sebestyén László –, aki e kuckós történet okán lett színész. Most végzett a Színművészeti Egyetemen, a Nemzeti Színházhoz szerződött le, de Marosvásárhelyre is jár egy tanítványom. Szilágyi Míra szintén hivatásos színésznek készül.

– Nem volna teljes a beszélgetésünk, ha nem térnénk ki a filmekre…

– Az álmaimról, a Kuckó Művésztanya megalakulásáról, a körtáncban részvevők mosolyáról, felszabadult játékáról, az izzasztó napsugárról, a rét illatáról két film is készült. Mindegyiket Bolla Bertold rendezte. A *Kalap alatt a Nap* című szeretetfilmet még '99-ben az *Almafa* címűt, amelyet több országban is bemutattak, valamivel később.

Játékfilmjeink is vannak, ilyen a középkorban játszódó, *Szajhák és igricek*, valamint a *Csaramora* című fikciós krimi. De kitaláltuk, és megalkottuk az első magyar anti- szappanoperát is, ennek *Amo család* lett a címe. Alapjait a Szóla Rádióban teremtettük meg – a sorozat darabjait a YouTube-on bárki megnézheti. Filmszemlére is neveztünk vele, tizenhárom városi televízióban vetítették – köztük Erdélyben is –, mindaddig, amíg egy-két politikus találva érezve magát, nem kreált körülötte botrányt. A sorozatban Sárvári Gézával, és Váradi Ferenc újságíróval, rádiós műsorvezetővel egyaránt találkozhatnak.

– A Kuckó Művésztanya miből tartja fenn magát? Mennyire könnyű vagy nehéz az említetteket megalkuvás nélkül, következetesen képviselni?

– Teljesen önállóak vagyunk, anyagiakban is függetlenek. Ez magyarra fordítva azt jelenti, hogy nem köteleztük el magunkat sehová, addig nyújtózkodunk, ameddig a takarónk ér. Már pályázatot sem írok, felszabadultabbnak érzem magam, mint amikor ötvenszázezer forintért, az életemből napokat, heteket ellopva kellett igazolnom ezt is azt is. Utána elszámolni, bizonyítani, nem is folytatom.

Mindent magunk csinálunk, magunk agyaljuk ki a díszletet, együtt varjuk meg a jelmezeket, együtt festünk. Van ugyan egy minimális tagsági díj, de a bevételeink jelentősebb része a szintén számla ellenében befolyó fellépti díjunkból származik. Ezt szoktuk visszaforgatni üzemanyagra és tárgyi eszközökre. Úgy látom, ebbe az irányba mennek a független filmesek is. Hátha egyszer majd lesz egy olyan szemlélet, amely ezeket a törekvéseket értékelni fogja. „Nekem a kérés nagy szégyen, adjon úgyis, ha nem kérem" – tartom a legideillőbb végszónak Nagy László versrészletét.

Akik pedig kitartással, hittel és rendületlenül húzzák a társulat szekerét: Bolla Bence József, Gacsályi Kinga, Gyöngyösi Imre Tamás, Jószai Zoltán, Kovács István, Mester István, Pánya Péter, Sólyom Katalin, Szabó Sebestyén László, Szentgyörgyi Anna, Tóth Viktória.

** E 2016 őszi, máig aktuális interjúval nemcsak az immár 23 éves művésztanyát köszöntjük, hanem az esztendeje elhunyt riporterre, evokatív interjúportrék készítőjére is emlékezünk – Dalmi Sándorra, aki több írását is publikálta folyóiratunkban.*

Ady Endre

Jókai és Jókainé

Ha ez a mi kis nációnk nem szokhatott volna hozzá a szégyenkezéshez, Jókai Mór révén megtanulná talán a szégyenkezést. Nyolc milliós embertömegből sohsem ragyogott ki még fej olyan ragyogással, mint a Jókai feje és kevesebb hálát az ő nagy kiválóságáért még nem tapasztalt ember Jókainál. Sienkiewitz kis dadogó gyermek. Nevét egy napon sem volna szabad a Jókaiéval emlegetni, s a lengyel rab náció. Mégis Sienkiewitz a világ ajkán él és dísztelenkedik. Jókai Mórt néhány irgalom fillérért buta képviselő gyermekek hajszolták csak nemrégiben is a magyar parlamentben, akik még sohsem kérdezték meg, hogy voltaképpen miért növeljük mi a velünk barátságba[n] sohse élő Habsburgok vagyonát minden évben nehéz milliókkal? Ha Jókai még száz évig élne s mi száz évig penitenciáznánk, ezt a hitványságunkat bajos volna helyrehozni. Mert Jókainál nem produkált még nagyobb magyart a töröktatárokkal vagy finn-ugorokkal rokonkodó fajta. A degenerált turáni, – mint az ellenségek mondják. És kérdés, fog-e még teremteni hozzá hasonlíthatót.

Élt és munkált Jókai. Ennek a munkálásnak értéke kiszámíthatatlan. Mindenesetre fölér a háromszáz éves török-magyar verekedéssel. Az emberek egyébként is kezdenek tisztán látni. Ma már hallik a becsületes hang, hogy a nagy poéta több a nagy tudósnál s a katona-nagyság, a társadalmi nagyság a poéta-nagyság mellett semmi. Alig több, mint a bujálkodó nagyság vagy betörő kiválóság. Jókai a legnagyobb s legkülönb magyar.

Volt egy fiatal, szép leány, akit nagyobb és szentebb érzés illetett meg a szent Cecíliák és Kunigundák érzésénél. Egyedül akarta pótolni azt, amivel a magyar náció az ő Jókaijának adós maradt. Ez a fiatal, szép leány mámorba ejtette a mi szent öregünk szívét s mámorban fogja tartani az utolsó szemlezárásig. Áldassék érte e fiatal, e szép, e szent nő. Ma Jókai Mórné. Ez a nő abban a percben, mikor Jókai Mórné lett, Hungáriává vált. A mi jóltevőnkké, a mi nemtőnkké, aki boldoggá tette a legkülönbet a mi fajtánkból. Még akkor poéta voltam s megcsendülnek a régi rigmusok:

Az a nő legyen százszor áldott,
Aki szivét ejtette meg,
Aki örök tavaszt varázsolt
A tarlott őszi táj felett.
Ne érje gáncs a nászok nászát,
A sors választott öregét,
Ne bántsátok a legutolsó,
De talán legcsodásb regét!...

Az ő! A sors választott örege. Asszonya pedig a legszentebb. Imádjuk őket s aki hisz az imádságban – imádkozik értük. – A mi legnagyobbunkkal, legkülönbünkkel folytassa a sors az ő csodáit. Jókai Mór és Jókai Mórné pedig érezzék itt Nagyváradon lelki csókjait a nagy szeretetnek, mely lehetne ezerszerte nagyobb is. Őirántuk az is kevés volna.

(Nagyváradi Napló 1902. október 14.)

DIKTÁTORPORTRÉ A KORDOKUMENTUMOK TÜKRÉBEN

EGYSZER AZ ÉLETBEN – RABKÉNT – TALÁLKOZOTT MAGYARORSZÁG KÉT KÉSŐBBI TELJHATALMÚ VEZETŐJE

Tölgyesi Tibor

A történelemtudománynak nem feladata ítélkezni történelmi személyek felett, ezt a társadalomra, az utókor megítélésére bízza. Ennek ellenére vannak olyan történelmi „nagyjaink", akiknek már életükben megadatott, hogy nemcsak a csúcsra jutottak fel, de a történelem süllyesztőjében is lejutottak az elfeledés, a megvetés szintjére. Erre talán nem is találhatnánk jobb személyes példát Rákosi Mátyás életútjánál.

Ennek a cikknek az aktualitását az adja, hogy a közelmúltban került be Budapest Főváros Levéltára gyűjteményébe az egykori kommunista diktátor 264 tételből – egy tételben akár több irategység is található – álló irategyüttesének digitalizált változata. A dokumentumok azért is érdekesek, mert nagy részük nem Rákosi hatalmon lévő éveiből, hanem életének leszálló ágában, szovjetunióbeli – a párt általi „száműzetésében" –, utolsó éveiben keletkeztek. A beszkennelt iratok az intézmény honlapján mindenki számára elérhetők és megtekinthetők.

A jórészt magánjellegűnek tekinthető írások – de vannak köztük a párt és állami szervekhez címzett levelek, beadványok, kérvények is – nemcsak egy korszakot, hanem egy személyiséget is elénk tárnak. Kibontakozik általuk egy XX. századi kommunista politikai hatalmasság arcképe, amelynek megismerése érdekes és tanulságos az utókor számára. A részben Rákosi keze írásával készült papírok mellett hozzá intézett – tehát személy szerint őt érintő – levelek, iratok is megtalálhatók. Nyelvileg is vegyesek, hiszen vannak köztük a magyar anyagok mellett orosz nyelvűek és angolul írottak is.

A néhány éve előbukkant – hogy mi módon, az már maga is megérne egy érdekes beszámolót, de a terjedelmi keretek sajnos erre itt nem adnak lehetőséget – dokumentumokból egyértelműen érzékelhető egyfajta, a Rákosira jellemző zárt személyiség, ami később magával hozott egy bizonyos jól érzékelhető jellemtorzulást is. S megfigyelhető egy magas fokú intellektus is – ez egyáltalán nem volt jellemző a korszak kommunista párt- és állami vezetőire –, ami nincs ellentétben a vizsgált egyén zárt világával. Egy olyan többes értékkészlettel rendelkezett, melynek alapja volt a benne meglévő szilárd hit a kommunista eszmében és ideológiában. Ez határozta meg minden lépését, az általa áhított cél elérése érdekében hozott döntéseit, intézkedéseit, és semmilyen morális, humanisztikus érdekek nem voltak képesek akadályozni vagy megváltoztatni azokat. Széles látókörű lévén más meggyőződéseket is ismert és tanulmányozott, de ezeket csak annyiban tartotta fontosnak, amennyiben a saját céljai elérését segítették.

Rákosi esetében történelmi paradoxon – mondhatnánk, a sors fintora –, hogy míg százezrek, de talán akár milliók életét is tönkretette, végül ő maga is kénytelen volt elszenvedni a Szovjetunióban a teljes mellőzöttséget, életkörülményeiben pedig a teljesen visszafogott, a nyomorhoz közeli megélhetést. Az a vágya – ami egyértelműen kiviláglik a most nyilvánosságra hozott iratokból – sosem teljesült, hogy újra magyar földre léphessen, vagy – akár a legkisebb mértékben is – újra politikai tényező lehessen a magyar közéletben. Az irathalmaz erre az időszakra vonatkozó dokumentumaiból – s az iratok többsége ebben a szovjet belső száműzetésben keletkezett – megismerjük az egykori kommunista diktátornak ezt az életperiódusát. Ekkor van az, hogy teljes válságba kerülve, egzisztenciális és közvetlen lakókörnyezetéből érkező negatív problémákkal küzdve, túl kell élnie mentálisan és fizikailag is – bár az életét a politika soha nem fenyegette –, küzdenie kell a puszta fennmaradásáért. Megjegyzendő, hogy a diktátor kifejezés az ő esetében talán nem is teljesen helyes, hiszen ő egy világhatalomnak: a Szovjetuniónak, annak gyarmattartó fennhatósága alatt egy kis országnak: Magyarországnak, s azon belül is egy szervezetnek: a kommunista pártnak volt az egyik roppant fontos, de tulajdonképpen a párthatározatokat meghozó és végrehajtó képviselője. Bukása után – teljes joggal – azzal védekezett, hogy az elkövetett törvénytelenségekben, hibás döntésekben az ő szerepe ugyan lényeges és meghatározó volt, de semmiképpen sem kizárólagos, hiszen csak a párthatározatokat – nemcsak a magyar, hanem a szovjet kommunista pártét is – hajtotta és hajtatta végre.

A magyar történelemtudományban és a történelem iránt érdeklődők között is változatlanul elsősorban „sláger" – Mohács, az 1848–49-es szabadságharc, Trianon, a II. világháború mellett – az ötvenes évek, illetve az 1956-os forradalom. Vannak történelmi személyek, akik iránt feltűnően nagy az érdeklődés, s közéjük tartozik – Mátyás király, Rákóczi, Kossuth, Horthy, Szálasi mellett – Rákosi Mátyás is.

Bár Rákosi személyéről, az ő nevével jelzett korszakról már szinte mindent megírtak a szakemberek, úgy tűnik, a nagyközönség kíváncsisága az idők folyamán nem csökkent irányában. Ezért napjainkban a legmodernebb pszichológiai eszközökkel és feltételezésekkel próbálják megfejteni annak titkát, hogyan lehetett egy szegénysorból induló valakiből – zsidó származása miatt egyébként is hátrányos helyzetű lévén – gyakorlatilag az ország teljhatalmú vezetője. Bár születése okán zsidó felmenőkkel rendelkezett, ő tulajdonképpen a magyar asszimilációtörténet egyik jellegzetes figurája, aki soha nem tekintette, határozta meg magát zsidóként. Apja, nagyapja is falusi kovácsmester volt – ami egyáltalán nem volt jellemző foglalkozás a zsidóság körében –, sőt nagyapja lelkesen támogatta az 1848-as szabadságharcot, és apja is a dualizmus időszakában a függetlenségi Kossuth-pártnak volt a helyi prominense. Rákosi nemzeties neveltetésben részesült, ifjúkorától romantikusan, szentimentálisan tekintett nemzeti múltunkra. Erre a bázisra vetült rá később az a marxista ideológia, amely dominánssá vált, s vitte el a politikai érdeklődés felé. Érdekes módon a nemzeti kommunista, mint lehetséges alternatíva az ötvenes évek magyar politikájában is fellelhető, sokkal jobban, mint az ezt követő, Kádár nevéhez köthető irányvonalban.

Rákosi a II. világháborút követő hatalomra jutása után is furcsa módon ötvözte a nemzet érdekeit a kommunisztikus eszmékkel. A társadalom ellenségeinek tekintette az addigi uralkodó osztályt, s őket igyekeztek leválasztani, s részben megsemmisíteni, úgy gondolták, a nemzet érdekeit a plebejus, dolgozó osztályok képviselik. Őket tekintettét a nemzetnek, míg a nemesek, gyárosok, tőkések a nemzet ellenségei voltak szemükben, s ezért jogosan üldözendők. A munkásokhoz, parasztokhoz csapva a haladó értelmiségeket megalkották a népi bázist, s azt vallották, ezek érdekeinek az érvényesítése megegyezik a nemzet érdekeinek érvényesítésével. A kommunista hatalmi aspiráció ennek alapján politizált, de e felfogás téves voltáról a magyar néptöbbször is – 1945-ben, 1956-ban és 1990-ben – ítéletet mondott, s mindannyiszor elvetette. De ha ezt a nézetet nézzük, akkor utólag bármilyen furcsának is tűnik, megértjük, miért tartotta magáról azt Rákosi Mátyás, hogy ő alapjában véve nemzeti politikus.

A dokumentumokból az is megerősítést nyert, hogy Rákosi intellektuálisan, értelmileg messze kimagaslott a kommunista vezetőrétegből, egyáltalán nem véletlen, hogy a szovjet segítséggel a negyvenes évek végén lezajlott kommunista hatalomátvétel után ő lett az első számú vezető. Emellett volt még egy olyan érdekes – s a számára mindenképpen hasznos – viszonyulása a politikához, hogy mindig felkészült egy adott személyből, mielőtt tárgyalni kezdett vele. Ha egyházi vezetőkkel folytatott eszmecserét, bibliai idézetekkel készült, ha egy neves kémikussal, akkor előtte lekérte a legújabb angol nyelvű kutatási eredményeket, ezzel is mutatva, hogy ő is mennyire otthon van a kémiatudományok területén. Rendkívüli alkalmazkodó képessége volt, bele tudta élni magát a másik ember gondolatvilágába, s ezáltal próbálta meg érvényesíteni a saját felfogását.

Világlátása fejlesztéséhez autodidakta módon képezte magát. Iskolai tanulmányait tekintve is szép eredményeket ért el. Mindvégig nagyon jó tanuló volt – kitűnőre érettségizett Szegeden –, bár tanárai, diáktársai alapjában véve strébernek tartották. A pesti Keleti Kereskedelmi Akadémián tanult tovább, ez elsősorban azért volt fontos számára, mert ott lehetősége nyílt több nyelvet is elsajátítani. Nagy nyelvtehetség volt, az otthonról hozott német nyelvtudása mellé megtanult angolul, franciául olaszul, illetve az orosz hadifogsága alatt oroszul is. Érdekesség, hogy amikor Nagy Ferenc miniszterelnökkel 1946-ban az USA-ban jártak hivatalos úton, ő töltötte be a tolmács szerepét, s akkor nagyon jó sajtót is kapott az amerikai lapokban. Ez aztán vissza is ütött, mert ez a pozitív sajtóvisszhang eljutott egészen az örökké gyanakvó Sztálinig, akiben rögtön felmerült a kétely, hogy netán Rákosi imperialista kém. Rákosi azzal próbálta ezt cáfolni, illetve jóvátenni, hogy a későbbiekben szinte kényszeresen kötődött a sztálini politikához, Sztálin legjobb magyar tanítványának neveztette magát. Sztálinnal egyébként viszonylag jó emberi kapcsolatot sikerült kialakítania, de a szocialista tábor többi kommunista pártvezetőivel már nem volt ilyen egyértelmű a helyzet. Ez abból is fakadt, hogy Rákosi rendkívül intrikus személyiség volt, aki szívesen kavart volna bele más pártok ügyeibe, s az ottani pártvezetők ezt természetesen nem nézték jó szemmel.

Amiben egyértelműen sikeresnek volt mondható, az a feleségéhez való viszony, a házassági párválasztása. Persze jó kommunistákhoz illően, ez is messze volt a szokványostól, s magától értetődően a kommunista mozgalomhoz kötődik. Jakut származású feleségét azután ismerte meg, hogy 1940-ben – még mielőtt letöltötte volna a rá kiszabott szabadságvesztését – kiengedték a magyar börtönökből. A városi legenda szerint az orosz hadizsákmányként birtokolt, majd 1941. március 22-én visszaadott '48-as zászlók ellenében került volna ki a Szovjetunióba. E feltételezést azonban eddig még nem sikerült bizonyítani. Rákosi rögtön a Szovjetunióba távozott, elvitték Moszkvába, s a közelgő november 7-i ünnepség díszvendége volt mint kommunista mártír. Érthető, hogy 15 évnyi börtön után elemi hatással lehetett rá ez a szeretetdömping, s ebben a társaságban ismerte meg azt a jogot végzett, munkásmozgalmi hátterű, magas beosztásban lévő elvtársnőt, aki rajongott érte. Az ismerkedésből szerelem lett, majd házasságot kötöttek. S hogy ezt valóban nem csupán az érdekek mozgatták, arra bizonyíték, hogy a feleség, Fenya, akkor is kitartott a férje mellett, mikor Rákosi abszolút elvesztette minden hatalmát és befolyását, s együtt volt vele a szovjet belső emigrációban, férje haláláig.

Zárásként még egy érdekes adalék Rákosi Csillag-börtönbeli életéhez, a politikusok, pártemberek véletlenjeihez. A Horthy-rendszer politikai foglyainak egész más volt a letartóztatásbeli életük, mint később az ÁVO börtöneiben sínylődőknek. Rákosi is nyitott cellaajtókkal élt a börtönben, írnoki feladatokat látott el, de használhatta a börtön könyvtárát is. Lebukott és lecsukott elvtársaival tartotta a kapcsolatot, szemináriumokat tartottak, tovább szervezkedtek. Egy alkalommal, a Molotov–Ribbentrop paktum megkötése után – ez Rákosi visszaemlékezésében olvasható – teljesen váratlanul megjelent nála a szintén ott raboskodó Szálasi Ferenc, s gratulált neki a német–szovjet együttműködés létrejöttéhez. Így egyszer az életben – bár különös helyen és körülmények között, de egyenrangú státuszban, rabként – találkozott Magyarország két későbbi teljhatalmú vezetője. Az egyik később nemzetvezető lett, s halálra ítélték, a másik pedig pártfőtitkár, aki távol hazájától, hatalmától megfosztva, elfeledve halt meg.

A cikk megírásához nyújtott segítségért köszönettel tartozom dr. Horváth J. András főlevéltáros úrnak. Az itt említett dokumentumok megtekinthetők Budapest Főváros Levéltára weboldalán www.bparchiv.hu/adatbazisok/rakosi-iratok címszó alatt.

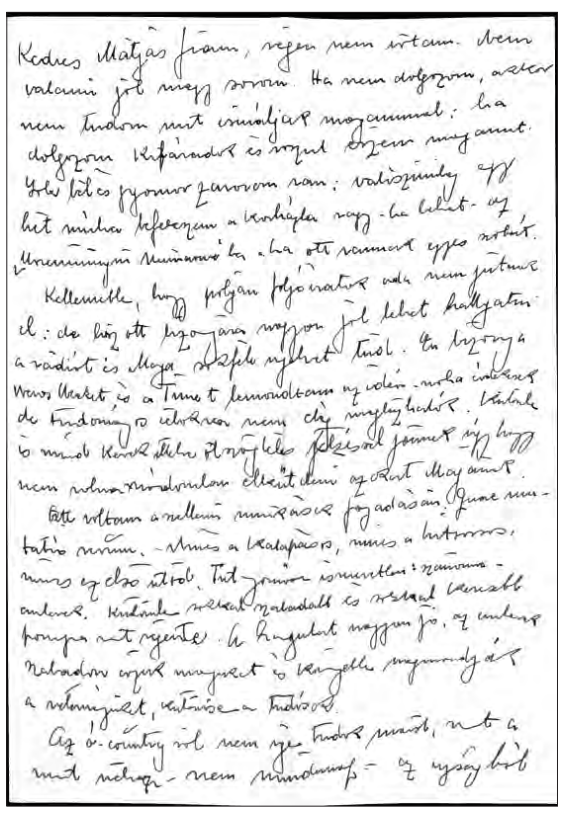

Kedves Mátyás fiam, régen nem írtam. Nem valami jó megy sorom. Ha nem dolgozom, akkor nem tudom mit csinálja a magammal: ha dolgozom [illegible] és nyugt [illegible] mégsem megy annyit. Sok bút és gyötrő gondot okoz nekem: valószínűleg egy hét múlva befejezem a munkám vagy – ha lehet – az [illegible] ha ott szerencsét [illegible].

Kellemetlen, hogy pályám folyóirata [illegible] nem jutunk el: de hogy itt pályám [illegible] jól lehet hallgatni a rádiót is. Most [illegible] nyilvánosan [illegible]. Ma hallgattam a Nemzetközi és a Time-t [illegible] de tudomány és ebben nem [illegible] is mind [illegible] nem volna szükséges [illegible] Mátyásnak.

Itt voltam a nemzetközi munkásosztály fogadásán. Igen [illegible] szünet. Minden a kalapáccs, minden a [illegible] minden egy első sztrájk. Tut [illegible] szünet: szünet [illegible] szünet. Szünet szünet szabadult és szünet [illegible] pompa szét szente. A hangulat nagyon jó, az emberek szabadon [illegible] és [illegible] a [illegible], szünet a tudósok.

Az ö. country-ról nem [illegible] tudok mondani, [illegible] mint [illegible] – nem [illegible] – az ügyben

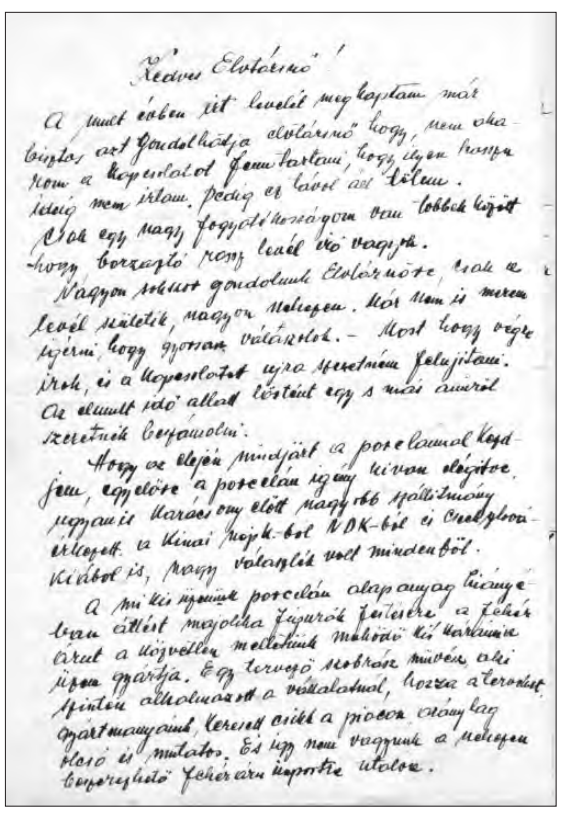

Kedves Elvtársnő!

A mult évben itt levelet megkaptam már biztos, azt gondolhatja elvtársnő hogy, nem oka van a levelet [illegible] tartani, hogy ilyen hosszú ideig nem írtam. Pedig ez távol áll tőlem. Csak egy nagy fogyatékosságom van [illegible] hogy borzasztó rossz levél ír vagyok.

Nagyon sokszor gondolunk Elvtársnőre, csak a levél írásban, nagyon nehezen. Most ezt is mert szeretnék hogy gyorsan válaszolok. – Most hogy vége van [illegible] és a levelet újra szeretném felujítani. Az elmúlt idő alatt történt egy s más amiről szeretnék beszámolni.

Hogy az elején mindjárt a porcelánnal kezdjem, egyszóval a porcelán igény kivan elszítve. [illegible] Karácsony előtt nagyobb szállítmány érkezett. A Kínai népköztársaságból NDK-ból és Csehszlovákiából is, nagy választék volt mindenféle.

A mi kis ipaunk porcelán alapanyag hiánya miatt csak egyszerű figurák felére a fehér árut a közvélemény mellőzik [illegible] és [illegible] ipar gyártja. Egy tervező szobrász művész aki szintén alkalmazott a vállalatnál, hozza a terveket. Szántó [illegible] Kerestem olyat a piacon csak egy kis kis [illegible] és mutatós. És úgy nem vagyunk a helyzetben beszerzésre fehérárut importra utalva.

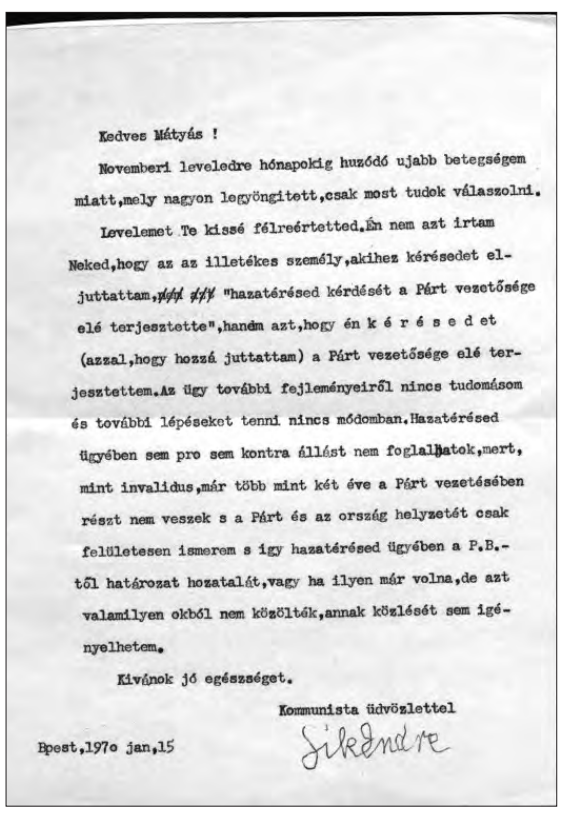

Kedves Mátyás !

Novemberi leveledre hónapokig húzódó ujabb betegségem miatt, mely nagyon legyöngitett, csak most tudok válaszolni.

Levelemet Te kissé félreértetted. Én nem azt irtam Neked, hogy az az illetékes személy, akihez kérésedet eljuttattam, ~~~~ "hazatérésed kérdését a Párt vezetősége elé terjesztette", hanem azt, hogy én k é r é s e d e t (azzal, hogy hozzá juttattam) a Párt vezetősége elé terjesztettem. Az ügy további fejleményeiről nincs tudomásom és további lépéseket tenni nincs módomban. Hazatérésed ügyében sem pro sem kontra állást nem foglalhatok, mert, mint invalidus, már több mint két éve a Párt vezetésében részt nem veszek s a Párt és az ország helyzetét csak felületesen ismerem s igy hazatérésed ügyében a P.B.-től határozat hozatalát, vagy ha ilyen már volna, de azt valamilyen okból nem közölték, annak közlését sem igényelhetem.

Kivánok jó egészséget.

Kommunista üdvözlettel

Sikeres

Bpest, 197o jan, 15

PETRŐCZI ÉVA LEGÚJABB KÖNYVE MÁR KAPHATÓ!

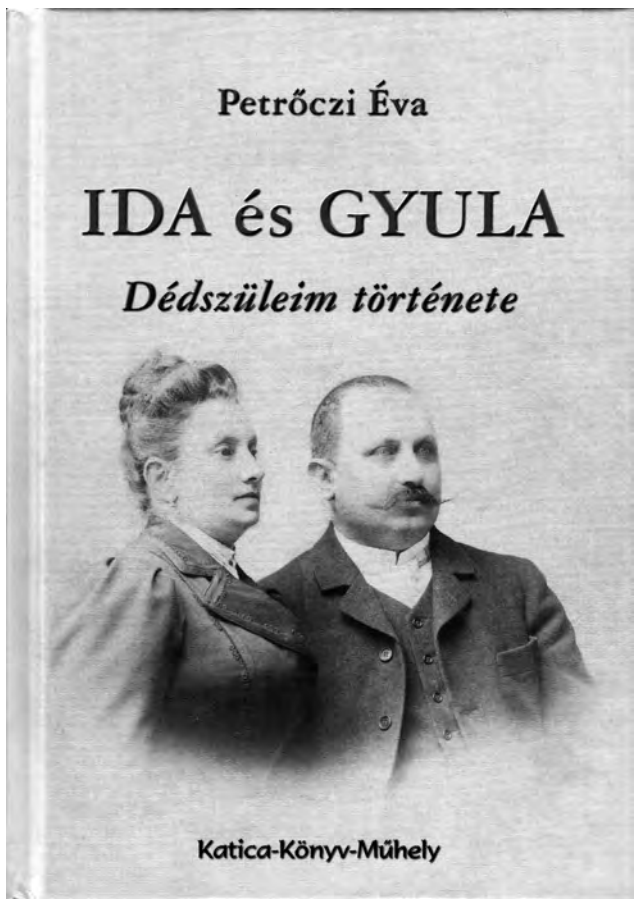

„Egy új könyv Petrőczi Évától, amitől melegebb lesz a szívünk körül! Szeretettel ajánlom olvasásra!" ***Molnár Piroska,* a Nemzet Színésze.**

„Nem mögöttünk, a talpunk alatt van a múlt, fel kell fedeznünk, mint valamikor a régi utazók az ismeretlen szigeteket. Petrőczi Éva anyai dédszüleinek valós dokumentumokra épülő, egyszerre regényes és kortörténeti pontosságú életrajza, kettős portréja ehhez a múltfeltáráshoz nyújt segítséget. Ebből a fordulatokban gazdag, érdekes könyvből igaz mesét kapunk arról, hogyan valósult meg a teljes szerelmi, házastársi harmónia egy szegedi zsidó leány és egy Arad megyei katolikus fiatalember között. A regény minden olvasójának igazi elmélyülést kívánok; ezt a gazdag képanyag is segíti." ***Prof. Dr. Szigeti Jenő,* művelődéstörténész, teológus.**

„Ajánlom e kiművelt nyelvezetű, inspiráló és példaértékű írást azoknak, akik családtörténetük megörökítését tervezik. Ez a könyv nem csupán *Ida és Gyula* leszármazottjainak szól, hanem, mindenkinek, a vegyes házasságban, vagy akár teljesen zsidó családban élőknek egyaránt. Petrőczi Éva életekről, sorsokról, a régi Szegedről és Gyomáról beszél, tanulságosan, lebilincselően. Köszönöm, hogy elolvashattam ezt a több műfajt, széppprózát, lírát és tudományos igénnyel feldolgozott dokumentumokat egyesítő kötetet! Ábrahám Vera, a Szegedi Zsidó Hitközség ***dr. Birnfeld Sámuel*** Könyvtárának könyvtárosa, temetőkutató."

„Két népes család – a szerző anyai ági felmenői – világába vezeti el az olvasókat e dokumentumregény. A történet hátterében feltűnik Lőw Immánuel, a világhírű szegedi rabbi alakja is. A mű 1879–1941 között zajló fejezetei nyilvánvalóvá teszik számunkra a Gondviselés állandó jelenlétét a különböző generációk életében. Kedves olvasmánya lesz ez a komoly érzelmi és erkölcsi értékeket képviselő könyv mindazoknak, akiket megérint egy „rendhagyó", de holtig tartó szerelem krónikája." ***Dr. Tokics Imre,* tanszékvezető főiskolai tanár, a *Vallás és kultúra*** című tv-sorozat műsorvezetője.

Saitos Lajos verse

Múzsák

Csoóri Sándor verssorára

Sír a volt-szeretőm,
*sír a mostani is…**
Mert egyiknek a főztjét
szerette a másiknak
a testét – s volt beste
múzsa ki lelke orsójáról
behálózta a költőt
egy örök életre kinek
végül is ez lett a veszte
mert ebbe halt bele
hogy majd ama főnix
madár módján éledjen
föl újabb
sebeibe…

** Cs. S.: Furulyacsonk a szánkon*

Lajtos Nóra verse

In memoriam Nagy László

Nyár hozott, tél vitt el,
ne hidd, hogy minden elmúlik,
csak Te múlsz el, ha itt az idő,
mert ott az idő már nem idő, de
ki feszül fel havon delelő
szivárványodra, válladon
bársonyos éggel?
Gyöngyszoknya
habja,
hejehaj!

Pengeéles gyönyörként izzik
a fájdalom, versben s vetésben
bujdosó árnyéklakó, ki várod, hogy
a csodaszarvas fiúk hazatalálianak
végre, mert jönnek a harangok érted,
mint a Megváltó szemében az
Ígéret!
Gyöngyszoknya
fodra,
hujahaj!

Adjon az Isten kerteket,
kertekben fészkelő fürj-hitet,
búcsúzó lovacska-álmokat,
erdőn-mezőn gyertyalángokat…
S Léted, ha végleg lemerült:
kit imád tücsköd-hegedűd?
Gyöngyszoknya
rojtja,
hejehujahaj!

STÁDIUM
Társadalmi és Kulturális Hírlap

ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ:
Pozsgay Imre

FŐSZERKESZTŐ:
Fazekas István

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES:
Petrőczi Éva

KIADJA:
Editio Librorum Kft., Százhalombatta

FELELŐS KIADÓ:
az Editio Librorum Kft. ügyvezetője

FELELŐS SZERKESZTŐ:
Bordás Mária

A SZERKESZTŐSÉG TAGJAI:
Arany Lajos (olvasószerkesztő, anyanyelvi lektor)
Bertha Zoltán (esszé),
Bognár Nándor (lapigazgató)
Czifrik Katalin (közéleti hírek),
Szigetvári József (kulturális hírek)
Tomcsányi Gusztáv (tördelőszerkesztő)

Terjeszti a Lapker Zrt.

ELŐFIZETÉSI DÍJ:
10 lapszám esetén 2600 Ft

A SZERKESZTŐSÉG CÍME:
2440 Százhalombatta, Kodály stny. 26.
Telefon-fax: 06/23-354-447
Honlap: www.stadiumlap.hu

19001 >
9 772063 530046

Ára: 300 Ft

ISSN 2063-5389

Sajtónyelvőr

„Egyenlőre" nem „szívlelik" egymást

Hogy gyönyörű anyanyelvünkben miképp árnyalja a jelentést egyetlen betű eltérés? A következőkben erre hozunk példákat. Mert koránt sincs mindenki tisztában azzal, hogy két hasonló alakú szó közül mikor melyiket kell választani, annak érdekében, hogy írásban, beszédben a lehető legpontosabban fejezze ki magát.

Írásművészeinktől citálva világossá válik, mi a különbség az *egyelőre* és az *egyenlőre* szó között: „*Egyelőre* nem szólok, csöndesen magamban emésztődöm, és arra gondolok, miért is vert meg engem az Isten ilyen bakafántos, szőrszálhasogató természettel!" – olvassuk Kassák Lajos önéletrajzában (Egy ember élete). „Kékre zsúfolódott felhők ontották *egyelőre* csak a villámokat." E mondat Illyés Gyulától való (Beatrice apródjai). Nemes Nagy Ágnes írja A mérhető idő c. esszéjében: „Várom a vers algebráját. *Egyelőre* hiába várom. *Egyelőre* nemhogy a vers algebrája megszületett volna, hanem még a vers számtanát is sikerült szétvernünk 20. századi költői gyakorlatunkkal."

Arany János Toldi estéje c. elbeszélő költeményének 4. énekéből idézünk: „Nyom előttük sincsen, utánok sem marad; / Ha maradna is, azt mindjárt *egyenlőre* / Söpri az éjszaki szélnek fölözője." Szentkuthy Miklós írja a Fejezet a szerelemről c. regényében: „Érthető-e, testvérem, ez a szörnyű aránytalanság – az *egyenlőre* nyírt fű mint eredmény, és egy rabszolga kertész egész élete mint ezen eredmény oka között?" E sorok pedig Kassák Lajos Máglyák énekelnek című eposzából, prózaverséből valók: „ingyen könyveket nyomattak a testvériség értelméről s a / munkanélküliek jövedelmét majdnem *egyenlőre* emelték a dolgozók fizetésével".

Világos tehát: noha e két szó alakja hasonló, jelentésük teljesen eltér. Az *egyelőre* idő-határozószó értelme ez: 'most és még egy (bizonytalan, rövid) ideig, jelenleg még'. Az *egyenlőre* – az *egyenlő* melléknév ragos alakja – pedig azt jelenti, hogy 'egyenlő részekre'.

Az érzékelhető különbség ellenére mind a köznapi írásgyakorlatban, mind a médiában számos példát találunk arra, hogy a határozószó helyébe – hibásan – a ragos melléknév lép: „A tűz oka *egyenlőre* ismeretlen"; „*Egyenlőre* nem tér vissza a kánikula"; „*Egyenlőre* érdeklődj e-mailben!"; „*Egyenlőre* a televíziót nem tudja legyőzni az internet"; az ismert énekes „*egyenlőre* még *nem* árult el semmit arról, hogy vajon tényleg szerelmes-e". Mind az öt példában az *egyelőre* a helyes alak.

Senkit sem lehet szívlelni… *Szível*ni annál inkább! A *szível*, ez a választékos, kissé népies igénk ugyanis azt jelenti: valaki kedvel, szeret valakit (valamit), valamely közösséget, jóindulattal van valaki iránt: „Tőlem akár csak a Sanyi meg én lennék az egész világon. Úgyse *szível* engem más" (Németh László: Gyász); „igen *szíveli* a vasinges népet, maga is az volt s ingyen szolgálja" (Határ Győző: Golghelóghi); „még a botrányig forrósodó zajt is jobban *szívelik* maguk körül, mint az áhítatos hallgatást" (Illyés Gyula: Naplójegyzetek). Tagadó mondatban sűrűbben fordul elő, s az a jelentése, hogy valaki nem kedvel valakit (valamit), alig tudja elviselni, türelmetlen vele szemben: „Minek tűr meg akkor itt, ha megvet engem, *sehogyse szível*? – csudálkoztam felette jó ideig" (Füst Milán: A kapitány felesége); „… Égető és Wiesmayerné, anélkül, hogy egy haragos szót váltottak volna, *nem szívelték* egymást" (Németh László: Égető Eszter); „A kényelmetlen szállást *nem szívelem*" (Tersánszky Józsi Jenő: Sarkantyúvirág).

A *szívlel* önmagában nem használatos, csak *meg-* igekötővel fordul elő: *megszívlel* valamit, például intelmet, tanácsot, azaz 'megfogad, követ': „*Szívleld meg* az intést, és hallgass az okos beszédre!" (A példabeszédek könyve – 28,12); „nem *szívleltük meg* a hasonszenvészet [homeopátia] tanítását, hogy a háborút a fészkéig kiégetni csak egek-földek megindulásával lehet. Talán a harmadik nemzedék majd már *megszívleli*!" (Határ Győző: Az Őrző Könyve).

Különbözik tehát a citált két szó jelentése! Ekképp szótévesztés a *szível* helyett *szívlel*t írni, mondani. Filmismertetőkben olvastuk: „A helybéliek nem *szívlelik* a jövevényt, aki semmire sem emlékszik a múltjából"; „Deadpool azonban nem túlságosan *szívleli*, ha megmondják, mit tegyen…"; „Csizmás Kandúr „Shrek és Szamár (aki kezdetben nem *szívleli* Kandúrt) jó barátja lesz"; „egyik férfi sem *szívleli* Larrie-t és módszereit"; „Nem igazán *szívlelik* egymást, de kénytelenek együttműködni". Pontatlanok a kurzivált szavak. Helyesen: nem *szívelik* a jövevényt; nem túlságosan *szíveli*, ha megmondják; nem *szíveli* Kandúrt; egyik sem *szíveli* Larrie-t; nem igazán *szívelik* egymást.

Láttuk, *egyelőre* feleslegesen sok az *egyenlőre*… Ám aki *megszívleli* az itt írtakat, illetve a hasonló tanácsokat, annak *szívelni* fogják a szófűzését az anyanyelvünk értői, ápolói…

Arany Lajos